

لوچن سبي لهڼ



پرم آنند آڏواڻي

لوچن سبي لهن

پرم آنند آڏواڻي

فهرست

- 003 مهاڳ
007 پيبي رايح بصري
017 خواجہ حسن بصري
022 حضرت ابو بن ادهم
030 مولانا روم
036 حافظ
047 شيخ فريد شاه
051 امير خسرو
054 خواجہ معين الدين
056 بلهي شاه
059 شاه لطيف
071 سچل
077 سامي
081 پلتنو صاحب
085 سوامي جي مهراج
098 بابا جئمل سنگھ
109 بابا ساوڻ سنگھ
129 سردار بهادر جڳت سنگھ
136 حضور چرن سنگھ مهراج
150 بابا لال ديال ۽ دارا
-

سچن سنتن ۽ ڪامل فقيرن جي حياتين متعلق پڙهڻ سان، اسان کي سدائين
پوي ته هو ڪيئن نه محتون ۽ ڪشالا ڪري وڃي مالڪ ۾ لين ٿيا آهن ۽ انهن جو مثال
اسين سامهون رکي، هنن جي نقش قدم تي هلڻ جي پيروي ڪري پنهنجو جيون سڦلو
ڪريون ۽ ايندڙ نسل لاءِ مثال رکون.

Lives of great men all remind us, We can make our lives sublime,
And before we depart leave behind, Foot prints on the sands of time.

هاڻوڪي زماني ۾ اسين چاهيون ٿا ته عيش آرام به ڪريون ۽ مالڪ به ملي،
اها ناشدني آهي، هڪ مياڻ ۾ به ترارون ڪين ماڻهي سگهنديون.
ڪيئن مائيندا من ۾، خودي ۽ خدا،
پن ترارين جاءِ، ناهي هڪ مياڻ ۾

مالڪ جي راه ۾ مڪڻ جي شيخ پڄاڻي آهي، پنهنجي رهڻي صاف سچي رکڻي آهي،
خودي وڃائي، پيار سان دل تمار ڪرڻي آهي ۽ محنت ڪرڻي آهي.
نڪيءَ ٿڌيءَ ڪاهه، ناهي ويل وهڻ جي،
متان ٿئي اونداھ، پير نه لهين پيرين جو.

خبر نه آهي ته اسين دنيا ۾ ڪيترو وقت هونداسين! جوانن اڳيان ٻڌا ۽ ٻڌن
ويني جوان، راه رباني وٺي هلندا پيا وڃن. اولاد جي موهر، عهدي جي لالچ ۽ سستيءَ
اهڙو نه اسان کي قابو ڪيو آهي جو موت ئي اسان کي وسري ويو آهي. بيمارن کي درد
ٻاڪاريندو ڏسون به ٿا، پر پاڻ کي سمجهون ٿا ته اسين سدائين تندرست هونداسين.
اسان جي حياتي هڪ رت جو دورو آهي جا پاڻيءَ جي ٽانڪيءَ وانگر آهي، جنهن جو
نل کليل آهي يا پخال مثل آهي، جنهن جي سوراخ مان پاڻي هر وقت پيو نڪري، اها
ٽانڪي يا پخال ڪنهن وقت ضرور خالي ٿيندي! ساڳيءَ طرح اسان جي دل پنهنجو
دورو بند ڪري ڇڏيندي ۽ اسان جو شرير، جنهن لاءِ جيئري دنيا ۾ ڇا نه ڪيوسين،
سو پت تي پيو هوندو!

گايا ڪوٽ ڪڇو، آهي منارو مٽيءَ جو،
آهي ساه سرير ۾، تنهن جوڙي راس رڇو،
جنهن کي لڌو تن مون، سو پيسري ڪون ٻڇو،

ڪري ٿيو ڪچو، جڏهن ويو ساھ سرير مٿس.

ماڻهوءَ جو سرير آهي مٽيءَ جي مٺ ۾، جي منجهس ماڻهيو اچي وڃي تہ ملائڪن کان بہ مٽي پھچي سگھي ٿو. گل ۾ تي گڻ آھن (1) سوييا (2) ڪولمٽا (3) سڳندي. هي انساني گل! تون بہ نئوزت، ديا ۽ شيوا جا ٽي گڻ ڌارين، تہ سرگ جي گلن کان بہ گوءَ کڻي وڃين. ماڻهو جيڪڏهن پاڻ سڃاڻي تہ پرماتما جو روپ ٿي پوي ۽ جيڪڏهن پاڻ کي نہ سڃاڻي، پر رڳو ڪرتوت سڌاري، تہ بہ ديوتا بڻجي پوي ۽ جي انھن ٻنهي مان ڪجهہ بہ نہ ڪري تہ هو مٽيءَ جيترو ملھ بہ نہ لھي.

جيڪا گذري سا گذري هاڻي تہ پاڻ سنڀاليون. ”ويئي سا ويئي، باقي رک رھت سان.“ سوچ! تہ اھو وقت پري ڪونھي، جڏهن تون سڀني کي وساري وھندي ۽ اھو بہ وقت ويجهو پوندو ٿو وڃي، جڏهن تنھنجا پيارا سڀ توکي وساري وھندا.

اي انسان! دير نہ ڪر. ھڪدم سڄي ستڙوءَ جي شرن وٺ.

يھ من تو مٽلا پيا – يا ۾ بھت وڪار،
بھ من ڪئسي ڌوئيئي – ساڌو ڪرو پچار،
گر ڌوئيئي سک ڪاپڙا – صابڻ سر جڻھار،
سرت شلا پر ڌوئيئي – نڪسي رنگ اپار.
(ڪبير صاحب)

يعني هي من تہ گندگين سان پرڀديو پيو آهي، جنھن ۾ ڏاڍا وڪار آھن. جڏهن ڪرو ڌوئي ٿي، سرجڻھار جي صابڻ سان من کي، سرت جي پٽيءَ تي ڌوئندو تڏهن ئي من سان انيڪ روپن جا وڪار نڪرندا.

هي انساني جسم ڀاڱ سان مليو آهي، تنھن کي عيش عشرت، شراب، ڪباب ۽ ٻين گندين ڳالھين ۾ برباد نہ ڪر.

عام طرح ماڻهو ڪرم ڪانڊ يا شريعت کي، پرماتما کان بہ وڌيڪ اھميت (Importance) ٿا ڏين. هو سمجھن ٿا تہ ڌرم جو مطلب آهي، گرنت يا پوئين ۾ وشواس ۽ پراڻي گذري ويل مھاتمن ۾ صدق رکڻ. انھن جا پوڄاري، ظاھري ڏيک ۽ اڊمپر تي مھوت ٿي، وشواس رکي ويٺا آھن تہ ڪرم ڪانڊ ئي انسان جو مقصد آھن.

اصل ۾ ڌرم جو سچو مطلب آتما جي مڪتيءَ جو آهي، ڌرم شاسترن ۾ لکيل ريتيون، رواج، انھن جي لکندڙن، انھيءَ خيال کان ٺاھيا تہ انسان ۾ پريم، تياڳ ۽ روحاني آزادي وڌي. پر فرقي پرستن ۽ ڌرم جي نيڪيدارن جي ھٿ ۾ اھي ريتيون، رواج ھٿڪڙيون بڻجي، جھڳڙن جو ڪارڻ ٿي پيون آھن.

منش جنم جا اصلي مطب آهي، پر ماتما جو ميلاپ، سندس پريم ۽ ياد ۾ مڱڻ ۽ خالق سان پيار ڪري، خلقت ۾ سندس جلوو ڏسڻ، پر اڄڪله دنيا جي حالت بلڪل ابتڙ آهي.

**داني ڪ چيسٽ دنيا - دل از خدا هريدن،
جز عشق اوگزیدن - جز ذکر اوشنیدن.**

يعني ته هيءَ دنيا ڇا آهي؟ پنهنجي پرم پتا پر ماتما کان بيمڪ ٿي، ٻين سان نينهن لڳائڻ يا ٻين بابت ڳالهيون ۽ واد وواد ڪرڻ. آتما کي پر ماتما ۾ لين ڪرڻ ئي سچو ڌرم آهي. اسان جي آتما اڳيان جي پردي ۾ قيد آهي، تنهن کي آزاد ڪرڻو آهي. اهڙيءَ طرح آتما روپي قطري يا ڦڙي کي، پر ماتما روپي ساگر ۾ ملائڻ جو نالو آهي ڌرم يا مذهب. سنت مهاتما سچي پرمارت جي سکيا ڏين ٿا، پر اسين انهيءَ کان بي خبر آهيون.

سنت آگسٽائين، سمنڊ جي ڪناري تي ويهي (DeTrinitate) دي ترينيت نالي ڪتاب بابت سوچي رهيو هو، ته هو ڇا ٿو ڏسي ته هڪ ننڍڙو ٻالڪ، هڪ سڀي (Shell) ۾ سمنڊ مان پاڻي پري، هڪ سوراخ جو هن واريءَ ۾ اُتي ٺاهيو هو، تنهن ۾ پيو اهو پاڻي وجهي! آگسٽائين پڇيس ته هي ڇا ڪري رهيو آهي؟ چيائين: مان سمنڊ خالي ڪرڻ لاءِ، پاڻي هن تنگ ۾ وجهي رهيو آهيان. تنهن تي آگسٽائين چيس ته تنهنجي سڄي محنت اڃائي ويندي! ٻالڪ جواب ڏنو ته، آخر ڪجهه ته منهنجي محنت مان فائدو ٿيندو! اهڙي نموني، جيڪي سمجهن ٿا ته پرم ستيه جي سوچي، عقل ۽ ٻڌيءَ جي ڪوشش سان ملي سگهندي، سي انهيءَ ٻالڪ وانگر پليل آهن.

سنت مهاتماون انهيءَ ڳالهه تي زور ٿا ڏين ته فقط ساڌنا رستي آتما ۽ پر ماتما جو گيان حاصل ٿي سگهي ٿو. انهيءَ کي هو نقد ڌرم چون ٿا يعني ته هن زندگيءَ ۾ ساڌنا ڪر ۽ جيئري ٿي انهيءَ جو عيوضو حاصل ڪر، جهڙيءَ طرح روڪڙا پيسا ڏيئي شيءِ خريد ڪبي آهي.

**بخواهد چشم سر معشوق ديدن،
کلامش را بگوش خود شنيدن**

يعني جيئري ٿي پنهنجي اندرينءَ اک دوران، تون ايشوري پرڪاش ڏس ۽ اندروني ڪن سان، ڪلام الاهي يا شبد جو آواز ٻڌ.

موت کان پوءِ مڪتي تي ڪهڙو اعتبار آهي؟ انهيءَ نقد ڌرم کي برگسن، کليل ڌرم (Open Religion) ڪري سڏيو آهي. انهيءَ جي ابتڙ، اوڌر ڌرم کي برگسن بند ڌرم (Closed Religion) ڪري ڪوٺيو آهي.

ريتين رسمن جو مجموعو اهو اوڌر جو ڌرم آهي، جو موت کان پوءِ سرگ يا ٻئي ڦل جو واعدو ٿو ڪري. اهو زباني جمع خرچ آهي، جنهن تي ڪو به اعتبار ڪونهي.

اڄ اسان کي نقد يا کليل ڌرم جي ضرورت آهي. جنهن انسان جو ڌيان، آتمڪ اُنٽيءَ ڏانهن ٿيندو، سو ئي پنهنجي اندر جو جلوو ڏسي سگهندو.

اسان جي شرير ۾ ڏه دروازا آهن، پنج ڪرم اندريون ۽ پنج گيان اندريون، جن جو تعلق جسماني ڪمن ڪرڻ ۾ آهي. پر آتما جو اوزار آهي سرت يا ڌيان ۽ سندس ڪڙ آهي ايڪاگرٽا. شيد جي جهنگار هر وقت انسان جي اندر ٿيندي رهي ٿي، انهيءَ کي ٻڌڻ سان من ايڪاگر ٿئي ٿو. اهو ئي نقد مذهب آهي، جنهن کي سرت شيد يوگ چئجي ٿو. انهيءَ جو پيد پورن گروه وٽان ملي سگهي ٿو. تنهن ڪري ڪامل مرشد ڳولي، انهيءَ کان رستو وٺي، اسان کي هن ئي زندگيءَ ۾ اصل مقصد تي پهچڻ گهرجي.

سنت جي اصل روحانيت جا سڃا بادشاه آهن، تن کي گهڻيءَ گهڻيءَ، شهر شهر ۽ ديس پرديس يعني جتي به هو هجن اتي کين ڳولي، سندس شرڻ وٺي، اڀياس ڪري، هي منش جنم، جو تمام درلپ ۽ مشڪل ملي ٿو، سو سڃايو ڪرڻ گهرجي. سنتن پرماتما کي ڏٺو آهي، در اصل اهي انهيءَ جا روپ آهن.

نانڪ ڪا پاتشاه دسي ظاهرا.

يعني نانڪ پنهنجي بادشاه يعني مالڪ کي ظاهر ظهور ويٺو ڏسي.

ادشت اڳوڇر الڪ نرنجن، سو ديڪئا گرمڪ آڪي.

هي انسان جو شرير، سڄو مالڪ جو مندر آهي. اسين گرمڪ بڻجي انهيءَ مندر ۾ داخل ٿي، هن جو درشن ڪري سگهون ٿا. گرمڪ جيڪي به اندر ڏسن ٿا، تنهنجو ٻاهر بيان ڪن ٿا. سنتن جو اصل مقصد آهي ته، اُٿو، جاڳو! روحانيت جي رستي تي اڳيان وڌو ڏائيندا هلو ۽ جيستائين ڪ پنهنجي مقصد تي نه پهتا آهيو، تيستائين آرام نه ڪريو. سنت مت نقد سودو آهي، اوڏر جو سودو نه آهي. جيئري ئي مڪتي حاصل ڪريو. موت کان پوءِ ڪهڙو ڀروسو آهي! وقت نه وڃايو، ڪوشش ۽ همت ڪري هن ئي جسم ۾ مالڪ جو ديدار ڪريو، پوءِ جو ڪهڙو ڀروسو آهي!

توهان جي چرڻن جي خاڪ،

پرماتند - بي - آڏواڻي

ڪرشنا نواس،

155، تالاب گنگني شڪل (ماڊل هائوس) لکنو - 1

بيبي رابع بصري

ڏک سگن جي سونهن، گهوريا سگ ڏکڻ ريءَ

هن جو نالو رابع هو. رابع معنيٰ سهڻي. هوءَ بصري شهر ۾ ڄائي هئي. تنهن ڪري هن کي رابع بصري ڪري چون ٿا. هيءَ هڪ اعليٰ درجي جي فقير ٿي گذري آهي. جنهن رات هوءَ ڄائي هئي، انهيءَ وقت سندس ماڻهن کي اهو ڪپڙو ڪو نه هو، جنهن سان ڪٿي کيس ڍڪين ۽ نڪي تيل ٿي هون، جو ڪٿي ڏيو ٻارين، پٽس کي چيائون ته ڪٿي ڪنهن پاڙيواري کان تيل وٺي اچ ته ڏيو ٻاري سوجهرو ته ڪجي. مگر پٽس جو انجام ڪيل هو ته ڪنهن کان به هو ڪڏهن به ڪجهه به گهري نه وٺندو. گهر وارن هن کي تيل آڻڻ لاءِ ڏاڍو زور ڀريو ۽ مجبور ڪيو، تنهن تي لاچار هو ويو. ڪنهن پاڙيواري جي در کي هٿ لائي، واپس گهر موٽي آيو ۽ چيائين ته دروازو بند هو.

رابع جڏهن ٿوري وڏي ٿي، تڏهن سندس ماءُ پيءُ موت کائڻس ڪسي ورتا. انهيءَ وقت ملڪ ۾ اچي ڏڪار پيو، تنهن ڪري سندس پيءُ به رابع کي ڇڏي ڪنهن پاسي هلي ويئي. رابع کي اڪيلو ڦرندو ڏسي هڪ نيچ ظالم کيس غلام ڪري وڪڻي ڇڏيو. جنهن شاهو ڪار کيس خريد ڪيو هو سو رابع کان سخت ڪم وٺندو هو، جنهن ڪري هوءَ ڪم ڪار کي پهچي نه سگهندي هئي ۽ کيس مار کائڻي پوندي هئي. پر انهيءَ ۾ به هوءَ مالڪ جي رضا سمجهي، رتيءَ جيتري به پرواهه نه ڪندي هئي.

محبتسي مستان رهڻ پنهنجي حال ۾

(سامي)

هڪ دفعي رابع ڪيڏانهن ويئي پئي ته اتفاق سان ڪري پيئي ۽ سندس هٿ پڇي پيو. انهيءَ وقت هن مالڪ جو شڪر ڪيو ته هي مالڪ! جيتوڻيڪ مان هن وقت بيوس آهيان، هٿ پڳل اٿم، پر مون کي انهيءَ جي ڪا به پرواهه نه آهي، مان ته تنهنجي رضا تي راضي آهيان.

جيڪي ڏنائون، سو سڀوئي صحت،

نه ڇڻم آزار اُنڪي، نڪي مصيبت،

جيڪي ڏنائون، سو سر ڏيئي سم ڇنڊڙا،

۾ ڇڻم چنائون، اي پٺڻ ڳنڍيو سڄڻين.

(شاه پٽائي)

يعني جيڪو به ڏک تڪليف ٿئي، سو سٺو سمجهي يوڳڻ، گهرجي ۽ انهيءَ کي آزار يا مصيبت نه سمجهڻ گهرجي. مصيبت ڏسي ائين نه سمجه ته مالڪ توکي وساريو آهي. پاڻ سان ملائڻ لاءِ مالڪ توکي اها تڪليف ۽ ڏک موڪليا آهن.

غيب مان انهيءَ وقت آواز آيو، ”اي رابع! افسوس نه ڪر، توکي اهو درجو ملندو، جو اڄ تائين ڪنهن کي مشڪل مليو آهي.“ هوءَ هميشه گهٽ ڪاٺيندي هئي ۽ گهٽ سمهندي هئي ۽ رات جو مالڪ جي ياد ۾ مشغول رهندي هئي. هڪ ڏينهن، رابع جي سيٺ کي رات جو اوچتو جاگ ٿي. ڪوٺڙي جنهن ۾ هوءَ سمهندي هئي، تنهن جي بتي وساييل هئي، پر سيٺ ڏٺو ته اها ڪوٺي سوجھري سان روشن ٿي پيئي هئي. رابع هڪ ڪنڊ ۾ مالڪ جي ڌيان ۾ بندگيءَ ۾ ويٺي هئي ۽ پئي چيائين، ”اي منهنجا خداوند! جي مان غلام نه هجان ها، ته هڪ ڀل به تنهنجي بندگيءَ کان غافل نه رهان ها، پر ڇا ڪريان جو بيوس آهيان ۽ هڪ انسان جي قبضي ۾ آهيان. تنهن ڪري اي محبوب! تنهنجي ياد ۾ دير ٿي ٿي وڃيم.“

ستا اُٿي جاڳ، ننڊ نه ڪجي ايتري،

سلطاني سماڳ، ننڊ ڪندي نا ملي.

(شاهيپتاڻي)

جنهن وقت سيٺ اهي اکر ٻڌا، تنهن وقت هو ڏاڍو شرمندو ٿيو. صبح ٿيندي ئي هن رابع کي چيو، ”هينئر تون آزاد آهين، توکي جيڏانهن وڃي تڏانهن وڃي سگهين ٿي، ۽ جي گهر ۾ رهڻ چاهين ته مان تنهنجي هر طرح شيوا ڪندس.“ پوءِ هوءَ اتان نڪري ڪنهن ٻئي ڳوٺ ۾ رهڻ لڳي. هڪ ڏينهن ڊاڪون اچي انهيءَ ڳوٺ کي ڏاڙو هنيو. هو ڪيترو مال ۽ ڪي ڳوٺ جون چوڪريون به ڪڍي ويا. اڃا هيءَ ننڍي هئي ۽ شڪل ۾ سهڻي هئي، تنهن ڪري ڊاڪون هن کي وڻشپائن وٽ وڪڻي ڇڏيو. جڏهن هوءَ ٿوري وڏي ٿي ته وڏي وڻشيا (نائڪا) رابع کي چيو ته بيبا اسان جو جيڪو پيشو آهي تون به اهو ئي ڪر. هن ٻيون به گهڻيءَ انهيءَ پيشي جون ڳالهيون هن کي سمجهايون.

هڪ رات جو رابع وٽ هڪ شاهوڪار امير آيو. نائڪا انهيءَ سان ڳالهه ٻوله ڪئي، نائڪا جيڪي پيسا طءُ ڪيا هئا سي ڪانئس وٺي. رابع جو ڪمرو بند ڪري ڇڏيائين. رابع امير کي چيو ته اڄ ته پهرين بندگي ڪريون. ٻي ڳالهه سڀ پوءِ ٿيندي. انهيءَ بندگي ڪندي، رابع چيو ”اي مالڪ! هي ليليل روح مون تنهنجي دروازي وٽ آندو آهي، هاڻي جيڪي توکي وڻي سو ڪر.“ بندگيءَ کان پوءِ رابع هن کي سمجهاڻ شروع ڪيو ته، توکي خبر آهي ته هن بري ڪم جو نتيجو ڪهڙو ٿيندو؟ توکي نرڪ جي باهه ۾ جلڻو پوندو ۽ انهيءَ کان سواءِ هن کي ٻيون به گهڻيءَ نصيحتون ڪيائين. انهن ڳالهين امير تي اهڙو ته اثر ڪيو، روئڻ ۾ اچي ڇٽڪيو ۽ اتان ٻاهر هليو ويو. اهڙيءَ طرح جيڪو به گراهڪ اتي ايندو هو، سو رابع جي تيج واري شڪل ڏسي ۽ هن جي نصيحتن جي اثر ڪري واپس هليو ويندو هو. نائڪا انهيءَ ڳالهه کي ٿاڻي ويئي. هڪ دفعي هن لکي ويهي اهو تماشو ڏٺو. هڪ شاهوڪار ماڻهو آيو، دروازو بند ڪيو ويو،

رابع ۽ انهيءَ شاهوڪار بندگي ڪئي پوءِ رابع هن کي نصيحتون ڏيڻ شروع ڪيون. هو پوءِ توبه توبه ڪري ٻاهر نڪري هليو ويو.

ناٿاڪا (وڏي ڪچري) رابع جي قدمن تي ڪري پيئي ۽ معافي گهريائين. رابع تنهن تي چيس ”مون کي افسوس آهي، جو توکي اها خبر جلد پئجي ويئي، ڪجهه دير سان سڌ پويئي ها ته ٻيا به ڪيترا وڌيڪ ماڻهو، خدا جي راه ۾ لڳي سڌري پون ها!“ اتان پوءِ هوءِ نڪري ٻئي هنڌ رهڻ لڳي. هڪ ڏينهن هوءِ مڪي لاءِ رواني ٿي، جڏهن مڪي جي ويجهو پهتي ته هن اتي چيو ”اي مالڪ! مان ڪيڏانهن وڃي رهي آهيان، تون منهنجي دل قابو ڪري ڇڏي آهي. مان مٽيءَ مان پيدا ٿي آهيان ۽ ڪعبو به ته پٿر جو ٺهيل آهي، مان پٿر کي ڪيڏانهن ڪنديس؟ تون ئي مون کي مل.“

اندر ڪعبو! اندر قبلو! اندر مسجد! اندر مندر،
اندر گهٽ ۾ آهي رام، ڇو پيو ڏيهه جا ڏونگر ڏورين؟

ٻئي دفعي جڏهن مڪي آئي ته جهنگل ۾ ڇا ڏسي ته، ڪعبو سندس آجيان لاءِ اڳيان وڌندو پيو اچي انهيءَ مهل رابع چيو ”مون کي ڪعبي جي مڪان جي ضرورت نه آهي، پر مون کي ته مڪان جي سڄي مالڪ پر ماتما جي ضرورت آهي، هن ڪعبي جي عمارت کي ڏسي مان ڇا ڪنديس؟“

ناقص (نيچ) نيٺ ڪعبي واري - مرد گهمن مستانا،

سچل سنگور ائين آڪيو - حق لمن مستانا.

(سچل)

هڪ دفعي رابع جي گهر نو(9) مهمان آيا ۽ کاڌو گهرايائون. اوڏيءَ مهل رابع وٽ فقط ٻه مانيون رکيل هيون. ايتري ۾ هڪ فقير اچي ٻاهر روئي گهري. هن اُهي ٻئي مانيون انهيءَ فقير کي ڏيئي ڇڏيون. مهمان اُهو ڏسي حيرانيءَ ۾ پئجي ويا. انهيءَ وقت اتي هڪ زال (عورت) آئي ۽ رابع کي چيائين ته فلاڻيءَ زال هي مانيون ڏنيون آهن. هن اُهي مانيون ڳڻيون ته ارڙهن هيون. مانيون مائيءَ کي موٽائي ڏنائين ۽ چيائين ”تون ڀلجي ويئي آهين، اهي مانيون منهنجي لاءِ نه ڏنيون ويون آهن.“ هوءِ واپس هلي ويئي ۽ سڄو احوال پنهنجي مالڪ سان ڪيائين. هن ٻه مانيون وڌيڪ وجهي، اهي رابع وٽ موڪليون. هن دفعي رابع مانيون ڳڻيون ته ويه هيون، جي هن مهمانن اڳيان رکيون. جڏهن هو کائي واندا ٿيا، تڏهن انهيءَ ڳالهه جو راز رابع کان پڇيائون. هن جواب ڏنو ته پهرين مون وٽ فقط ٻه مانيون هيون، جي مان نون مهمانن جي اڳيان ڪيئن رکان ها؟ تنهن ڪري اهي مون فقير کي ڏيئي ڇڏيون ۽ مالڪ کي عرض ڪيم ته تو هڪ بدران ڏهه ڏيڻ جو واعدو ڪيو آهي ۽ انهيءَ ڳالهه جو مون کي پڪو پروسو آهي، هاڻي اهي ٻه مانيون تنهنجي نالي تي ڏيان. جڏهن مائيءَ ارڙهن مانيون آنديون، تڏهن

سمجهيم ته اهي ارڙهن مون ڏي ڪڏهن به نه موڪليون ويئون آهن. هر حالت ۾ مون ڏانهن ويهه مانيون موڪلڻ گھريون هيون.

هڪ دفعي رابع مالڪ جي ياد ۾ ويٺي هئي ۽ پاڻ کي ڪمزور محسوس ڪيائين ۽ اُتي نٿو اچي ويس.

سڪ تنهنجي سسپرين، ڪپي ۽ ڪسوري،

سگهان نه چوري ڏاڍو نير نينهن جو.

(شاھ پٿاڻي)

ايتري ۾ هڪ چور اچي چادر کڻي، جڏهن هو دروازي ڏانهن ٻاهر نڪرڻ لاءِ هليو، ته هن کي دروازو ڏسڻ ۾ ئي ڪونه آيو. گھڻيءَ ڦيريون پاتائين پر دروازو نظر نه آيس، اوڏيءَ مهل هن چور آواز ٻڌو جو چئي رهيو هو، ”رابع پاڻ مون کي اڀڻ ڪري ڇڏيو آهي، تون پاڻ کي مصيبت ۾ نه وجه. هت ته شيطان کي به طاقت نه آهي، جو اچي سگهي، پوءِ تنهنجي ڇا مجال آهي؟ جيڪڏهن هڪ دوست سمهيو پيو آهي ته ڇا ٿيو! پيو دوست (مالڪ) جاڳي پيو.“ رابع جي سجاڳ ٿيڻ کان پوءِ چور سندس قدمن تي ڪري پيو ۽ معافي ورتائين ۽ سندس مريد ٿيو.

هڪ ڏينهن رابع جي شيواڌارڻ کي بصر جي ضرورت ٿي، رابع کان پڇيائين ته ڪنهن پاڙيسريءَ کان وٺي اچان؟ هن چيو ته چاليهن سالن کان، انجام ڪيو اٿم ته ڪنهن کان به ڪجهه گھري ڪين وٺنديس، بصر نه آهي ته نه سهين. قدرت سان هڪ پڪي اڏامي اتي آيو ۽ به بصر جون ڳنڍيون اچي اُتي ڪيرايائين. رابع شيواڌارڻ کي چيو ته اهو بصر کائڻ ناجائز آهي، پاڻ رُڪي ماني کائي ڇڏيائين.

هڪ دفعي رابع ڪنهن جبل تي مٽي ويٺي هئي، جتي سندس چوڌاري هرڻ ۽ ٻيا جانورن اچي بيٺا، اوڏيءَ مهل حسن بصري به اتي اچي نڪتو، جنهن کي ڏسي سڀ جانور ڀڄي ويا. هو اهو تماشو ڏسي حيران ٿي ويو ۽ رابع کان انهيءَ جو سبب پڇيائين. بيبي رابع تنهن تي پڇيس ته، تو اڄ ڇا کاڌو آهي؟ حسن چيو فلاڻي جانور جو گوشت کاڌو اٿم، تنهن تي هن چيس ”پلا جيڪو ماڻهو، جانورن جو ماس کائيندو، تنهن جي اندر ۾ گگدامن لاءِ گھڙي ڪهل هوندي! اهي جانور پوءِ انهيءَ کان ڪيئن نه پري پچندا.“

ٻئي دفعي رابع درياءَ جي ڪناري تي ويٺي هئي ته اتي حسن بصري به اچي نڪتو. هن درياءَ جي مٿان مصلو (نماز جو تڏو) وڇائي رابع کي چيو، ”اڄ ته ماڻهن کان پاسيرو نماز پڙهون.“ تنهن تي هن چيس، ”جيڪي تو ڪجهه ڪيو آهي، سو ته هڪ مڇي به ڪري سگهي ٿي، پر مالڪ کي ملڻ جو اصلي ڪم انهن ٻنهي ڳالهين (پاڻيءَ مٿان وهڻ ۽ ٻاهرين نماز پڙهڻ) کان پيو آهي.“

روزا ۽ نمازون اهو ڀڻ چڱو ڪم،
اهو ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرينءَ کي
(شاهه پيٽائي)

حسن بصري - رابع توکي شادي ڪرڻ تي مرضي آهي؟
رابع - شادي ته شريبر سان ٿيندي آهي، پر مون وٽ شريبر ڪٿي آهي؟ مون
پنهنجو شريبر خدا کي اڀيڻ ڪيو آهي ۽ اهو هن جي اڏين آهي ۽ هن جي ڪم ۾ رهي ٿو،
شادي ته شريبر سان ٿي ٿئي، مان ته پنهنجو وجود ۽ هستي وڃائي چڪي آهيان.
حسن بصري - توکي اها اوچي پدوي ڪيئن ملي؟
رابع - مون سڀ مليل شيون وڃائي ان کي پاتو.
حسن بصري - ايمان جي ڪيفيت ڇا آهي؟
رابع - مالڪ کي نه بهشت جي اميد تي پوڄيو اٿم ۽ نه دوزخ جي ڊپ کان، پر
هن کي محبت ۽ شوق سان پوڄيو اٿم.

حسن بصري - تون جنهن جي بندگي ٿي ڪرين تنهن کي توڏو آهي؟
رابع - جي انهيءَ کي نه ڏسان ها ته انهيءَ جي بندگي ڪين ڪريان ها؟

ورلو ڪو پوري، رگي پريت پرينءَ سان،
هار جيت دڪ سڪ ۾، ڪري سامي صبوري،
ممت وڃائي من جي، سمي سر سوري،
سو هر دم حضوري، پلڪ پراهون نه ٿئي.
(سامي)

حسن بصري - تون شيطان کي پنهنجو دشمن سمجهي ڌڪاربندي آهين يا

نه؟

رابع - مان مالڪ جي پيار ۾ ايتري ته مشغول آهيان، جو مون کي شيطان
سان دشمني رکڻ يا ڌڪارڻ جي واندڪائي ڪانهي!

حسن بصريءَ جي ستسنگ ۾ رابع ايندي هئي، جيستائين هوءَ نه ايندي
هئي، تيستائين حسن اپديش شروع نه ڪندو هو. هڪ ڀيري رابع کي اچڻ ۾ دير ٿي
ويئي، ان ڪري هن وعظ شروع نه ڪيو. ان تي ڪنهن ماڻهوءَ چيو ته هت ڪيترا وڏا
ماڻهو ۽ بزرگ ويٺا آهن، پر توهان هڪ زال جي نه اچڻ ڪري پنهنجو وياڪيڻ شروع نه
ڪندا، ته ان ۾ ڪهڙي حرڪت آهي؟ ان تي حسن بصريءَ جواب ڏنو ته، جو شربت مون
کي هاڻيءَ جي پيارڻ لاءِ ڏنو ويو آهي، سو ڪٿليءَ جي اڳيان ڪيئن رکان؟ منهنجي
وعظ ۾ جا تيجسوي (طاقت) اچي ٿي، سا رابع جي هڙدي مان اچي ٿي.

هڪ ڏينهن حسن بصري، بيبي رابع جي گهر آيو. رابع انهيءَ مهل کاتو رڌڻ
ٿي چاهيو ۽ ڊيگڙيءَ ۾ ڀاڄي وجهي ڇڏي هئائين. جڏهن ٻئي مالڪ جون ڳالهيون
ڪرڻ ويٺا ته رابع چيو ته اهي ڳالهيون ڀاڄي رڌڻ کان وڌيڪ سٺيون آهن ۽ ڊيگڙي باه

تي رکي هئي. جڏهن بس ڪيائون ته رابع سڪل ماني ۽ پاڻيءَ جي گهگهي ڪڍي آئي ۽ سمجهيائين ته ڇاچي سڙي ويئي هوندي، پر ڊيگريءَ ۾ ڏٺائين ته ڇاچي بلڪل تيار ٿي پيئي هئي. ڇاچي ۽ سڪل ماني پاڻ به ڪاڏائين ۽ حسن کي به ڏٺائين. هو چوڻ لڳو ته هن مانيءَ ۾ اهڙو عمدو سواد آهي جو مون کي اڳ ڪنهن به ڪاڏي مان ڪين مليو آهي.

هڪ ڀيري جڏهن حسن بصري رابع جي گهر پئي آيو ته ڏٺائين ته هڪ امير ماڻهو رابع جي دروازي وٽ بيٺو آهي ۽ روئي رهيو آهي. حسن انهيءَ جو سبب ڪانئس پڇيو. هن جواب ڏنو، ”رابع لاءِ هڪ شيءِ آندي اٿم، مان انهيءَ خيال کان روٽان پيو ته خبر نه آهي ته، هوءَ اها قبول ڪندي يا نه، تون مهرباني ڪري منهنجي سفارش ڪيس ڪج، ته اها شيءِ مون کان وٺي.“ جڏهن حسن اندر ويو، تڏهن رابع کي اهو نياپو ڏنائين، تنهن تي رابع جواب ڏنو، جي ڪو به ماڻهو گناهه ٿو ڪري ته به مالڪ هن کي رزق پهچائي ٿو، ۽ جيڪو به مالڪ جي پيار ۽ محبت ۾ لڳو پيو هوندو، تنهن کي هو ڪاڌو نه ڏيندو ڇا؟ مون ته مالڪ کي پاڻ اڀڻ ڪيو آهي، جڏهن کان انهيءَ راز جي واقفيت ٿي اٿم، تڏهن کان ڪنهن کان به وٺڻ جي خواهش ختم ٿي ويئي اٿم ۽ دنيا جي ڌن دولت کان منهن موڙي ڇڏيو اٿم ۽ ٻيو مون کي اها به خبر نه آهي ته اهو مال، حلال يعني سچ جي ڪمائيءَ جو آهي، يا نه. هاڻي ٻڌاءِ ته اهو مال هن شخص کان ڪيئن ٿي وٺي سگهان؟“

هڪ ڀيري سوفيان ٿورو، بيماري جي خبر وٺڻ لاءِ رابع وٽ آيو. هن کي بيمار ڏسي ساڻس ڪا ڳالهه ڪرڻ ۾ هچڪ ٿيس، تنهن تي رابع پاڻ هن کي چيو ته توکي ڪجهه چوڻو هجي ته بلاشڪ ڇڏ.

سوفيان - توهان کي بيمار ڏسي دگ ٿيو اٿم، مالڪ کي ڀارتنا ڪريو ته اها تڪليف دور ڪري!

رابع مسڪرائي چيو ته سوفيان، تون نه ٿو ڄاڻين ته بيماري مون کي مالڪ جي مرضيءَ سان ملي آهي، مالڪ منهنجو رهبر آهي، جنهن جي ورڌ مان ڀارتنا ڪيئن ڪريان؟ مالڪ جي مرضيءَ خلاف ڪو به عرض ڪرڻ، هڪ غلطي آهي.

تون جيئب تون طبيب تون ڏين ڏيه
تون ڏين تون لاهين، تون هادي تون رب
آهي ايءُ عجيب جيئن، وريو ويسج وهارين.
(شاه ڀٽائي)

وري سوفيان رابع کان پڇيو ته توهان کي سڀ کان وڌيڪ ڪهڙيءَ شيءِ ڪاڻڻ جي مرضي آهي؟ انهيءَ تي هن جواب ڏنو، ”تون سمجھو ٿي به اهڙيون ڳالهيون ٿو ڪرين. ٻارهن سالن کان وٺي مون کي تازين ڪجين ڪاڻڻ تي ڏاڍي دل آهي ۽ توکي خبر آهي ته هن بصري جي شهر ۾ ڪجهه ڪيتريون نه سستيون آهن. مگر مون اڃا تائين اهي نه ڪاڌيون آهن. مان مالڪ جي داسي ۽ غلام آهيان، غلام يا ٻانهيءَ کي ڪنهن به

شيء جي خواهش نہ ڪرڻ جڳائي، جيڪڏهن مان ڪا به خواهش ڪريان ۽ جي مالڪ کي پسند نہ هجي تہ پوءِ اها ڪفر جي ڳالھ آهي. اسين مالڪ کي ياد ڪرڻ ٿا چاهيون. مگر اسين خود مالڪ مان خوش نٿا رھون. اها وڏي شرم جي ڳالھ ٿيندي، جو اسين هن جي رضا تي راضي نٿا رھون ۽ ڪانئس وڌيڪ ۽ وڌيڪ پيا گھرون. جيڪي اسان لاءِ سٺو هوندو سو سواءِ چوڻ جي هو پاڻ ئي ڏيندو. مالڪ مون کي ٻڌايو آهي تہ جيستائين زندگي آهي، تيستائين جسم جو هڪ وار به هن جي امر جي ضمانت آهي.

پريمان سندي پار جي مڙئي مٺائي
ڪانهي ڪڙائي، چڪين جي چيت ڪري.
 (شاھ لطيف)

يعني جيڪو به دڪ يا سڪ اچي ٿو تنهن ۾ مالڪ جي پاران چڱائي آهي، جي اهو دڪ يا تڪليف سمھين ۽ انهيءَ ڳالھ کي چڱيءَ طرح سمجھين، تہ پوءِ توکي ڏسڻ ۾ ايندو تہ انهيءَ دڪ ۽ تڪليف ۾ تنهنجي پلائي آهي. رابع هڪ ڏينهن ڪنهن کان پڇيو ”خدا جي عبادت ڇو ٿو ڪرين؟“ جواب ڏنائين ”دوزخ جي باھ جي ڀڳ کان.“ وري ٻئي ماڻهوءَ کان ساڳيو سوال ڪيائين، تنهن جواب ڏنو تہ ”بھشت جي سڪن لاءِ.“ رابع چيو ”بي سمجھ ماڻهو لالچ کان خدا جي بندگي ٿا ڪن، پر سچا عارف ۽ پيگت ائين نہ ڪندا آهن. جي بھشت ۽ دوزخ نہ هجن تہ پوءِ خدا جي بندگي جيڪر نہ ڪريو؟“

هڪ ڀيري هن وٽ ٻه فقير آيا ۽ هن فقيرن کي چيو ”رب جي ڪا ڳالھ ٻڌايو؟“ هڪ فقير چيو ”جيڪو به دڪ رب جي طرفان اچي، انهيءَ کي جيڪو پيار سان سمھي ٿو، سو ئي سچو طالب آهي.“ رابع اهو ٻڌي چيو ”انهيءَ ۾ اھنڪار جي پوءِ آهي، انهيءَ کان اوچي ڳالھ چئو.“ مالڪ جي طرفان جيڪا به تڪليف بيماري، تنگي ۽ دڪ اچي تنهن کي سڪ سمجھي، جيڪو سمھي ٿو، اهو ئي سچو پيگت آهي.“ رابع تنهن تي چيو ”اهو به ٺيڪ نہ آهي. انهيءَ کان به وڌيڪ اوچي ڳالھ ٻڌايو.“ تنهن تي ٻنهي درويشن چيو تہ ”پوءِ تون ئي ٻڌاءِ.“ رابع فرمايو ”مان انهيءَ کي سچو فقير ئي سمجھان، جنهن کي دڪ ۽ سڪ ۾ ڪو به فرق ئي ڏسڻ نہ اچي.“

سڪ دڪ دونو سم ڪر جاني، اور مان ايمان،
هرڪ سوگ ٿي رهي اتي، تن جگ تٽ پچانا.

(محلہ 9)

هوءَ سدائين پيئي ڳوڙها وهائيندي هئي ۽ ڪڏهن ڪڏهن سرد آهون پريندي هئي. ماڻهن پڇيس تہ توکي ڪهڙو درد آهي؟ رابع جواب ڏنو، ”مون کي اندر ۾ اها بيماري آهي، جنهن جو ڪو به علاج نہ آهي، منهنجو روگ مالڪ جي ديدار سان ئي دور ٿيندو.“

وري پڇياڻونس، “جيڪڏهن گنهگار پنهنجن گناهن جي توبه ڪري ۽ پڇتائي، ته پوءِ مالڪ وٽ هنجي توبه قبول پوي ٿي يا نه؟” بيبي جواب ڏنو “بندو تڏهن توبه ڪندو آهي، جڏهن مالڪ کيس توبه ڪرڻ جي طاقت بخشيڻدو آهي ۽ هن جي توبه قبول ڪندو آهي. جيستائين مالڪ انسان کي توبه ڪرڻ جي طاقت نه ڏيندو، تيستائين هو توبه ڪري ڪين سگهندو.” وڌڪ چيائين، “اي انسانو! توهين ٻاهرين اکين جي وسيلي، مالڪ جي منزل تي ڪين پهچي سگهندا ۽ زبان جي طرف کان به هن جو رستو ويجهو نه آهي، ڪنن جي رستي به مالڪ جي پهچڻ جي راه نه آهي، هٿن ۽ پيرن سان مالڪ در پهچي ڪين سگهيو ۽ اهي سڀ حيرت ۾ رهجي ويندا. پر اصل ۾ سچو معاملو انسان جي دل سان ئي آهي. ڪوشش ڪريو ته توهان جي دل مالڪ جي پيار ۾ بيقرار ۽ تڙپ ۾ رهي، جيڪو به مالڪ ۾ پاڻ وڃائيندو سوئي مالڪ سان هڪ ئي ويندو، انهيءَ جي ئي دل بي قرار هوندي.”

رابع وڌيڪ چيو ته سچو عارف يا طالب اهو آهي جو مالڪ کان دل جي گهر ٿو ڪري ۽ جي مالڪ هن کي اها ڏئي ته اها هو کيس موٽائي ڏئي. انهيءَ لاءِ ته هو (طالب) مالڪ جي فراق ۽ قبضي ۾ پڪورهي.

هڪ ڀيري رابع بهار جي موسم ۾ گهر ويٺي هئي ۽ ٻاهر نه نڪتي، سندس شيواڌارڻ اچي چيو ته آءُ ٻاهر اچي قدرتي نظارا ته ڏس تنهن تي رابع چيس، “مان مالڪ کي خود ڏسڻ تي چاهيان ۽ نه هن جي ٻاهرين ڪاريگريءَ کي. تون هڪ واريءَ منهنجي دل اندر، اندروني خوبصورتي ۽ نظارن جو ديدار ڪرين، ته اها ٻاهرين خوبصورتي پلجي وڃين” وڌيڪ چيائين “جيڪو مالڪ جي ڏنل دڪ تي صبر نه ٿو ڪري، سو جيڪڏهن اها دعويٰ ٿو ڪري، ته منهنجو مالڪ ۾ پورو پروسو آهي، ته پوءِ اها سندس ڳالهه بلڪل غلط ۽ ڪوڙي آهي.”

هڪ دفعي بصري جو هڪ وڏو شيخ رابع وٽ آيو ۽ وٺي دنيا جون برايون ۽ گلائون شروع ڪيائين. انهيءَ تي رابع چيس، “تون ته دنيا کي ٿو پيار ڪرين، جي ائين نه هجي ها، ته پوءِ تون دنيا ۽ انهيءَ جي ماڻهن جي ڪا به شڪايت يا برائيءَ جو ذڪر ڪين ڪرين ها. ڇاڪاڻ ته جو ماڻهو دنيا کي پنهنجو پيارو ٿو سمجهي، سو ئي ان جو ذڪر ڪندو آهي.”

هڪ ڀيري هڪ سوداگر ادب سان رابع کي چيو ته، جي مالڪ جي رحمت نه هجي ته ماڻهو جيڪر هڪدم مري وڃن ۽ هن کي ڪجهه ڏيڻ چاهيائين. تنهن تي رابع وراڻيو “جيڪڏهن ڪو مالڪ کي ٻرو چئي به شڪايت ٿو ڪري، تڏهن به مالڪ هن کان روزي نه ٿو ڪسي ۽ جنهن انسان جي دل هن جي محبت سان ڀري پيئي آهي، تنهن کي هورزق بنا ڪيئن رکندو؟ جڏهن کان وٺي مون هن کي سڃاتو آهي، تڏهن کان وٺي مون دنيا کان منهن موڙي ڇڏيو آهي.” مرڻ گهڙيءَ تائين هن ڪڏهن به نه چيو ته مالڪ مون کي هيئن رک يا هونئن رک.

محبتڪي مسستان ٿيسڙا سمج سسروپ ۾،
 ٻنسا سسڪ سسجن جي، ٻي سسڌ رڪن ڪانہ،
 اريپائون عجيب ڪي، تن من ڌن پت پيران،
 سدا رهن غلطان، سامي سپرين سان
 (سامي)

هڪ دفعي هڪ شاهوڪار رابع جا پراڻا ڦاٽل ڪپڙا ڏسي چيو ”اي بيبي! حڪم ٿئي ته مان توهان لاءِ ڪپڙا ڪٽي اچان ۽ هيءَ غريبي دور ڪريان“ تنهن تي رابع چيو، ”دنيا جي غريبي دور ڪرڻ لاءِ، ڪنهن کان به گهرڻ مون کي شرم ٿو اچي. هي سارو جهان مالڪ جو آهي مان هن کي ڇڏي ڪنهن ٻئي کان ڇو گهران؟ دنيا جي ڪنهن به چيز جو سوال مان الله کان به نه ڪندي آهيان، جو سڀ جو مالڪ آهي، پوءِ ڇو ڪنهن ماڻهوءَ کي سوال ڪريان، جو ڪنهن به چيز جو مالڪ نه آهي.“
 ٻاجهائون پيلي ڏٺي، ٻاجهان ٻاجهه ٿئي،
 سپر سان سٺي، جيڪا چارڻ ڇت ۾.

يعني مالڪ ري گهريو ٻاجهه ٿو ڪري ۽ هو سڀ ڪجهه سمجهي ٿو، مگهڙار اڃا گهريس به ڪين، وات سان چئيس به ڪين، ته به هو سڀ ڪجهه سمجهي، اڻ چيل سٺي، سخاوت ٿو ڪري.

هڪ ڀيري ڀريا ست ڏينهن، رابع پنهنجي ڪوٺڙيءَ جو دروازو نه کوليو ۽ انهيءَ وچ ۾ ڪا به ننڊ ڪانه ڪيائين ۽ مالڪ جي ڌيان ۾ رتي پيئي هئي. ستينءَ رات هن کي ڏاڍو اچي بک ستايو. سندس نفس دانهن ڪئي ته مون کي اڃا ڪيستائين پيئي تڪليف ڏيندين؟ انهيءَ وقت اوچتو هڪ ماڻهو اچي در ڪٽڪايو ۽ کاڌي جو پيالو هن کي ڏنائين. هن اهو پيالو وٺي رکيو ته پهرين ڏٺو ٻاريان. ايتري ۾ هڪ ٻليءَ اچي اهو پيالو اونڌو ڪري ڇڏيو. پوءِ ٻيءَ سوچيو ته چڱو هاڻي پاڻي پي ٿي اُچ مٽايان جيئن گهگهي مٽي ڪٽي پاڻي تي ڀريائين تيئن ڏيئو وسامي ويو ۽ گهگهي ڀڄي پئي. وڏيءَ سرد آه ۾ چيائينس ته، اي مالڪ! هيءَ ڪهڙي ماجره آهي، جا مون سان ٿي رهي آهي. آواز آيو ته رابع تون چاهين ٿي ڇا ته دنيا جون نعمتون توکي ڌيان ۽ مان پنهنجو غم ۽ سڪ تنهنجي دل مان ڪڍي ڇڏيان؟ منهنجو غم ۽ ياد ۽ دنيا جون نعمتون سڪ ۽ آرام، هڪ دل ۾ گڏ نٿا رهي سگهن. اي رابع! تنهنجي به ته اها ساڳي مرضي آهي.

مشهور عالم حضرت ولد دينار هڪ ڏينهن رابع جي گهر آيو ۽ اتي ڏٺائين ته هن جي گهر ۾ هڪ ڀڳل پيالو پاڻيءَ لاءِ رکيل آهي ۽ هڪ پراڻو تڏو پيل آهي، جنهن تي هڪ سر رکي آهي، جا رابع وهائڻو ڪري ڪم آڻيندي هئي. اهو ڏسي هن بزرگ جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو ۽ چيائينس ته اي رابع! مون کي ڪي شاهوڪار دوست آهن، جي چوڻ ته هنن کان ڪجهه تنهنجي لاءِ گهران؟ رابع جواب ڏنس ته ڇا! فقيرن کي به

ڪڏهن مالڪ وساري ٿو؟ انهيءَ سبب ڪري هو غريب آهن ڇا، ته هن رڳو شاهوڪارن کي ياد ڪيو آهي ۽ نه مسڪينن کي؟ هن جواب ڏنو ته ائين نه آهي. سڀني جو مالڪ ساڳيو آهي ۽ هو سڀني جي سار سنڀال لهي ٿو. تنهن تي رابع چيو ”جڏهن مالڪ کي سڀني جي حال جي پوري پوري خبر آهي، پوءِ انهيءَ ڳالهه جي ڪهڙي ضرورت آهي، جو هن کي ياد ڪرائجي! جيڪڏهن مالڪ جي مرضي اها آهي ته پوءِ منهنجي به اهائي ساڳي مرضي آهي.“

جيڪي هجيئي ڪري ڇڏ، هڪ يار جي حوالي،
تنهنجون مڙيئي خوشيون غم، ڀل سو سڄڻ سنڀالي،
سنتن سڀ سسئي وڌائي ويچار سان،
راضي رهن رضا ۾، پڙهي پريم پڙهي
(سامي)

جڏهن رابع جي انت ڪال جو وقت آيو، تڏهن ماڻهن کي هن گهر کان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو ۽ پنهنجي شيواڌارڻ عابده کي چيائين ته مون کي سنان ڪرائي جبي ۾ ڪفن ڏج. ڪجهه دير کان پوءِ هن جو ڪو به آواز ڪونه آيو. تڏهن سمجهيائون ته هوءَ چولو ڇڏي ويئي. رابع جي قبر يروسل ۾ اولائيو پهاڙ تي اڄ به موجود آهي. ماڻهو هن کي ”ام الخير“ يعني ”ڀلائي جي ماءُ“ ڪري پوڄين ٿا.

خواجه حسن بصري

خواجه حسن بصري ڏاڍو خوبصورت هوندو هو ۽ بصري جي شهر ۾ رهندو هو، هو هڪ جواهري هو ۽ حسن مولوي جي نالي سان مشهور هو.

هڪ ڏينهن هو ڪنهن ڪم سانگي روم ويو، انهيءَ زماني ۾ روم، ايشيا مائنر کي چوندا هئا. اتي شهر جي وزير سان سندس ملاقات ۽ ڏيٺ ويٺ ٿي. وزير چيس ته مان هيٺ ڪنهن ضروري ڪم سان ڪنهن پاسي وڃي رهيو آهيان، تون به مون سان گڏ هلڻ چاهين ته ڀلي خوشي سان هل. حسن ۽ وزير ٻئي هڪ جهنگل ۾ پهتا، هن ڏٺو ته اتي هڪ خوبصورت تنبو لڳل آهي ۽ فوج انهيءَ جي سلامي ڪري رهي آهي. تنهن کان پوءِ ڏٺائين ته امير امرا انهيءَ تنبوءَ جي اندر ويا ۽ ٿوريءَ دير ۾ واپس ٻاهر نڪري آيا. وري ڏٺائين ته وڏا بزرگ، پڙهيل ۽ فيلسوف تنبوءَ اندر ويا ۽ ڪجهه وقت کان پوءِ ٻاهر نڪري آيا. ان کان پوءِ ڪيتريون سهڻيون نوجوان زالون، جواهرت سان ڀريل ٿالھ ڪڍي اندر ويئون ۽ وري ٻاهر آيون. سڀ کان آخر ۾ بادشاهه پاڻ تنبوءَ اندر ويو ۽ وري ٻاهر آيو. هيءَ سڄي واردات حسن ويٺي ڏٺي. پر هن جي سمجهه ۾ ڪجهه به نه آيو ته هي قصو ڇا آهي. تڏهن وزير کان هن انهيءَ ڳالهه بابت پڇيو.

وزير جواب ڏنس ته روم جي بادشاهه جو پٽ مري ويو آهي ۽ انهيءَ شهزادي جي قبر هن تنبوءَ اندر آهي. اسين سڀ سال ۾ هڪ ڀيرو هت ايندا آهيون ۽ جيڪي تو ڏٺو سو سڀ ڪري هليا ويندا آهيون. اول فوج هن قبر کي سلام ڪندي آهي ۽ سڀ سپاهي گڏجي چوندا آهن ”اي شهزادا! جنهن حالت کي تون پهتو آهين، اها جيڪڏهن جنگ جوڻ سان بدلجي سگهي ها ته اسين سڀ لڙائي ڪرڻ لاءِ تيار هواسين پر هي معاملو اهڙو آهي، جنهن ۾ ڪير به لڙائي وغيره ڪري پڇي نه ٿو سگهي.“ انهيءَ کان پوءِ وڏا وڏا پڙهيل ۽ فيلسوف اندر ويندا آهن ۽ قبر اڳيان چوندا آهن ”اي شهزادا! جيڪڏهن عقل، علم ۽ هوشياريءَ سان تنهنجي موت کي روڪي سگهجي ها، ته اسين هر طرح سان تنهنجي لاءِ ڪوشش ڪريون ها.“ انهيءَ کان پوءِ ٻڌا ۽ پيرسن ماڻهو اندر وڃي قبر اڳيان چوندا آهن، ”اي شهزادا! جيڪڏهن روڻ، پٽڻ، مٽ ۽ نيزاري ڪرڻ سان، هيءَ تنهنجي حالت بدلجي سگهي ها، ته اسين سڀ پوري ڪوشش ڪريون ها، پر موت ۽ زندگي ٻئي انهيءَ جي هٿ ۾ آهن، جنهن جي اڳيان ڪا به سفارش ڪم نه ٿي ڪري سگهي.“ تنهن کان پوءِ سهڻيون حسين نوجوان زالون اندر وڃي قبر وٽ چونديون آهن ”شهزادا! جيڪڏهن اسان جي سونهن، سوييا، جواني، جلوو، زر ۽ مال، توکي موت کان بچائي سگهن ها ته اسين سڀ ڪجهه تنهنجي مٿان قربان ڪرڻ لاءِ تيار هيوسين، پر هي سڀ معاملو خداوند ڪريم جي هٿ ۾ آهي، جنهن کي انهن ناسونت ۽ بي جتادار شين جي رتيءَ جيتري به پرواهه نه آهي.“ آخر ۾ بادشاهه پاڻ خود وڃي اتي

چوندو آهي ”اي منهنجا پيارا پٽا تنهنجي حاصل ڪرڻ لاءِ فوج، پڙهيل، امير، بزرگ، سهڻيون حسين عورتون، سون ۽ جواهرات سڀ ڪجهه مون آندو آهي ۽ مان خود به هت موجود آهيان. جيڪڏهن مان تنهنجي هيءَ حالت بدلي سگهان ها، يعني موت کي روڪڻ منهنجي وس ۾ هجي ها، ته مان بلڪل پوري پوري ڪوشش ڪريان ها، ليڪن انهيءَ سان واسطو پيو آهي، جنهن جي اڳيان تنهنجو پيءُ، جو خود بادشاهه آهي، سو ته ڇا! پر سڄي دنيا هن جي اڳيان ڪجهه به نه آهي. ايندڙ سال تائين توکي سلام آهي“
**انگ ازلسي آهه قدار، ٿو پڙي ۽ ناٿري،
 جي ڪري ڪوهينءَ هونءَ، توڙي ڪري ڪوهونءَ هينءَ**
 (اڪل)

جيڪي به اسان جي نصيب ۾ لکيل آهي سو ضرور ٿيندو، ڪير ڪٿي ڪيتري به ڪوشش ڪري. پر هو ٿلهاري اصل نه ٿرندي.

**ڪڏهن ڳاڙهو گهوٽ تون، ڪڏهن مڙهه مقام ۾،
 واريءَ سسندو ڪوٽ اڏيو اڏيندين ڪيترو؟
 (شاهه پٺائي)**

**رام گيو، راوڻ گيو، جانگو بهه پـروار،
 ڪهه نانڪ ڪڇ ٿر نهين، سڀني جئون سنسار.**

حسن اهو سڀ ٻڌي چيو:

**هم خدا خواهي و هم دنيا دؤن،
 اين خيال است و محال است و جنؤن.**

يعني ته جو مالڪ کي به چاهي ۽ انهيءَ سان گڏ هن ڪميٽيءَ دنيا کي به چاهي ٿو، پر اهي شيون گڏ ڪڏهن به حاصل نه ٿينديون، اهو خيال يعني مالڪ به ملي ۽ تنهن سان گڏ دنيا به ملي، سا ڳالهه بلڪل اجائي، بيهودي، پاڳلپو يا هڪ چرٻائي آهي.

**تو جا پائين توڙ جي سا وڃي وهائي،
 ڪنهن سان نيبهه ڪين ٿئي، ڌن جوين جواني،
 اسو اڪائي، جڳهه مڙئي سڀني سڀني.**

هي ڀائي تون سمجهي ويٺو آهين ته ڪا دنيا توهان گڏ هلندي، پر هوءَ توکي ڇڏي ويندي. ڌن جوين ۽ جواني ڪنهن سان به نيبهه نه آهن. اسو ڀڳت چوي ٿو ته تنهنجي حياتي هڪ آکاڻي ۽ وانگر اٿئي ۽ دنيا هڪ سڀني ڪري سمجه.

اهو حال ڏسي، حسن کي ويراڳ وٺي ويو ۽ هن جي من کي ٺوڪر لڳي ويئي، پنهنجي ملڪيت غريبن ۾ ورهائي ڇڏيائين. اميرن ۽ شاهوڪارن کي ڇڏي، ايڪانت ۾ رهي مالڪ جي بندگيءَ ۾ لڳو رهيو. انهيءَ کان پوءِ، ڪنهن به هن کي ڪلندو نه ڏٺو، البت پنهنجي محبوب جي فراق ۾ خوب پيو رنڊو هو.

حسن بصري، بيبي رابع جي خاص شاگردن مان هو. هن جي محفل يعني سستنگ ۾ وڏا وڏا ماڻهو ايندا هئا ۽ ڏاڍي پيڙ لڳي پيئي هوندي هئي. پر جيستائين بيبي رابع نه ايندي هئي، تيستائين هي وعظ شروع نه ڪندو هو. ڪنهن چيس ته هڪ عورت جي نه اچڻ ڪري توهين وعظ شروع نه ٿا ڪريو سو چو. حسن جواب ڏنو ته جو شربت مون کي هاتين جي پيارڻ لاءِ ڏنو ويو آهي، سو مان ماڪوڙين جي وات ۾ ڪيئن وجهان؟ وري ٻئي چيس ته توهانجي مجلس (سستنگ) ۾ ڏاڍي پيڙ ٿي ٿئي، انهي مان توهان کي خوشي ٿيندي هوندي؟ حسن فرمايو، ”جيڪڏهن ڪو مالڪ جو سڄو ڳولائو يا عاشق سستنگ ۾ ايندو آهي ته البت خوشي ٿيندي اٿم، پر ڪوڙن جي پيڙ ڪري، پاڻ سچن ماڻهن کي تڪليف ٿي ٿئي.“

ماڻهن کانئس وري پڇيو ته ”مالڪ جي پاسي قدم وڌائڻ لاءِ اسين ڇا ڪريون؟ اسان جي دل ته سمهي پيئي آهي، تنهن ڪري توهان جون ڳالهيون اسان جي دل تي اثر نه ٿيون ڪن.“ حسن جواب ڏنو، ”توهان جي دل سمهي ڪانه پيئي آهي، پر اها مري چڪي آهي. سمهيل ماڻهوءَ کي لوڏي جاڳائي سگهجي ٿو، پر مري ويل کي ڪير به جاڳائي نه ٿو سگهي.“

هڪ ڀيري بصره ۾ اچي ڏاڍو ڌڪار پيو ۽ مينهن پيوئي ڪونه، شهر جا ماڻهو حسن وٽ آيا ۽ رحم لاءِ درخواست ڪيائون. خواجه حسن کين چيو، ”اي ڀلا لوڪو! جيڪڏهن توهين مينهن ٿا چاهيو ته مون گنهگار کي شهر کان ٻاهر ڪڍي ڇڏبو.“ هڪ ڏينهن هو پنهنجي مالڪ يعني محبوب جي جدائيءَ ۾ روئي رهيو هو ته اوڏيءَ مهل، هڪ شخص سندس گهر هيٺان اچي لنگهيو ۽ انهيءَ ماڻهوءَ تي حسن جي ڳوڙهن جا ڦڙا اچي ڪريا. هن ماڻهوءَ مٿي نھاري چيو، ”اي ڀلا لوڪو! اهو پاڻي جو منهنجي مٿان ڪريو آهي، سو پاڪ هو يا نه؟“ تنهن تي حسن بلڪل حليمائيءَ سان جواب ڏنو، ”اي ڀاءُ! اهو پاڻي پاڪ نه آهي، اهو ته مون گنهگار جا ناپاڪ ڳوڙها آهن، تون هاڻي وڃي پنهنجا ڪپڙا ڌو ۽ سنان ڪر.“

اکين کسي آهين، عجيب جهڙيون عادتون،
سوز پرائي سڀا جا، وڃي ووهائين،
اتسي لٽو لائين، جت حاجت ناهه هٿيار جي.
(شاه ڀٽائي)

حسن ڪنهن جي به شاديءَ يا خوشي وارن موقعن تي نه ويندو هو، پر مري ويل آدميءَ کي ڪلهو ڏيڻ پنهنجو فرض سمجهندو هو.

هڪ دفعي هو دجل نديءَ جي ڪناري تي گهمي رهيو هو. ته اتي ڏٺائين ته هڪ حبشي (شيدائي) ڪنهن زال کي پاسي ۾ وهاري ويٺو آهي ۽ هڪ ٻائي پاسي ۾ رکي اٿس، جنهن مان پاڻ ٻه ٻيو پيئي ۽ انهيءَ عورت کي به ٻيو پيئاري! حسن ڀانيو ته هيءُ شخص شراب پي رهيو آهي. جا هڪ تمام ٻري ڳالهه آهي. دل ۾ چيائين ته هو مون کان ته گهٽ ۾ گهٽ وڌيڪ چڱو آهي! وري دل ۾ آيس ته، نه ٿا پر هو پاسي ۾ عورت به ته وهاريو ويٺو آهي. پوءِ مون کان ڪهڙيءَ طرح چڱو ٿي ٿو سگهي؟ ايتري ۾ ڇا ٿو ڏسي ته درياءَ ۾ هڪ ٻيڙي ماڻهن ۽ مال سان ڀري پيئي اچي، جنهن ۾ ست ماڻهو ويٺل هئا. قدرت سان اوچتو اها ٻيڙي اونڌي ٿي پيئي ۽ ٻڏي ويئي. اهو ڏسي انهيءَ حبشيءَ هڪدم وٺي پاڻيءَ ۾ ٽپو ڏنو ۽ تڏهين هڻي، ڇهن ماڻهن کي سلامت ڇڪي ٻاهر ڪڍيائين. حسن بصري جو اُتي بيٺو هو، تنهن کي چيائين ”اي حسن! جيڪڏهن تون مون کان چڱو آهين، ته ڀلا ستين آدميءَ کي ته تون درياھ مان ٻاهر ڪڍي اچ“ ۽ وڌيڪ چيائينس، ”اي مسلمانن جا امام هيءَ عورت منهنجي ماءُ آهي ۽ ٻائيءَ ۾ شراب نه، بلڪ پاڻي آهي. تون ڪنهن جي به ٻاهران حالت ڏسي، هڪدم هن جو اندريون حال سمجهي ڪين سگهندين!“ حسن هڪدم هن جي پيرن تي ڪري پيو ۽ عرض ڪيائين، ”جهڙيءَ طرح توهين ٻڌندڙ ماڻهن کي اونهي درياھ مان ڪڍي بچايو آهي، اهڙيءَ طرح مون کي هن ايمان ۽ وڏائيءَ جي سمند مان ٻاهر ڪڍ.“ انهيءَ واقعي کان پوءِ حسن پاڻ کي هڪ ذليل کان به ذليل، گنهگار کان به گنهگار ڪي. پاڻ کان وڌيڪ سٺو سمجهندو هو.

هڪ دفعي، هن ماڻهن کي چيو ته توهين تي ڪم هرگز نه ڪريو، هڪ ته شاهوڪار ۽ وڏن حڪومت ڪندڙ ماڻهن وٽ نه وڃو، ٻيو ته ڪنهن به زال وٽ اڪيلائيءَ ۾ نه وهو، ڪٿي هوءَ زال توهان کي مسجد ۾ قرآن پاڙهيندي هجي، ٽين ڳالهه ته پنهنجن ڪنن کي راڳ ۽ آجائين ڳالهين ٻڌڻ جو عادتي نه بڻايو، ڇاڪاڻ ته اهي ٽيئي ڪم خطري کان خالي نه آهن.

هڪ بزرگ ڳالهه ٿو ڪري ته، هڪ ڀيري اسين خواجه حسن سان گڏ، صبح جو ڪنهن پاسي پئي وياسين. رستي تي اسان کي ڏاڍي اچي اڃا لڳي. اسان مان هڪ چڻو ڀرسان ڪوه تي ويو، پر اتي پاڻي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ ڪو ڏول ڪونه هو ۽ هو واپس آيو. حسن چيو ته ”جنهن مهل مان عبادت ڪرڻ وهان. تنهن مهل توهين سڀ وڃي پاڻي پيئجو“ جڏهين هو بندگي ڪرڻ ويٺو ته ماڻهن ڏٺو ته ڪوه جو پاڻي مٿي ڪناري تائين چڙهي آيو هو ۽ سڀني پاڻي پي ڍڪيو. هڪ ماڻهوءَ لوٽو ڀرڻ تي چاهيو ته پاڻي يڪدم تري ۾ هيٺ لهي ويو. اها ڳالهه ٻڌي خواجه حسن چيو ”افسوس! توهان ماڻهن کي مالڪ تي ڀروسو نه آهي، جنهن پاڻي هيٺر ڏنو، سو پوءِ به ڏيندو.“

هڪ ڏينهن حسن، هڪ مست فقير کي ڏٺو ته هو گپ ۾ ٽاپا کائيندو پيو وڃي. تنهن تي حسن چيس ”اي درويش! قدم جمائي مضبوطيءَ سان هل، متان ڪري نه

پويين ”تنهن تي هن فقير جواب ڏنس، “پاڻي تون پنهنجي سنڀال ڪر، عبادت ۽ بندگيءَ ۾ مضبوط، پڪو ۽ هوشيار ٿي ڄل. متان معرفت ۽ عشق جي راه ۾ تنهنجا پير ڪسڪي نه وڃن. منهنجو ڇا آهي مان ته هڪ غريب ۽ مسڪين فقير آهيان، جي گپ ۾ ڪٿي ڪري پيس ته ڇا ٿيو، منهنجي لاءِ ته ٻئي حالتون ساڳيون آهن!”

هڪ ڏينهن هڪ حسين زال، هن وٽ مٽي اڱهاري، پنهنجي مڙس جي دانهن ڪٽي آئي ته ”توهين هن کي سمجهايو ته نيڪ ٿي هلي، ”تنهن تي حسن چيس، ”اي نيڪ بخت! پنهنجي شڪايت پوءِ ڪڇ، پهريائين پنهنجو مٿو ۽ منهن ته ڍڪ.“ اهو ٻڌي هن عورت جواب ڏنو، اي حسن! مان ته خدا جي هڪ بندي (مڙس) جي محبت ۾ اهڙي ته ڀاڳل ٿي پيئي آهيان، جو مون کي پنهنجي تن ۽ بدن جي سڌ ٿي وسري ويئي آهي، پر وڏو ته تعجب مون کي تنهنجو آهي ته تون مالڪ جي محبت ۽ پيار جي دعويٰ ٿو ڪرين ۽ جيڪڏهن تون اڳ مون وانگر پنهنجي مالڪ جي پيار ۽ ياد ۾ رڌو پيو هجين ها ته، پوءِ توکي اصل اها سڌ نه رهي ها ته منهنجي مٽي تي رڻو آهي يا نه!”

نيون نهوڙي نيسهن، جنهن کي عشق عجيب جي،
سر ويٺو درس درياءَ ۾، پيائڻي سڀ ٻوڙي،
امي منهن موري، ڪنهن ڏي ڏسي ڪينڪي.
(سامي)

حضرت ابو بن ادهم

حضرت ابو بن ادهم، جنهن کي حضرت سلطان ابراهيم به ڪري چوندا آهن، سو بلخ جو بادشاهه هوندو هو. هن جي سمهڻ جي سيح روز سوا مڻ گلن سان تيار ٿيندي هئي. هڪ رات اوچتو هن جي اک کلي ۽ ڏٺائين سندس محلات جي ڇت تي ڪو ماڻهو گهمي رهيو آهي. رڙ ڪري پڇيائينس، ”ڪير آهين ۽ هن مهل مٿي ڇا ڪري رهيو آهين؟“ انهيءَ شخص جواب ڏنو، ”مان هت پنهنجو گم ٿيل اٺ ڳولي رهيو آهيان.“ بادشاهه چيس، ”اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي، جو بادشاهه جي محل جي ڇت تي اٺ اچي سگهي؟“ هن آدميءَ جواب ڏنو، ”پلا اهو وري ڪيئن ٿو ٿي سگهي، جو عيش عشرت جي حياتي گذاريندي ۽ سوا مڻ گلن جي سيح تي سمهندي، ڪنهن کي مالڪ مليو آهي؟“ انهن لفظن هن جي دل ۾ هڪ قسم جو خوف پيدا ڪيو ۽ اُتي ئي هن جي من پلٽو ڪاڌو.

ٻئي ڏينهن جڏهن هو پنهنجي تخت تي ويٺو هو ته، هڪ ماڻهو وڏي رعب سان درٻار اندر لنگهي آيو، پر ڪنهن کي به همت نه ٿي جو هن کي روڪي سگهي. بادشاهه هن کان وڏيءَ حيرانيءَ سان پڇيو، ”تون ڪير آهين ۽ هت ڇو آيو آهين؟“ هن جواب ڏنو، ”مان ٿوريءَ دير لاءِ، هن مهمان سراءِ ۾ آرام ڪرڻ چاهيان ٿو.“ بادشاهه چيس، ”هيءَ سراءِ يا مسافر خانو نه آهي، پر هڪ بادشاهي محل آهي.“ تنهن تي هن ماڻهوءَ پڇيس، ”اي بادشاهه! توکان پهرين هن محل ۾ ڪير رهندو هو؟“ هن چيو، ”منهنجو پيءُ.“ وري پڇيائينس، ”تنهنجي پيءُ کان اڳ هتي ڪير رهندو هو؟“ بادشاهه چيو، ”منهنجو ڏاڏو.“ اهڙيءَ طرح ڪيترين پيڙهين تائين پڇي، وري هن ماڻهوءَ بادشاهه کان پڇيو، ”توکان پوءِ هن ۾ ڪير رهندو؟“ هن چيو، ”منهنجو اولاد.“ تنهن تي هن شخص چيو، ”تورو خيال ته ڪر، ته جنهن جڳهه ۾ هيترا ماڻهو ايندا ۽ ويندا ته پوءِ اها جاءِ هڪ مسافر خانو نه آهي ته ٻيو ڇا آهي؟“ ائين چئي اهو ماڻهو اتان ٻاهر نڪري هليو ويو.

سڀني جي سنسار مٿي ڇو موهيو من مستانو آه،
گهر ٽڙ ماڙيون محل نه پنهنجا، تن من ڌن بيگانو آه،
جاڳ مسافر ڪر سائبا هو، ٿيڻو نيڪ روانو آه،
دنيا جنهن ڪسي چڱجي ٿو، سو پاڻ مسافر خانو آه.
(بيوس)

بادشاهه ابراهيم جي دل ۾ گذريل رات ۽ هن ڏينهن جي واقعي ڏاڍو گهرو اثر ڪيو، محل اچي لپتي پيو، پر کيس سک نه آيو. گهوڙي تي سوار ٿي هو جهنگل ڏانهن گهمڻ نڪري ويو. هڪ طرف کان آواز آيس ته، ابراهيم! انهيءَ وقت کان اڳ پهرين هينئر جاڳ، جڏهن توکي موت جي وسيلي جاڳايو ويندو.

جاڳ مسافر جيئڙا، تون نند نه ڪر نادان،
 سنجيو پيئو ٿئي سر تي، ڦهري ڪال ڪمان،
 وڃي وسايا سڀ ڪنهن، مٿن ڄا ته مڪان،
 اڃا ايمان، 'ڌرمون' ڪر نه دنيا ڄا.

انهيءَ ڳالهين هن جي دل ۾ مالڪ جو خوف ۽ دنيا جي ٻي بقاءَ جو، اهڙو ته
 اثر ڪيو جو پرماتما جي رحمت سان هن جون اندريون اکيون کلي پيون. هن پوءِ تخت
 ۽ حڪومت کي لت هڻي، فقيري اختيار ڪئي ۽ شهر کان ٻاهر نڪري هليو ويو.

ابراهيم پنهنجن ڪيل گناهن کي ياد ڪري پيو روئندو هو ۽ جهنگلن ۽ پهاڙن
 ۾ پيو گهمندو هو. آخر اچي هندستان ۾ نڪتو. گهڻيءَ ڳولا کان پوءِ اچي ڪاشيءَ ۾
 پهتو، جتي ڪبير صاحب رهندو هو. ڪبير صاحب کي ابراهيم عرض ڪيو ته ”مون کي
 پنهنجو شاگرد ڪري رکو.“ هن چيس ته ”تون بادشاهه آهين ۽ مان هڪ غريب ڪوري
 آهيان، تنهنجو مون سان ڪيئن گذارو ٿي سگهندو؟“ ابراهيم تنهن تي چيس ”مان
 بادشاهه بڻجي توهان وٽ ڪونه آيو آهيان، پر هڪ غريب منگهو ٿي آيو آهيان. رب جي
 واسطي مون کي پنهنجي پناهه ۾ رکو.“ زال جي دل نرم ٿيندي آهي، ڪبير صاحب،
 پتنيءَ لوءِ جي سفارش ڪرڻ تي ابراهيم کي پاڻ وٽ رهايو.

ڇهه سال برابر ابراهيم ڪپڙي اٿڻ ۽ ست ڪٽڻ جو ڪم ڪيو. مائي لوءِ
 هڪ ڏينهن ڪبير کي عرض ڪيو، ”هي بادشاهه آهي ۽ اسين غريب ڪوري آهيون.
 جيڪي به اسين کائيندا آهيون سو هيءَ به کائي صبر ۾ رهندو آهي، هن تي ڪجهه
 بخشيش ڪريو.“ تنهن تي ڪبير چيس، ”اڃا هن جو هردو نرم نه ٿيو آهي.“ لوءِ
 چيو، ”انهيءَ جي ڪهڙي ثابتي آهي؟ هو رڪي سگهي ڪائي صبر سان اسان جي شيوا
 پيو ڪري ۽ ڪنهن به ڪم لاءِ انڪار نه ٿو ڪري، پوءِ هن جو هردو ڪيئن نرم نه آهي؟“
 تنهن تي ڪبير صاحب چوڻ لڳو ”ڇڏو هيئن ڪر، گهر جو ٻهر، ڪن ڪچرو کڻي تون
 کڏ تي چڙهي وڃ ۽ مان ابراهيم کي ٻاهر ٿو موڪليان، جڏهن هو ٻاهر دروازي کان
 لنگهي ته تون اهو سڄو گند ڪچرو هن جي مٿان اچي، پٺيان لڪي بيهج ۽ ڪن لائي
 پتڇ ته هو ڇا ٿو چوي.“ جڏهن لوءِ ويئي، تڏهن ڪبير صاحب ابراهيم کي سڏي چيو،
 ”پتا فلاڻي شيءِ وڃي ٻاهران ڪڍي اچ“ جيئن ابراهيم اڃا دروازي کان ٻاهر لنگهيو ئي
 مس، تيئن مائي لوءِ، سڄو ٽوڪرو گند جو کڻي ابراهيم مٿان وڌو، ۽ پاڻ پٺيان لڪي
 ڪن ڏيئي پٺڻ لڳي، ته ابراهيم ڇا ٿو چوي. هو چوڻ لڳو ”افسوس! افسوس! جي
 مان بخارا جو بادشاهه هجان ها ته جيڪي چاهيان ها سو ڪريان ها.“ مائي لوءِ
 ڪبير کي وڃي ٻڌايو ته ابراهيم هيئن ٿي چيو. تنهن تي ڪبير صاحب چيو ”مون توکي
 اڳيئي ٿي چيو ته اڃا هن جو هردو، نام جي وجهڻ جي قابل نه آهي.“

ڇھ سال ٻيا به ائين گذري ويا. هڪ ڏينهن ڪبير چيو ته ”هاڻ برتن تيار آهي“ تنهن تي مائي لوئيءَ چيو. ”مان ته ابراهيم ۾ هيٺر به ڪجهه به فرق نه ٿي ڏسان هو جهڙو اڳي هو. تهڙو هيٺر به آهي“ ڪبير صاحب جي گهر ۾ عام ساڌو مھانما اچي رهندا هئا ۽ ڪيترا ٻيرا ائين به ٿيندو هو، جو گهر وارن کي ڪاٺ لاءِ ڪجهه به نه بچندو هو ۽ هو پوءِ فقط ٿورا ڀڳڙا ڪاٺي سمهي پوندا هئا. ڪبير صاحب لوئيءَ کي چيو، ”ابراهيم اڳئين وانگر اسان جي حڪم مڃڻ کان انڪار نه ٿو ڪري، جيڪي به اسين هن کي ڏيون ٿا سو ڪاٺي ستنوش سان سمهي پوندو آهي، پر جيڪڏهن تون هن ۾ فرق ڏسڻ ٿي چاهين ته هيئن ڪر. اڳي تو گهر جو ڪن ڪچرو هن جي مٿان وڌو هو، پر هاڻي وري ڪا ڪوس جو مٿو. مؤثر ۽ ٻيون ڪنيون بانس واريون شيون ڪنهن برتن ۾ وجهي رک. جڏهن ابراهيم گھٽيءَ مان لنگهي تڏهن ڪڍ تان هيئن لهي هنجي مٿان ڪيرائج.“ جڏهن ابراهيم ٻاهر ٿي ويو ته مائي لوئيءَ سڄو بانس وارو گند ڪڍي هن جي مٿان ڪيرايو. ابراهيم کلي ڏٺو، خوش ٿيو ۽ منهن ڳاڙهو ٿي ويس. چوڻ لڳو، ”مٿان گند اڇلائڻ وارا! شاباس هجيئي. شل مالڪ تنهنجو پلو ڪري! هيءُ سوئر من، ڏاڍو اهنڪاري آهي ۽ هنجو اهو ئي علاج آهي“

**صبر ۽ شڪر سين، ڪر ڪيني ڪي قتلام،
ته نانگنا تنهنجو نام ليڪجي لاهوتين ۾.**

(شاه)

يعني صبر ۽ شڪر ڪري پنهنجي اهنڪار کي مار، ته پوءِ تنهنجو نالو ڀڳتن ۾ ليکيو ويندو.

لوئيءَ سڄو احوال اچي ڪبير صاحب سان ڪيو. ته ابراهيم هيئن ٿي چيو، تنهن تي هن چيو ته هاڻي باقي هن ۾ ڪا به ڪسر نه بچي آهي. ڪبير صاحب جهڙو سنت ۽ وري بخارا جي بادشاه جهڙو چيلو، جيئن ڪبير صاحب هن کي نام جي دولت ڏيندو ويو، تيئن تيئن ابراهيم جو روح مٿي چڙهندو ويو. پوءِ ڪبير صاحب هن کي چيو ته، هاڻي جتي مرضي پويئي اتي وڃ تنهنجي ڀڳتي پوري مڪمل ٿي ويئي.

پوءِ هو گهمندو اچي نيشاپور نالي شهر جي ويجهو هڪ جهنگل ۾ پهتو. اُتي هڪ تمام خوفناڪ غار هئي، جنهن ۾ برابر نو سال هن ويهي پندگي ۽ ڌيان ڪيو. هر جمع جي ڏينهن هو غار کان ٻاهر نڪرندو هو ۽ جهنگل مان ڪاٺيون ڪنيون ڪري، وڪڻي جيڪي ملندو هوس، تنهن جو اڌ خيرات ڪري، باقي اڌ پئسن جون مانيون خريد ڪري، وري اچي غار ۾ ويهندو هو ۽ ايندڙ جمع تائين وري ٻاهر نه نڪرندو هو. سڪل مانيون پاڻيءَ ۾ پسائي انهن تي گذارو ڪندو هو. جڏهن ماڻهن کي ابراهيم جي اُتي رهڻ جي خبر پئجي ويئي، تڏهن هو اُتان نڪري هليو ويو.

چاليھ سال ابراهيم ملڪن جا ملڪ ڦرندو رهيو ۽ آخر اچي مڪي جي ويجهو پهتو. هن جي اچڻ جو ٻڌي اتي جا ماڻهو هن جي آجيان ڪرڻ لاءِ، هن کي اڳيان ملڻ آيا، ابراهيم کي جڏهن اها خبر پيئي ته ماڻهو سندس آجيان لاءِ اچي رهيا آهن، تڏهن پاڻ قافلي کان الڳ ٿي اڳيان وڌي آيو، ته جيئن کيس ڪو به سڃاڻي نه سگهي. ماڻهو جيڪي اڳيان وڌي آيا هئا، تن ابراهيم کي انهيءَ طرف کان ايندو ڏسي، چيو ته ”چا! ابراهيم ويجهو آهي اسين سڀ هن جي آجيان لاءِ وڃي رهيا آهيون“ تنهن تي هن چيو، ”توهين ان ڪافر بي ايمان کان ڇا ٿا گهرو؟“ اهو ٻڌي ماڻهن وٺي هن کي ماريو ته ”تون هڪ ولي ۽ درويش کي ڪافر ۽ بي ايمان ٿو چوين، تون خود ڪافر ۽ بي ايمان آهين.“ ابراهيم فرمايو ته ”مان به ته اها ساڳي ڳالهه ٿو چوان، جيڪا توهين چئي رهيا آهيون.“ جڏهن اهي ماڻهو هليا ويا، تڏهن هن پنهنجي من کي چيو ته ”اي من! تو پنهنجي ڪٿي جي سزا پاتي، مالڪ جو شڪر آهي، جو مون توکي پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيڻ نه ڏنو ۽ تو هاڻي آجيان جو مزو چڪيو.“ هاڻي ابراهيم مڪي ۾ رهڻ لڳو ۽ هميشه پنهنجي محنت سان ڪمائي، پنهنجو ۽ پنهنجن ساٿين جو پيٽ پاليندو هو. جنهن وقت هن پنهنجي تخت ۽ تاج کي لت هڻي ڦٽو ڪيو هو، تڏهن هن کي هڪڙو ئي سڪليدڙو پٽ هو، جو ٿڃ ڏاڻيندو هو. جڏهن پٽس جوان ٿيو، تڏهن ماءُ کان پڇيائين، ”امان! منهنجو پيءُ ڪٿي آهي؟“ ماڻس هن کي سڄو احوال ڪري ٻڌايو. ٿورن ڏينهن کان پوءِ ابراهيم جو پٽ، پنهنجي ماءُ ۽ ڪيترن ماڻهن کي ساڻ ڪري، حج لاءِ مڪي روانو ٿيو. اُتي پهچي کيس معلوم ٿيو ته ابراهيم جهنگ ۾ ڪاٺيون ڪرڻ ويو آهي. پٽس به جهنگ ۾ پهتو، ڇا ته ڏسي ته هڪ ٻڍو ماڻهو ڪاٺين جي پري مٿي تي ڪٽي پيو اچي. پيءُ جي پيار هن جي اندر ۾ اچڻ ڏٺي، پر هن پاڻ سنڀالي ورتو ۽ آهستي آهستي هن جي پٺيان هلندو بازار ۾ اچي پهتو. ابراهيم بازار ۾ اچي واکو ڪري چيو، ”آهي ڪو ماڻهو جو هيءَ پاڪ شيءِ پاڪ پئسن ۾ وٺي؟“ اُتي هڪ ماڻهو آهي ڪاٺيون خريد ڪيون. انهن پئسن مان ڪجهه مانيون خريد ڪري هو پنهنجي اڏي تي آيو، پاڻ به ڪجهه کاڌائين ۽ پنهنجن ساٿين کي به ڏنائين ۽ پوءِ هو مالڪ جي ڌيان ۾ ويهي رهيو. سندس پٽ اهو سمورو حال ڏٺو.

هٿن سان هاج ڪر، مڪ سان نام ڏيـءـا،
 پگهر جي پور هئي سان، ڪجهه بڪئي جي منهن پاءِ،
 پئي سانڪ رساءِ، ته خوش هوندين ’خانؤ‘ چوي.

هينئر حج جي موسم شروع ٿيڻ واري هئي. ابراهيم پنهنجن شاگردن کي چيو ته ”توهين زالن ۽ خوبصورت چوڪرن ڏانهن ڪڏهن به نه نهارجو.“ قدرت سان ابراهيم جو پٽ ۽ ابراهيم جي زال جيئن ڪعبي جي چوڌاري ڦيرو پئي پاتو. تيئن ابراهيم سامهون گڏجي وين. هن پٽ ڏانهن خوب غور سان نهاريو. شاگردن پڇيس ته ”توهان ته

چوڪرن ڏانهن نهارڻ جي منع ڪئي هئي، پر هينئر ته توهين خود هڪ سهڻي چوڪر ڏانهن نھاري رهيا آهيو؟“ ابراهيم جواب ڏنو، “شايد هيءُ منهنجو پٽ آهي” جڏهن پٽ پنهنجي پيءُ کي ڏٺو ۽ زال پنهنجي مڙس کي ڏٺو، تڏهن ابراهيم جي زال بيتاب ٿي ويئي، پنهنجي مڙس کي چنبرڙي ايترو ته رنائين، جو هوءُ بيهوش ٿي ويئي. ابراهيم اُتان ويڃڻ تي چاهيو، پر پٽس کيس نه ڇڏيو ۽ جوڻس وٺي رڙ ڪئي. انهيءَ وقت ابراهيم آسمان ڏانهن نھاريو ته هڪدم سندس زال سندس پاسي ۾ ڪري مري ويئي. ابراهيم جي شاگردن انهيءَ اسرار ڀرئي ڳالھ جو ڪائنس سبب پڇيو. تنهن تي هن فرمايو ته “جڏهن مان پٽ کي گڏيس تڏهن هن جو پيار منهنجي اندر ۾ جوش مارڻ لڳو ۽ انهيءَ دم درگاه مان آواز آيو، “اي ابراهيم! تون مون سان دوستي يعني پيار جو دم ٿو ڀرين، مگر پيار ڪرين ٿو ۽ پٽي ڪنهن کي شاگردن کي هدايت ٿو ڪرين ته زال ۽ چوڪرن ڏانهن نه نھاريو، پر تون پاڻ خود زال ۽ پٽ جي محبت ۾ گرفتار ٿي وئين!” ابراهيم وڌيڪ چيو ته مون عرض ڪيو، “اي مالڪ! تون منهنجي جان وٺ يا منهنجي زال جي حياتي وٺ” تنهن تي منهنجي زال جي حق ۾ عرض قبول ڀيو ۽ هوءُ مري ويئي.

ڌوڪا مت ڪانا جڳهه آئي پياري، ڌوڪا مت ڪانا جڳهه آئي،

ڪوئي ميت نه ڄاڻو اپنا، سڀ لنگ بڻئي ڦانسي لائي.

(سوامي جي مهاراج)

هڪ دفعي ابراهيم کي، هڪ درويش گڏيو ۽ هن سان تنگدستيءَ يعني پئسي جي تنگيءَ جي دانهن ڪرڻ لڳو. تنهن تي ابراهيم کيس چيو، “ائين ٿو معلوم ٿئي ته ڇڻ ته تو ڪا درويشي مفت ۾ حاصل ڪئي آهي” درويش هن کان پڇيو، “درويشي به ڪا خريد ڪئي ويندي آهي ڇا؟” تنهن تي ابراهيم فرمايو، “ها! مون اها بلخ جي بادشاهي عيوض خريد ڪئي آهي، مگر سمجهان ٿو ته اها تڏهن به مون کي سستي ملي آهي”

هڪ ڏينهن هڪ شاهوڪار، ابراهيم وٽ هزار رپيا کڻي آيو ۽ چيائينس ته اهي مون کان وٺڻ منظور ڪريو، هن فرمايو “مان محتاجن کان ڪجهه به نه وٺندو آهيان” تنهن تي انهيءَ ماڻهوءَ چيو، “مان ته محتاج نه آهيان، بلڪ هڪ دولتمند آهيان.” ابراهيم پڇيس ته مون کي ٻڌاءُ ته توکي وڌيڪ خواهش آهي يا نه؟ هن جواب ڏنو ته ها، اها ته اٿم. تنهن تي ابراهيم چيس ته رپيا کڻ ۽ هليو وڃ، ڇاڪاڻ تون محتاجن جو به سردار آهين.

سڄا فقير پرهيزگار ٿيندا آهن ۽ حق جي ڪمائي ڪري، حق جي شيءِ ڪم آڻيندا آهن. مڪي ۾ هڪ زمزم نالي چشمو آهي، جنهن کي مسلمان پاڪ ڪري ليکيندا آهن ۽ انهيءَ مان پاڻي ضرور پيئندا آهن. ابراهيم ڪڏهن به انهيءَ کوه جو پاڻي نه پيتو، ڇاڪاڻ ته انهيءَ مان پاڻي ڪيڏن وارو ڏول، ڏنل پيٽائن مان تيار ٿيندو هو.

هڪ ماڻهو ڳچ مدت تائين ابراهيم جي سنگت ۽ محبت ۾ رهيو هو، سو هڪ ڏينهن هن کان موڪلائڻ پنهنجي وطن تي وريو. موڪلائڻ مهل ابراهيم کي عرض ڪيائين ”جيڪڏهن توهان مون ۾ ڪي عيب ۽ برايون ڏٺيون هجن ته مهرباني ڪري مون کي آهي ٻڌايو.“ تنهن تي هن چيس ”اي دوست! مون هميشه توکي دوستيءَ جي نظر سان ڏٺو آهي، تنهن ڪري پنهنجا عيب ڪنهن ٻئي کان وڃي پڇ.“

هڪ دفعي خليفي ابراهيم کان پڇيو، ”تون ڪهڙو ڪم ڪندو آهين؟“

ابراهيم جواب ڏنس ”جيڪي ماڻهو دنيا چاهين ٿا تن کي مون دنيا سونپي ڏني آهي، جيڪي پرلوڪ جا سک چاهين ٿا، تن کي مون پرلوڪ ڏيئي ڇڏيو آهي. پر مون هن دنيا ۾، صرف مالڪ جي بندگي اختيار ڪئي آهي ۽ هن دنيا کان پوءِ، مون مالڪ جو ديدار پسند ڪيو آهي.“

هڪ ڏينهن هڪ حجام جڏهن ابراهيم جا وار ڪٽي رهيو هو ته اوڏيءَ مهل، هن جو هڪ مريد اتي اچي نڪتو. ابراهيم چيس ”تو وٽ ڪجهه هجي ته هن حجام کي ڏي“ مريد هڪ ڳوٺري ڪٽي حجام کي ڏني. ايتري ۾ هڪ فقير اتي آيو ۽ اچي ڪجهه گهربائين حجام تنهن تي هڪدم اها ڳوٺري ڪٽي هن کي ڏني. اهو ڏسي مريد عجب ۾ پئجي ويو ۽ حجام کي چيائين، ”اي دوست! اها ٿيلهي ته نقديءَ سان ڀريل هئي.“

حجام جواب ڏنس، ”اي ڪنجوس! مون کي خبر آهي ته شاهوڪاري دولت سان نه، پر دل سان ٿيندي آهي.“ تنهن تي مريد وراڻيو، ”پر هن ڳوٺريءَ ۾ ته روپيا ۽ گنيون پيل هيون.“ اهو ٻڌي حجام چيو، ”جنهن ماڻهوءَ کي مان ڪجهه ڏيندو آهيان، تنهن جي قدر جي مون کي سڌ هوندي آهي.“

هڪ دفعي ڪن ماڻهن ابراهيم کان سوال ڪيو، ”توهان جو بادشاهت کي نوڪر هڻي درويشي اختيار ڪئي، پر هاڻ ٻڌايو ته انهيءَ کان پوءِ توهان کي ڪڏهن خوشي به نصيب ٿي آهي؟“

هن فرمايو ته هيٺين موقعن تي مان ڏاڍو خوش ٿيو آهيان.

هڪ دفعي مان ٻيڙيءَ ۾ وڃي رهيو هوس، منهنجا ڪپڙا ميرا ۽ وار وڏا هئا، اهو ڏسي ٻيا ماڻهو جيڪي ٻيڙيءَ ۾ هئا، سي مون تي ٺٺوليون ڪرڻ لڳا. انهن ۾ هڪ مسخرو به هو، جنهن هر هر اچي مون کي ڌڪ پئي هنيا ۽ وار چڪي چونڊڙيون پئي پاتيون. انهيءَ مهل مان پنهنجي انهيءَ ذات تي خوش پئي ٿيس. انهيءَ وقت اوچتو اچي طوفان لٿو ٻيڙيءَ واري چيو ته، جي ڪنهن ماڻهوءَ کي درياءَ ۾ اڇلائي بڪ ڏيندا، ته پوءِ طوفان بند ٿي ويندو ۽ سيني جون حياتيون بچي پونديون. هنن مون کي ڪن کان پڪڙي درياءَ ۾ اڇلائڻ تي چاهيو، پر اڃا منهنجي ڪن کي هٿ لڌائون مس، ته طوفان بند ٿي ويو. جنهن مهل ماڻهن مون کي ڪن کان پڪڙيو هو، تنهن وقت مون کي ڏاڍي خوشي ٿي.

ٻئي دفعي مان هڪ مسجد ۾ سمهڻ لاءِ ويس، پر ماڻهن مون کي اُتي سمهڻ نه ڏنو ۽ ڌڪ هڻي مون کي گھيلي ڏاکڻ تان ڌڪو ڏيئي ڪيرائي ڇڏيائون. جيئن جيئن مان ڏاکڻ تان هيٺ ڪرندو پئي ويس، تيئن تيئن منهنجي مٿي کي ڌڪ لڳندا پئي ويا ۽ هر هڪ ڏاڪي تي نوڪر لڳڻ مهل، مون لاءِ مالڪ جو نئون نئون راز ڪلندو پئي ويو. انهيءَ وقت چيم ته اڃا اهي ڏاڪا وڌيڪ هجن ها، ته مالڪ جا ٻيا وڌيڪ راز ڪلن ها.

هڪ دفعي هڪ ماڻهوءَ، ابراهيم کي نوڪريءَ ۾ رکڻ لاءِ چيو، ابراهيم نالو پڇيس، نوڪر چيس ته ”جنم نالي سان مون کي سڏيندا آهون ٿي منهنجو نالو آهي“ وري پڇيائينس ته ”ڪيترو پگهار وٺيندين؟“ چيائين ته ”جيڪو توهين ڏيندا.“ ابراهيم پڇيس ته ”ڪهڙو ڪم ڪندين؟“ هن چيو ته جيڪو ڪم ڪرائيندا. وري پڇيائينس ته ”ڇا پهريندين؟“ چيائين ته ”جيڪي ڀائڻ لاءِ ڏيندا.“ وري سوال ڪيائينس ته ”ڇا ڪائيندين؟“ نوڪر چيو ته ”جيڪي به ڪرائيندا.“ وري پڇيائينس ته ”ٻي ڪا تنهنجي خواهش؟“ هن جواب ڏنو ته ”مان نوڪر ٿيس ته پوءِ منهنجي خواهش ڪهڙي؟“ هن جون اهي ڳالهيون ٻڌي، ابراهيم جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو ۽ چوڻ لڳو ته دنيا ۾ ورتڻ جو ڍنگ مون کي هينئر، هن سبڪارڻو آهي. هي ماڻهو دنيا جي واسطي سڀ ڪجهه قربان ڪري رهيو آهي ۽ مان پنهنجي مرضيءَ موجب هلي رهيو آهيان. ڪهڙو نه چڱو ٿئي، جو مان به هر وقت پاڻ کي مالڪ جو نوڪر سمجهي، دنيا جو ڪم ڪار ڪريان جيڪي مالڪ ڏئي سو واه واه، جيڪي ڪري سو به واه واه، دم دم شڪر.

هڪ ڀيري ابراهيم، سنان ڪرڻ لاءِ ڪنهن حمام ۾ ويو. هن جا ڦاٽل ڪپڙا ڏسي، ماڻهن هن کي اندر اچڻ ڪين ڏنو. تنهن تي هن چيو ”جيڪڏهن ڪنهن کي خالي هٿين شيطان جي گهر به نه ٿا اچڻ ڏين، ته پوءِ مالڪ جي گهر بندگيءَ جي ثمر کان سواءِ ڪهڙيءَ طرح اچڻ ڏيندا؟“

ڪن ماڻهن ابراهيم کان پڇيو ته ”اسين مالڪ کي وينتي ڪريون ٿا مگر هو اسان جو عرض نه ٿو اوائئي، انهيءَ جو ڪهڙو سبب آهي؟“ هن جواب ڏنو ”توهان کي مالڪ جي سڌ به آهي، پر توهين هن جو حڪم نه ٿا مڃو. سنتن ۽ درويشن کي سڃاڻو به ٿا، پر هنن جي چوڻ تي نه ٿا هلو. هنن جون باڻيون ۽ لکيل ڪتاب پڙهو به ٿا، پر انهن تي عمل نه ٿا ڪريو. توهين سمجهو به ٿا ته دوزخ گنمگارن لاءِ آهي، پر انهيءَ ڳالهه جو ڪو به خوف نه ٿا ڪريو. شيطان کي پنهنجو دشمن سمجهي به، هن کان پري نه ٿا ڀڄو، بلڪ هن سان دوستي يعني پيار ڪريو ٿا. توهان کي خبر به آهي ته موت ايندو ۽ ڇڏيندو ڪونه، پر توهين هن کان ڊڄي ڪو به آخرت جو ثمر نه ٿا ٺاهيو. پنهنجن پيارن، ماڻهن، دوستن ۽ ٻين جو موت اکين سان ڏسي به انهيءَ مان ڪو به سبق نه ٿا پرايو ۽ براين ۽ بچڙن ڪمن کي نه ٿا ڇڏيو، بلڪ ٻين جي عيب جوڻي ٿا ڪريو. جيڪو اهڙي قسم جو نجس ۽ ڊيٺ هوندو، تنهن جو عرض مالڪ ڪيئن قبول ڪندو؟ اهڙي ماڻهوءَ جي وينتي ڏئي ٻڌي ٿو، پر اوائئي نه ٿو.“

موت سڀني ڊرت رهڻو دن رات،
 اڪ دن ڀاري پيڙ پرينگسي، جو ڪو دينگي ڏر ڏرلات،
 وه دن ڪي تم ياد بساري، اب پوڳن ۾ رهو پلات.
 (سوامي جي)

رات ڏينهن موت جو ڊپ ڪر، موت جو ڏينهن تنهنجي لاءِ ڏاڍو ڏکيو ۽
 خوفناڪ وقت آهي، انهيءَ ايندڙ موت جي وقت کي تون وساري پوڳن ۾ غافل ٿي ويٺو
 آهين.

هڪ ڏينهن ابراهيم، دجله نديءَ جي ڪپ تي گودڙي ويٺي سبي، ته هنجو
 وزير اُتي اچي نڪتو. اُن وقت ابراهيم جي شڪل بدلجي ويئي هئي. کڻي بادشاهي
 لباس ۽ کڻي ڦاٿل ڪپڙا! تڏهن به وزير هن کي سڃاڻي ورتو. پڇيائينس ته ”توهين
 ابوبن آدم آهيو؟“ چيائين ته ”هاڻو،“ وزير چيس ته، ”مان توهان جو وزير آهيان. توهان
 جي وڃڻ کان پوءِ، مون توهان جي پٽ کي پالي وڌو ڪيو، هيئن به توهين هلي بادشاهي
 ڪريو ۽ آرام سان حياتي بسر ڪريو. بلخ جي بادشاهي ڇڏي توهان کي ڇا حاصل ٿيو
 آهي؟ اهو ٻڌي ابراهيم کي جيڪا سئي هٿ ۾ هئي سا کڻي پاڻيءَ ۾ ڪيرايائين ۽
 وزير کي چيائين ”پهرين تون منهنجي سئي پاڻيءَ مان ڪڍي اچ. ته پوءِ مان توکي سوال
 جو جواب ڏيان.“ وزير چيس ته ”مون کي اڌ ڪلاڪ جي مهلت ڏيو ته مان بازار مان
 لکين سيون آڻي حاضر ڪريان.“ ابراهيم چيس ته ”مون کي اُهاڻي سئي گهرجي، جا
 مون پاڻيءَ ۾ ڪيرائي آهي.“ وزير چيس ته ”اهو ناممڪن آهي، ڇاڪاڻ ته پاڻي تمام
 اونهو ۽ نيز وهي رهيو آهي.“ ابراهيم ٿوري توجهه ڏني ته هڪ مڇي، اُها سئي وات ۾
 وجهي پاڻيءَ مٿان آئي تنهن تي ابراهيم وزير کي چيو ”مان تنهنجي بادشاهيءَ کي ڇا
 ڪريان! مان ته هيئنر انهيءَ بادشاهه جو نوڪر آهيان، جنهن جي هٿ ۾ ڪنڊ برهمند
 آهن. تون ڄاڻ منهنجو پٽ ڄاڻي، منهنجو ڪو به واسطو نه آهي.“

چون ٿا ته پڇاڙيءَ جي وقت ابراهيم ڪيڏانهن هليو ويو ۽ سندس ڪو به پٽو نه

بيو.

مولانا روم

مولانا روم تمام اُچ ڪوٽيءَ جو سنت ٿي گذريو آهي. هن جو اصل نالو جلال الدين هو. ايشيا مائينر کي انهيءَ زماني ۾ روم ڪري چوندا هئا. پٿس جو نالو بهاولدين هو ۽ هن جو وطن بلخ هو. هن جو پيءُ انهيءَ زماني جو لاثاني عالم هو. هو 1207ع ۾ ڄائو هو. جڏهن هو اڃا ڇهن سالن جو هو ته خواجا فريد الدين عطار جو هڪ ڪامل سنت هو، تنهن هن کي ڏسي، پٿس کي چيو ته هن بي بها رتن کان غافل نه ٿج. ارڙهن ورهين ۾ هن شادي ڪئي. ڪجهه سالن کان پوءِ پٽ ڄائس جنهن جو نالو سلطان رکيائون. شروعات ۾ هن پنهنجي پيءُ کان تعليم حاصل ڪئي. تنهن کان پوءِ هن کي پٿس پنهنجي شاگرد سيد برهان الدين، جو هڪ عالم ۽ خداپرست هو، تنهن کي سپرد ڪيو. پڙهڻ سان گڏ هو هن کي اخلاق جون ڳالهيون پڻ سيڪاريندو هو. پيءُ جي مرڻ کان پوءِ به مولانا روم پنهنجي استاد جي خدمت ۾ لڳو رهيو.

هڪ ڏينهن هن جو امتحان ورتو ويو. برهان الدين هن کي پورو ماهر ڏنو ۽ کيس چيائين، ”تو علم جون سڀ ڳالهيون سکي راس ڪيون آهن، باقي توکي حقيقي علم سکڻ جي ضرورت آهي، تنهنجي پيءُ جي مون وٽ امانت رکيل هئي، جا مان توکي ڏيان ٿو.“ تنهن کان پوءِ به هو نو سال هن وٽ رهيو.

مولانا روم، علم ۽ اخلاق ۾ ايترو ته مشهور ٿي ويو، جو تمام پريان پريان جا ماڻهو، هن وٽ علم حاصل ڪرڻ لاءِ ڌرم علم جي ڌڪين ڳالهين بابت رايا ڇڻ ايندا هئا. هن وٽ وڏن وڏن پڙهيلن، امير امراءِ ۽ شاگردن جي پيڙ لڳي پيئي هوندي هئي. انهن سڀني ڳالهين هوندي به مولانا تي اڃا دنيا جو رنگ چڙهيو پيو هوندو هو. حقيقت ۾ هن جي روحاني زندگيءَ جو شروعاتي دور، شمس تبريز جي ملاقات کان پوءِ شروع ٿيو. مولانا روم ۽ شمس تبريز جي پهرين گڏجاڻي مختلف صورتن ۾ بيان ڪئي ويئي آهي.

چون ٿا ته هڪ دفعي مولانا روم ڪنهن تلاءَ جي ڪپ تي ويٺو هو ۽ سندس پرسان ڪئين ڪتاب رکيل هئا. اوڏيءَ مهل شمس تبريز اتي اچي نڪتو. شمس پڇيس ”ڇا هي ڪتاب آهن؟“ مولانا چيس ”ها! هي ڪتاب آهن، تنهنجو انهن سان ڪهڙو مطلب؟“ تنهن تي شمس تبريز سڀ ڪتاب ڪڍي پاڻيءَ ۾ اڇلائي ڇڏيا. اهو ڏسي مولانا کي ڏاڍو رنج ٿيو ۽ چيائين ”اي درويش! تو منهنجي اهڙي شيءِ برباد ڪئي آهي جا هيٺ ڪنهن به طرح ملي نه سگهندي.“ تنهن تي شمس صاحب تلاءَ ۾ هٿ وجهي، اهي سڀ ڪتاب پاڻيءَ مان سڪل ٻاهر ڪڍيا. اهو ڏسي مولانا کي وڏي حيرت وٺي ويئي.

سٽا سٽ نه سارين، آلف جنهن جي اڳ ۾، نماحق نماارين پنڀا پيا پهرينءَ لاءِ (شاھ پٽائي)

هڪ شخص وري مولانا روم ۽ شمس تبريز جي ملاقات جو هيئن بيان ڪيو آهي. شمس تبريز جي مرشد بابا ڪمال الدين، شمس تبريز کي حڪم ڏنو ته روم وڃ، جتي هڪ دڪي دل آهي تنهن کي وڃي شانتي بخش. جڏهن هو روم پهتو ته اُتي ڏٺائين ته مولانا روم جي سواري ڏاڍي ڌام ڌوم سان پيئي اچي. شمس صاحب رستو روڪي آهستي مولانا کي چيو ”رياضت (روحانيت) جو مطلب ڇا آهي؟“ مولانا جواب ڏنو، ”شريعت جو حڪم مڃڻ“ تنهن تي شمس صاحب چيو ”انهيءَ ڳالهه جي نه سڀني کي سڏ آهي“ تنهن تي مولانا چيو ”يلا انهيءَ کان وڌيڪ ٻيو ڇا ٿي سگهندو آهي؟“ شمس تبريز چيو، ”علم جو مطلب هي آهي ته هو توکي سچيءَ منزل مقصود تي پهچائي“ پوءِ هن هڪ بيت چيو جنهن، جو مطلب هو ته، اهو عام جيڪو تنهنجو آيو ۽ خودي توکان نه ڇڏائي، انهيءَ کان جهالت بهتر آهي. پوءِ مولانا هن جو مريد ٿيو.

هڪ سيم سالار جو مولانا جي سنگت ۾ ورهيه رهيو هو، سو وري هيئن ٿو چوي ته شمس تبريز عام صوفين وانگر مريد ڪونه ڪندو هو. هو اڳت ناهي وڪڻندو هو ۽ جيڪي انهيءَ مان ملندو هوس، تنهن تي صبر ۽ شڪر سان گذارو ڪندو هو. هو هميشه پيو گهمندو هو ۽ مهمان سراءِ ۾ ٽڪندو هو. اندر ڌيان ڪري سماڌيءَ ۾ اچي ويندو هو. هڪ دفعي شمس تبريز مالڪ کي وينتي ڪئي ”اي شهنشاهه ڪو اهڙو ماڻهو ملاءِ، جو منهنجي صحبت مان فائدو وٺي“ اندر ۾ آواز آيس ته روم وڃ، هو اُتي پنڌ پيو ۽ اچي قوفي ۾ پهتو ۽ اچي مهمان سراءِ ۾ رهيو. انهيءَ سراءِ جي اڳيان هڪ ٿلهو هو، جتي شهر جا وڏا ماڻهو، پڙهيل ۽ بزرگ شام جو اچي وهندا هئا. شمس به اُتي ايندو هو. مولانا روم کي هن جي اچڻ جي خبر پيئي ۽ هن کي گڏجڻ لاءِ گهر مان روانو ٿيو. رستي ۾ ماڻهو هن کي پيري پوندا پئي ويا. اهڙي شان سان هو اچي سراءِ جي دروازي وٽ پهتو. شمس تبريز سمجهيو ته هي اهو ئي ماڻهو آهي، جنهن لاءِ مون کي اندران اشارو ٿيو هو. گڏجڻ سان ٻنهي بزرگن جون اکيون هڪ ٻئي ۾ ملي ويئون. چاليهه ڏينهن تائين ٻئي پاڻ ۾ گڏجي ويهي روح رهاڻ ڪندا هئا. پوءِ مولانا پنهنجي اندر ۾ وڌو ڦيرو سمجهيو. انهيءَ وقت کان پوءِ مولانا پاڙهڻ ۽ وعظ ڪرڻ ٻئي بند ڪري ڇڏيا ۽ انهي پهر هو پنهنجي مرشد جي صحبت ۾ رهڻ لڳو.

ظاهر بند و باطن مولائي - برهه جي بازاري پرچهي ڪير،
اهوراز ڪري ٿوروشن - علي ولي شاه مردان شير.
(بيدل)

انهيءَ ڳالهه شهر ۾ وڌو شور مچائي ڇڏيو، ماڻهو ڇوڻ لڳا ته خبر نه آهي ته هڪ ديواني ڪهڙو جادو ڪيو آهي، جو مولانا هاڻي ڪنهن به ڪم جو نه وڃي رهيو

آهي شور ابتري قدر وڌي ويو جو خود مولانا جا شاگرد اها شڪايت ڪرڻ لڳا. اهو ٻڌي شمس تبريز، ڇپ چاپ ۾ دمشق هليو ويو. مولانا کي مرشد جي ويڃڻ جو اهڙو ته ڏک ۽ صدمو رسيو، جو هن ماڻهن سان گڏجڻ ئي ڇڏي ڏنو. ڪيتري وقت کان پوءِ آخر، جن شمس تبريز کي تنگ ڪيو هو، اُهي سڀ اچي ڏاڍو پشيمان ٿيا ۽ اچي مولانا کان معافي گهريائون ۽ اهو فيصلو ڪيائون ته مولانا جي وڏي پٽ سلطان سان هو سڀ گڏجي، دمشق مان شمس تبريز کي وٺي اچن. مولانا به هڪ وينتيءَ جي چئي پنهنجي مرشد لاءِ ڪين ڏني.

متان تون مون کي ڇڏين - شونمان ڙي سڄڻ جا،
محبوبن سان نانءُ ڏئيءَ جي - نيتي غريب گڏين،
نٿو ڄاڻان ڏينهن اهوئي - ٿيندو الاجي ڪڏهين،
جڏهن حاضر ٿين حضور ۾ - نانءُ سڄو ڪري سڏين.
(سچل)

گهڻن ڏينهن کان پوءِ شمس تبريز مولانا وٽ قوفي ۾ آيو. سامهون هڪ تنبو. هنيو ويو، جنهن ۾ شمس تبريز رهڻ لڳو.

عين اٿو انسان، ڀول متان پلي ڪائي،
دلق درويشي پھري آيو، صورت هن سلطان،
آهي جڳ ۾ سوري سرتيون، صاحب جو سئلاڻ.
(سچل)

مالڪ انسان جي صورت ۾ هن دنيا ۾ آيو آهي. هو درويشن ۽ سنتن جي صورت وٺي، سچ ڪنڊ مان هن دنيا جو ستر ڪرڻ اچي ٿو. مولانا جو پٽ، جڏهن پيءُ کي گڏجڻ ايندو هو، تڏهن شمس تبريز جي تنبوءَ اندران لنگهي، پوءِ پيءُ وٽ گهر ۾ اندر ويندو هو. شمس تبريز کي اها ڳالهه نه وڻندي هئي ۽ انهيءَ تان هن کي ڪيترا دفعا منع به ڪئي هئائين، پر هو انهيءَ حرڪت کان باز نه آيو. حاسدن کي موقعو ملي ويو، ڇوڻ لڳا ته ”ڪهڙو نه غضب آهي، جو هڪ ڌاريو ماڻهو گهر وارن کي لنگهڻ نه ڏئي.“ اها ڳالهه وڏي تي پڪڙجي ويئي. هڪ ڏينهن شمس تبريز ڇپ چاپ ۾ اتان نڪري هليو ويو. مولانا روم، سڀني پاسي چوڌاري ماڻهو ڊوڙايا ۽ پاڻ خود به ڳولا ۾ ويو، مگر هنجو ڪٿي به پتو نه پيو. شمس تبريز جي جدائيءَ مولانا کي بيمار ڪري ڇڏيو. جيڪي ڪلام هو انهيءَ وقت چونڊو هو سي ڄڻ ته باهه جا آلا هئا.

پسڻ ڪارڻ پيرينءَ جي، ڪيا اگم آڪڙين،
ملڻ لئه محبوب جي، ٿيون راتو ڏينهن وسن.
(سچل)

مولانا روم هڪ ننڍي تي سمهندو هو. هن ڪڏهن به پنهنجي سمهڻ جي بستري تي گاديءَ ۽ وهائڻو نه رکيو. ننڊ جو جھوٽو ايندو هوس، ته ويهي ويهي لپتي پوندو هو. هو اڪثر ڏهه ڏهن ڪجهه به نه ڪائيندو هو ۽ نهايت وڏي صبر وارو هو. امير ۽ شاهوڪار کيس سوغاتون موڪليندا هئا، پر هو پاڻ وٽ ڪجهه به نه رکندو هو، هڪدم ٻين کي ڏيئي ڇڏيندو هو. ڪنهن شيءِ جي تنگي ٿيندي هئس ته سندس پٽ سلطان جي تمام زور ڪرڻ تي ڪڍي ڪجهه رکندو هو، جنهن ڏينهن هن وٽ ڪجهه به ڪاڌي جو سامان نه هوندو هو، تڏهن ڏاڍو خوش ٿيندو هو ۽ چوندو هو ”اڄ منهنجي گهر مان درويشيءَ جي خوشبوءِ اچي رهي آهي“ هر وقت وات ۾ هرير پيئي هوندي هيس. ماڻهن انهيءَ جو سبب پڇيس، چيائين ”مان نٿو چاهيان ته ڪو منهنجي وات جو ذائقو منو رهي“ غريب ڪو سوالي ايندو هوس ته ان کي پنهنجو ڪٽو به لاهي ڏيندو هو، انهيءَ ڪري ڪٽي ۾ ٻيڙا به ڪو نه هوندا هئس، ته جيئن هڪدم اهو لاهي ڏيئي سگهي. هڪ دفعي مولانا هزار مان پئي ويو ته، چوڪرن هنڪي ڏنو ۽ هنجي هٿ ڇمڻ لاءِ اڳيان وڌي آيا. هو اتي بيهي رهيو ۽ هر طرف کان چوڪرا ايندا رهيا ۽ سندس هٿ ڇمي هليا پئي ويا. هڪ چوڪري چيو ”مولانا صاحب! مهرباني ڪري ٿورو ترسجو، ته مان ٿورو ڪم لاهي ٿو اچان“ مولانا اتي چوڪري جي اچڻ تائين بيٺو ئي رهيو.

مولانا روم کي مولوي روم به ڪري چوندا هئا. اهو نالو هن تي انهيءَ ڪري پيو، جو هو روم يعني شام ۾ وڏو مولوي هو. هن کي بادشاهه وٽان فقط ويهه دينار مهيني ۾ پگهار ملندو هو ۽ هو انهيءَ جي عيوض ماڻهن کي فتوائون لکي ڏيندو هو. هن جو هڪ دوست به انهيءَ بادشاهه وٽ وڏي عهدي وارو هو ۽ ان کي تمام گهڻو پگهار ملندو هو. ڪنهن مريد مولانا روم کي چيو ته ”توهانجو دوست ته پاڻ وڏو پگهار ٿو ڪڍي پر توهانکي رڳو ويهه دينار ٿو ڏياري.“ تنهن تي مولانا روم فرمايو ”پاڻي! هنجو خرچ به نه ڏسوا“

مولانا صاحب رات جو فقط ويهي پنهنجي ننڊ پوري ڪندو هو ۽ چوندو هو ته ”ننڊ ۽ عاشق جو پاڻ ۾ وير آهي“. هو پنهنجن مريدن کي چوندو هو ته ”سمهي پئو“ ۽ پاڻ انهن جي تسلي لاءِ پنهنجن گوڏن تي مٿو رکي، ويهندو هو ته پيل مريد، انهيءَ حالت ۾ کيس ڏسي آزاديءَ سان سمهي سگهن.

سيج سستي نون جهوپ نه آوي، نيستن ننڊ حرام،
راتيان جاڳڻ صاحب سنڀالڻ، اي فقيران دا ڪام،
مست عقل دي منجهه گئي، آيسا عشق امام.
(شاهه ڀٽائي)

سيج پلنگ تي سمهندين ته مالڪ ڪين ملندو. اها ننڊ حرام آهي، فقيرن جو ڪم آهي. فقيرن جو ڪم آهي رات جو جاڳي مالڪ کي ياد ڪرڻ. جڏهن مالڪ جو پريم اندر ۾ ايندو، تڏهن عقل جي مٿي منجهي پوندي.

هڪ ڏينهن مولانا روم ڪنهن پٽي ڳوٺ ويو، جتي هو پنهنجي دوست جي گهر رات جو پهتو. ڏٺائين ته گهر جو دروازو بند آهي ۽ سمجهيائين ته گهر جا ڀاتي سڀ سمهيا پيا آهن. گهر جو دروازو کين کڙڪايائين ته متان گهروارن کي ڪا تڪليف ٿئي. سڄي رات هو ٻاهر ئي بيٺو رهيو ۽ مالڪ جي ياد ۾ رهندو رهيو. ايتري قدر جو هن جا ڳوڙها، ٿڌ ڪري، هنجي ڌاڙهيءَ ۾ جمِي برف ٿي ويا. صبح جو جڏهن گهروارو هنجو دوست جاڳيو ته هنکي ڏٺائين ته ڏهن هن مولانا کان ڏاڍي معافي گهري. گويا مولانا صاحب ڪنهن کي رٿيءَ پر به تڪليف ڏيڻ مناسب نه سمجهندو هو، پر اسين ماڻهو، ٿوريءَ گهڻيءَ ڳالهه تي پنهنجن دوستن ۽ مٿن ماڻهن سان وڙهون، جهڳڙون ۽ رسون ٿا.

هڪ ڏينهن مولانا ٻين سان گڏ ويٺو هو ته، اُتي هڪ ماڻهو نشي جي حالت ۾ اچي مولانا سان ٽڪرايو، ماڻهن هنکي ڏکو ڏيئي پري هٽايو. تنهن تي مولانا ماڻهن کي چيو ته، ”شراب هن پيو آهي، پر بدمستي توهين پيا ڪريو.“

شهر ۾ هڪ گرم پاڻيءَ جو چشمو هوندو هو، جنهن ۾ مولانا اڪثر سنان ڪندو هو. هڪ ڏينهن اُتي ويڻ جو ارادو ڪيائين، خدمتگارن اڳواٽ هنجي سنان جو هنڌ صفا ڪري رکيو. مولانا جي پهچڻ کان اڳ ڪي ڪوڙهي اچي اُتي سنان ڪرڻ لڳا. هن جي اچڻ تي خدمتگار ڪوڙهين کي اُتان هٽائڻ لڳا، پر مولانا کين چيٺيو ۽ اُتي پاڻ به ويهي سنان ڪرڻ لڳو.

هڪ دفعي ڪي به ماڻهو پاڻ ۾ پئي وڙهيا. مولانا اُتان اچي لنگهيو. هڪ ماڻهو پٽي کي چيو ته هڪ چوندين ته ڏهه ٻڌندين. تنهن تي مولانا چيو، ”پاڻي جيڪي چوڻو اٿو، سو مون کي چئو، مون کي هزار لفظ به چوندا ته موت ۾ هڪ به اکر نه ٻڌندا.“ هو پٽي ڏاڍو شرمندا ٿيا ۽ هنجي قدمن تي ڪري پيا.

مولانا پاڻ چوندو هو ته جيتري قدر منهنجي مشهوري ٿيندي پيئي وڃي، اوترو مان وڏيءَ مصيبت ۾ پوندو پيو وڃان، پر ڪريان سو ڪريان ڇا؟ انهيءَ ڳالهه جو علاج مون کي نٿو سمجهي. هو مفت خوريءَ جي بلڪل برخلاف هوندو هو. هڪ دفعي سندس زال، نوڪرياڻيءَ کي پٽي چيٺيو. تنهن تي مولانا زال کي چيو ته، جي هيءَ نوڪرياڻي تنهنجي مالڪڻ هجي ها، ته پوءِ تنهنجي ڪهڙي حالت هجي ها؟ دراصل سڀ انسان مالڪ جا بنڊا آهن ۽ ڪوبه ڪنهنجو غلام نه آهي.

هڪ ڏينهن هو پنهنجي مريدن سان ڪنهن سوڙهيءَ گهٽيءَ مان پئي لنگهيو. گهٽيءَ جي بلڪل وچ ۾، هڪ ڪٽو سمهيو پيو هو، جنهن کي هٽائڻ بنا ڪو به لنگهي نٿي سگهيو. مولانا اتي دير تائين بيٺو رهيو. پٺيان هڪڙو ماڻهو آيو ۽ اچي ڪٽي کي پري هٽيائين. مولانا کي ڏک ٿيو ته ناحق ڪٽي کي تڪليف ڏنائين.

هو اڪثر ڌيان ۾ محو هوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ڪيترا ڏينهن جهنگل ۾ غائب ٿي ويندو هو. هڪ ڏينهن بيمار ٿي پيو. وڏن وڏن حڪيمن هن جو علاج شروع

ڪيو. هو مرض لاءِ ڪو به فيصلو نه ڪري سگهيا ته ڪهڙي بيماري اٿس. مولانا کان پڇيائون ته توهين پنهنجي طبيعت جو حال ٻڌايو؟ پر هن ڪو به جواب نه ڏنو.

ماڻهن سمجهيو ته مولانا روم هاڻي ٿوريءَ دير جو مهمان آهي. شيخ صدر الدين اوڏيءَ مهل آيو ۽ هن جي حالت ڏسي ڏاڍو ڊکي ٿيو، ۽ دعا ڪرڻ لڳو ته شل توهان کي جلد شفا حاصل ٿئي! اهو ٻڌي مولانا فرمايو ”ڇا شفا! اها توکي ئي هجي، عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فقط هڪ سنهو پردو آهي، ڇا! تون نٿو چاهين ته اهو پردو ڪڍي ۽ نور، نور ۾ ملي وڃي.“ شيخ کي روئڻ اچي ويو. مولانا اتي هڪ بيت چيو، جنهن جو مطلب آهي، ”تو کي ڪهڙي خبر ته اندر ڪهڙو بادشاهه ويٺو آهي، منهنجي سونهري چمري کي نه ڏس، منهنجا پير لوهه جا آهن.“ هڪ ماڻهوءَ مولانا کان پڇيو ته ”توهان جي گاديءَ تي ڪير وهندو؟“ جيتوڻيڪ سندس وڏو پٽ سلطان، سلوڪ، تصوف ۾ وڏي درجي تي پهتو هو، ته به مولانا، حاتم الدين چليءَ جو نالو ورتو. ماڻهن وري ٻيو دفعو هن کان اهو پڇيو، مگر هن اهوئي ساڳيو جواب ڏنو. هن سنه 1277ع آرتوار ڏينهن چولو ڇڏيو.

حافظ

خواجہ شمس الدین محمد حافظ سند 1315ع ۾ شیراز ۾ ڄائو هو. اهڙي خاندان ۾ ڄائو هو، جنهن ۾ علم جو وڏو قدر هو. انهيءَ ڪري هن کي بالڪڍي ۾ پڙهڻ وهاريو ويو. هن کي حافظ ڪري چوندا هئا. اهو لقب هن کي اهڙو پسند آيو، جو هن تخلص حافظ ٿي رکيو. قرآن کي بر زبان ياد ڪرڻ کان پوءِ هو مولانا شمس الدين وٽ، قرآن تي تفصير (تيڪا) ۽ فقا (مسلمانن جو ديني ڪتاب) پڙهيو. مولانا شمس الدين هن پنهنجي شاگردن جي ٻڌي ۽ سمجھ ڪري، هن مان اهڙو ته خوش هو جو هن کي پنهنجي اولاد کان به وڌيڪ پيار ڪندو هو.

تعليم پوري ڪرڻ کان پوءِ حافظ جي هوشياريءَ جي هاڪ چوڌاري پکڙجي ويئي. حاجي قائم الدين وزير، خاص هن لاءِ هڪ مدرسو کوليو، ته هو شاگردن کي فقا ۽ حديث پڙهائي. حافظ جو سڄو وقت پڙهائڻ ۽ مالڪ جي عبادت ۽ رياضت (آراڌنا) ۾ خرچ ٿيندو هو.

انهيءَ زماني ۾، ايران ۾ شاعريءَ جو ڏاڍو شوق هو، خاص ڪري شیراز ۾، جتي ٿورو وقت اڳ شيخ سعديءَ پنهنجي غزلن ۾ عشق حقيقي ۽ عشق مجازيءَ جا پئي پاسا لکيا هئا. حافظ مجازيءَ عشق جي مٽيءَ جي پيالي (هن خاڪي جسم) ۾ حقيقي عشق جو شراب (مالڪ جو پيار) پيارڻ شروع ڪيو، جو هن کان اڳ شيخ سعدي پري ويو هو. مگر هن جو شعر اهڙو ته تيز هو، جنهن هر درجي جي ماڻهن کي مست ڪري ڇڏيو. ڌرمي سياڻن، خانقائن (منن) اميرن جي محفلن، هزارين ۽ گهڻين ۾ انهيءَ شراب جو دور (مالڪ جو پيار) ملڻ لڳو ۽ ماڻهو چٽي طرفن ۾ حافظ شيرازي جا ٿي غزل ڳائيندا هئا.

حافظ جي غزلن جي ديوان ۾، جنهن شراب جو ذڪر ڪيل آهي، سو ڪو انگوري شراب ڪين آهي. يا ڪو ٻيءَ شيءِ مان ٺهيل شراب نه آهي، بلڪ اهو سڄو پريم يعني مالڪ جو عشق آهي. انهيءَ طور تي جنهن خوبصورتيءَ جو بيان هن ڪيو آهي، اها سچائي آهي.

حافظ جي سڄي حياتيءَ جي وقت ۾ ايران ۾ جمگڙتي جو زمانو هو. هن جي اٽڪل چاهتر ورهيه عمر جي وقت ۾، ست بادشاهه ٿيا ۽ وڏيون خونريزيون لڳيون. سڀ کان آخري تيمور جو حملو هو، جو حقيقت ۾ قيامت جو نمونو هئو. انهيءَ بي درديءَ ۽ حيثيتناڪ خونريزيءَ کي هن پنهنجي اکين سان ڏٺو. اهڙي دنيا جي ٿورن سالن جي ٻاهرئين چمٽڪار لاءِ، هن کي سخت نفرت هئي. هن سڄي عمر جي بادشاهيءَ کان وڌيڪ هڪ گهڙي، ايڪانت ۾ آرام سان گذارڻ وڌيڪ ٿي سمجهي.

حافظ تمام رڻو ملڻو هو. امير، غريب ننڍي وڏي سڀني سان گڏجنڊو هو. حافظ جو نالو صوفي فقيرن ۾ تمام پريم سان ورتو ويندو هو. هن جي اُپديشن جو ماڻهن تي ڏاڍو اثر پيو. گهر گهر ۾ هن جي اُپديشن جو سڀ کان وڏو آدر هو. هو مڪاريءَ (نڳيءَ) ۽ فريب جو سخت دشمن هو. جيڪي اُپديشن ڪندڙ ماڻهو پنهنجون خوبيون ظاهر ڪندا هئا، تن کي هو برو سمجهندو هو. هو چوندو هو ته مسجد يا مندر ۾ وعظ يا ستسنگ ڪرڻ وارا، اڪيلائيءَ ۾ اُهي ڪم ۽ ڳالهيون ٿا ڪن، جي اُپديشن ۽ وعظن ۾ هرگز نه هونديون آهن.

حافظ سڀاءَ جو تمام مڻو هو. هن کي تر جيترو به آهنڪار نه هو. هو تمام سادي ۽ آزاد حياتي گذاريندو هو. هن جو هردو تمام شدت ۽ دل بلڪل صاف هئي، جنهن ۾ ڪلتا جو ذرو به نشان نه هو. هن جو من، وچن ۽ ڪرڻي ساڳي هڪ هئي. هو ڏاڍو انصاف پسند هو ۽ ڪنهن جو به پڪش پات نه ڪندو هو. سڄو وقت پيگتي پاڻ ۾ گذاريندو هو. جيڪي ڪمائيندو هو، سو فقيرن جي شيوا ۾ خرچ ڪري ڇڏيندو هو. هن جو دروازو پنهنجي ۽ پراڻي لاءِ هميشه کليل هوندو هو. هنجو هردو پريم رس ۾ لولين هوندو هو. سور داس ۽ ميران پاڻيءَ وانگر هن جي غزلن ۾ پريم جي مڌ رس، ڇن ڇن ڪري وهندي آهي. هن جي دل ڪيتري قدر آڌار ڇت هئي سا هيٺين شعر مان پليءَ پانت ۾ ظاهر ٿئي ٿي.

وفا ڪنيم ملامت ڪشيم خوش با شيم،
در تريتست مسا، ڪافريتست رنجيتسن.

يعني مان ڌڪ پيو کان، چڙبون پيو سهان پر دل ۾ خوش رهان ٿو، ڇاڪاڻ ته منهنجي مذهب ۾ ڪنهن سان به ناراض ۽ رنج ٿيڻ، هڪ وڏو گناهه آهي. اسان کي هن سنسار ۾ پنهنجي جيون ڪهڙيءَ طرح گزارڻ گهرجي، انهيءَ وشير ۾ پنهنجي مت ظاهر ڪرڻ ۾ حافظ لکي ٿو ته:

چنا بزي ڪ اِگر خاڪ رهه شوي ڪس را،
غبار خاطر از ره گذار مان نه رسد.

يعني دنيا ۽ اهڙيءَ طرح پنهنجي حياتي گذاريو، جو جڏهن توهين ڪنهن جي رستي جي ڌوڙ به بڻجي پئو، تڏهن به توهان کان ڪنهن جو هردو ملين نه ٿئي. وري حافظ لکي ٿو ته:

درخت دوستي بشان، ڪ ڪام دل پيار آرد،
نهان دشمني برکن، ڪ رنج بي شمار آرد.

مترتا جو وٺ پوکيو، جو توهان کي دل گهريو ڦل ڏئي ۽ دشمنيءَ جو ٻوٽو
 اُکاڙي چئي ڇڏيو، ڇاڪاڻ ته هن سان اٺيڪ ڊڪ ۽ تڪليفون پهچنديون آهن.
 دنيا جي وڏي درجي يا شان جي، حافظ جي نظر ۾ ڪا به وڏائي نه آهي
 انهيءَ ڪري هو چوي ٿو ته سنسار جو ڌن ۽ دولت وغيره ڪنهن به ڪم جا نه آهن، جنهن
 جي لاءِ انسان پاڻ ۾ وڙهن ۽ جدڳڙن ٿا ۽ انسان جي پوتر نالي کي خراب ڪن ٿا.
 نزاع پر سر دنيا، دون نه پاييد ڪرد،
 به آشتي بپر، نور ديدة گويءِ فلاهه.

يعني: ته ڌن دولت واسطي وڙهڻ ۽ جهيڙو ڪرڻ نه گهرجي، سڀ سان ملي
 هلو، انهيءَ سان ئي ڪاميابي حاصل ڪري سگهندا.
 نه فقط ايران، عراق، بغداد ۽ هندستان تائين، حافظ جو نالو مشهور ٿي ويو،
 بلڪ مسافر قافلن سان گڏ هن جا غزل ملڪان ملڪ ڳائيندا ويندا هئا. وڏا بادشاهه ۽
 نواب هن کي سوغاتون موڪليندا هئا ۽ پاڻ وٽ اچڻ لاءِ چئنيون لکندا هئا. پر هو
 پنهنجي ايڪانت پسند ۽ سنتوشي سپاءَ ڪري، ڪٿي به وڃڻ پسند نه ڪندو هو.
 ڏکڻ هندستان جي سلطان محمود شاه بهمني ۽ هن جي وزير فضل الله،
 حافظ جي هاڪ ٻڌي هن کي هڪ خط لکيو ته اسان وٽ اچ. خط سان گڏ ڪجهه
 اشرفيون به موڪلائون. حافظ انهن گنين مان ڪجهه قرض ادا ڪيو، ڪجهه اهي
 پنهنجي پاڻيچي کي ڏنيون ۽ ڪجهه پنهنجي سفر لاءِ پاڻ وٽ رکي. هندستان لاءِ روانو
 ٿيو. رستي ۾ اهي اشرفيون به هن ماڻهن کي ورهائي ڏنيون ۽ کيس ڪجهه به نه وڃي
 بچيو. ايران جا به سوداگر جي هندستان اچي رهيا هئا، سي حافظ جي خرچ ڪرڻ لاءِ
 تيار ٿيا ۽ هو اهڙيءَ طرح هر مز بندر تائين اچي پهتو. ڏکڻ هندستان مان هن جي لاءِ
 هن بندر تي غوراب موڪليو ويو هو. اڃا غوراب جو لنگر ئي مس ڪيو هئائون ته سخت
 طوفان اچي لڳو. حافظ گهٻرائجي ويو ۽ هيٺ لهي آيو. هن هندستان وڃڻ جو ارادو
 ترڪ ڪري ڇڏيو. هڪ غزل لکي انهن سوداگرن هٿ، بادشاهه کي ڏياري موڪليائين.
 حافظ پورن سنت ۽ ڪامل درويش هو. هن جي حياتي درويشي ۽ فقيرائي
 زندگيءَ جي هئي، هن جي زال جوانيءَ ۾ ئي گذاري ويئي هئي.
 حافظ جي ديوان کي سڀ ڪنهن مذهب جا سمجهو ماڻهو، روحاني سروب ۾
 حاصل ڪن ٿا. صوفي انهيءَ کي امرت تليه ڪري سمجهن ٿا. عام ماڻهو هن جي غزلن
 جي ظاهري معنيٰ سمجهي گمراه ٿا ٿين ۽ انهنجي اندروني معنيٰ ۽ پيد جي ته نائين
 نٿا پهچي سگهن.
 هيٺيون حافظ جو هڪ مشهور شعر آهي:

به مئي سجاده رنگين ڪن، گرت پير مغان گويد،
ڪ سالڪ بيخبر نه بڻو، ز راهه ورسم منزلها.

يعني جيڪڏهن تنهنجو مرشد يا گرو توکي چوي ته تون مڪلي (نماز جي ڪپڙي يا آسن) کي شراب ۾ پساء ته تون هڪدم ائين ئي ڪر ۽ انهيءَ ۾ ذرو به شڪ نه آڻ. ڇاڪاڻ ته رستي ٻڌائڻ وارو سونهون يعني تنهنجو گرو، رستي جي منزلن جون، سڀ ريتيون ۽ رسمون ڄاڻي ٿو.

پهرين ست ته: به مئي سجاده رنگي ڪن، گرت پير مغان گويد، ٻڌي سڄي ايران ۾ شور مچي ويو ته اهو بلڪل ڪفر جو ڪلام آهي. ماڻهو قاضيءَ وٽ ويا ۽ قاضي خواجه حافظ وٽ آيو ته انهيءَ ڪلام جو مطلب سمجها ۽ يا اهو واپس وٺ. خواجه صاحب چيس ته فقير پنهنجو ڪلام واپس نه وٺندا آهن، ڇاڪاڻ ته هنن کي جيڪو اندران مالڪ جو حڪم ٿو ٿئي، سو ئي چوڻ ٿا. قاضيءَ چيو ته ڀلا انهيءَ جو مطلب سمجها ۽ حافظ چيس ته فلاڻيءَ ٽڪريءَ تي هڪ فقير ويٺو آهي، تنهن وٽ وڃ، ته هو توکي انهيءَ جو مطلب سمجهايندو. فقير وٽ پهچي انهيءَ ست جو مطلب پڇيائين، فقير چيس ته سامهون هيٺ جيڪو شهر آهي، اتي فلاڻي هنڌ هڪ وئشيا رهندي آهي، انهيءَ وٽ وڃ ته اها توکي سوال جو جواب ڏيندي.

قاضي منجهي پيو ته هيءَ ڪهڙي ماجرا آهي. هڪ چوي ٿو ته مڪلي کي شراب ۾ رڱي ڇڏ. ٻيو وري چوي ته وئشيا وٽ وڃ. آخر شهر ۾ پڇا ڪري اچي وئشيا جي گهر پهتو. اها ڪيڏانهن ٻاهر نڪري ويئي هئي، پر مالڪ وٺي وئي هئي. هن قاضيءَ کي ڏسي چيو ته گراهڪ ته موتو آهي! هن هڪڙي چوڪري پالي هئي، جا هيٺئر جوان ٿي چڪي آهي. چوڪريءَ کي چيائين ته توکي ته خبر آهي ته اسان جو پيشو حرام آهي. انهيءَ ڪري توکي اهو ئي ڪرڻو پوندو، جنهن لاءِ اسان توکي خريد ڪيو آهي.

چوڪريءَ کي هوءَ قاضيءَ وٽ اڪيلي ڪوٺي ۾ ڇڏي آئي ته متان گراهڪ نه واپس وڃي. چوڪري اداس هئي ۽ اکين مان ڳوڙها پئي ڳاڙيائين. قاضيءَ سوچيو ته جي هيءَ وئشيا هجي ها ته ڪلندي اچي ها. سو هيءَ وئشيا نه آهي ۽ انهيءَ ۾ ڪو راز آهي. قاضيءَ پڇيس ته ”تون وئشيا آهين؟“ چوڪري چپ. وري چيائينس ته ”مان توکي هٿ ڪو نه ٿو لايان، ٻڌاء ته،“ ”تون ڪير آهين؟“ هن چيس ته ”مان مصيبتن جي ماريل آهيان، هيل تائين مان نيڪ پاڪ رهي آهيان، اڄ پهريون ڀيرو، براين ۾ ٿي ڦاسان.“ قاضيءَ چيس ته ”سچ ٻڌاء ته تون ڪير آهين؟“ چوڪريءَ چيو ”مون کي ٿورو ياد آهي ته اسان جي ڳوٺ ۾ ڏاڙو لڳو هو ۽ چورن مون کي پڪڙي ورتو ۽ هنن مون کي وئشيا وٽ وڪيو.“ تنهن تي قاضيءَ ڳوٺ جو نالو پڇيس. هن چيو ته ”مون کي ياد آهي ته فلاڻو منهنجو ڳوٺ هو.“ قاضيءَ جو به اصل اهو ڳوٺ هو. پڇيائينس ته ”ڪهڙي پاڙي ۾ رهندي هئين؟“ جواب ڏنائين ”ٿورو ياد آيم ته فلاڻو پاڙو هو.“ قاضيءَ جو به اهو ئي

محلو هو "ڏاڏي اڻٽڻ ٿيس ۽ پڇيائينس. "پيءُ جو نالو ٻڌاءُ" هن چيو "مان ننڍي هيس
توري يادگيري اٿم، ته هي هنجو نالو هو. اهو ته پاڻ خود قاضي هو! پيار مان چوڪريءَ
کي گلي لائين ۽ روئي چوڻ لڳو ته "تون منهنجي ڌيءَ آهين، توکي برابر چور ڪڍي ويا
هئا."

چوڪريءَ کي وٺي هو فقير وٽ پهتو ۽ چيائينس "ظاهري طرح توهان مون
کي، ڪڪرم لاءِ وٺڻيا وٽ موڪليو هو، پر اندروني انهيءَ ۾ ٻي رمز هئي، جو مون کي
پنهنجي ڌيءَ سان ملائڻو هو." فقير چيس ته "هاڻي خواجه حافظ کي وڃي ڇڏ ته،
شعر جي ٻي مصرع به توکي ٻڌائي" حافظ وٽ پهچي قاضي سندس قدمن تي ڪري
پيو ۽ عرض ڪيائين ته "پنهنجي ڪلام جي ٻي ست به ٻڌايو." تنهن تي حافظ صاحب
چيو ته:

ڪ سالڪ بيخبر نه بڻو، ز راهه ورسم منزلها.

يعني ڇاڪاڻ ته مرشد منزلن جي راهه ۽ رستن کان پورو واقف هوندو آهي،
تنهن ڪري جيڪي گرو چوي، انهيءَ کي نه فقط بنا چوڻ چران جي، بلڪ پوري وشواس
۽ پريم سان ست ڪري مڃڻ گهرجي. حافظ جو ٻيو مشهور بيت هي آهي:
شب تاريڪي بيم، موهي گرداب چيستن خايل،
ڪجا دانند حال ما، سبڪساران ساحلها.

يعني رات اندازي، لهرن جو ڊپ ۽ مينهن پيو پوي. جيڪو ڪناري تي هينئر
ويٺو آهي، تنهن کي منهنجي حالت جي ڪهڙي خبر. ماڻهو سمجهن ٿا ته جيئن دنيا جي
ڪارروائي پيا ڪريون، تيئن پرمار تي ڪارروائي به ڪري وينداسين.
اها هنن جي وڏي غلطي آهي، سچ پچ نه پرمارت ۾ بلڪل موت جي رستي تان
هڻڻو آهي. پرمارت هڪ تڪليفن وارو ۽ اڻانگو رستو آهي. انهيءَ ۾ جيئري مرڻو آهي.
اندرئين اڀياس ۾ انگ انگ ۽ رگ رگ مان آتما نڪري مٽي چڙهي ٿي، انهيءَ ۾ ڪهڙي
تڪليف ٿي ٿئي، تنهن کان ماڻهو بيخبر آهن. انهيءَ کي فقط اڀياسي ٿا ڄاڻن.
تيمور ڪيتريون سلطنتون هٿ ڪيون ۽ بادشاهن جو به بادشاهه ٿيو. آخر هن
ڪروڙين رپيا خرچي، سمرقند ۽ بخارا کي نئين سر رونق ڏني ۽ هڪ وڏو جشن ملهايو.
جنهن ۾ هن حافظ کي راج ڪوي ڪري ڪوٺ ڪئي. پر حافظ انهيءَ جلوسي ۾ شامل نه
ٿيو ۽ بادشاهه کي هيٺيون شعر لکي موڪليائين:

**اگر آن ترڪ شيرازي، بدست آرد دل مارا،
بخال هندوش بخشند، سمرقند و بخارا را.**

هن بيت ۾ ٻاهرين معنيٰ آهي ته جيڪڏهن شيراز جو پهلوان منهنجي هٿ ۾ اچي ته، هنجي گل جي ڪاري تر مٿان مان سمرقند ۽ بخارا کي قربان ڪري ڇڏيان. مگر هن شعر جي اندرين معنيٰ آهي ته، جيڪڏهن منهنجو پورن ستگرو يعني ڪامل مرشد منهنجي اندر ۾ پرگهت ٿئي ته مان فقط هن جي هڪ ڪاري تر مٿان سمرقند ۽ بخارا (دنيوي نعمتون) کي قربان ڪري ڇڏيان. اها آهي ستگروءَ جي وڏائي، جنهن جي اسان کي ذرو به خبر نه آهي، انهيءَ جو قدر انهن کي آهي جن پنهنجي اندر ۾ ڪامل مرشد جو درشن ڪيو آهي.

حافظ 76 ورهين جي عمر ۾، هي خاڪي جسم سنه 1377ع ۾ ڇڏيو. هن جي جنازي سان وڏي پيڙ هئي، جنهن ۾ شهر جا امير هئا ۽ بادشاهه خود موجود هو.

آديس جا ڪي سهڻا وچن

سهڻو وقت، موت کي پنهنجن مٿن کان سمجهو ۽ جاڳڻ وقت موت کي هر وقت پنهنجي سامهون سمجهو.

هميشه اها ڳالهه پڪي ياد رکو ته، مان، توهين ۽ سڄو عالم سڀ مرڻ وارن مان آهيون.

جيڪي توکي مليل آهي، تنهن تي صبر، سستوش ۽ شڪر ڪري ره، ته مٿان مالڪ جي بندگيءَ مهل تنهنجو ڪنهن ٻيءَ شيءِ ڏانهن ڌيان نه ڇڪجي وڃي.

جنهن ماڻهوءَ کي هي ٽي شيون سٺيون لڳن ٿيون يعني چڱو ڪاٺ، سٺو پهريو ۽ شا هوڪارن جي صحبت ڪرڻ انهيءَ ماڻهوءَ لاءِ نرڪ تمام ويجهو آهي.

شيخ فريد شاه گنج شکر

فريد صاحب جو جنم سنه 1173ع ۾ پنجاب ۾ ڪوئيال ڳوٺ ۾ ٿيو. ننڍي هوندي، هنجي ماما هن ۾ بندگيءَ جو بچ وڌو. ماڻس هر روز نماز جي مصلي يعني آسٽ هيٺان، کنڊ جي پڙي رکي ڇڏيندي هئي ۽ چوندِي هيس ته جيڪو ٻار نماز پڙهندو، تنهنڪي مصلي هيٺان کنڊ ملندي. انهيءَ ڪري ئي کيس گنج شکر ڪري چوندا هئا. ماءُ جي سکيا ۽ اثر ڪري هن ۾ ڌرم جو انگ پيو.

فريد کي ماڻس ملتان ۾ تعليم وٺڻ لاءِ موڪليو، جتي هن جلد ئي سڀ ڪتاب پڙهي پورا ڪري ڇڏيا. هڪ ڀيري دهليءَ جو مشهور ڪامل فقير قطب الدين، ملتان ويو ۽ فريد جي هٿ ۾ هن هڪ ڪتاب ڏنو. هن پڇيس ته ”هي ڇا آهي؟“ فريد چيو ته ”نافا آهي“ تنهن تي خواجه قطب الدين چيس ته ”اهو توکي نفعو ڏيندو.“ ڪجهه وقت کان پوءِ هن ديش ديشانتر جو گشت ڪيو ۽ فقيرن ۽ مهاتمان جو سنگ ڪري لاپ پراپت ڪيو.

آخر ستر تان موٽي، هو دهليءَ ۾ قطب الدين اوليا جي شيوا ۾ حاضر ٿيو ۽ هنجي خوب شيوا ڪيائين. قطب الدين مريدن کي هدايت ڪندو هو ته جي توهين ڀانيو ته، روحانيت ۾ اڳتي وڌو، ته ٿورو سمهو، ٿورو کائو، ٿورو ڳالهايو ۽ ٿورو دنيا سان وهنوار رکو. ڪجهه وقت کان پوءِ خواجه صاحب هن کي نام دان بخشيو. فريد ڏاڍي نام جي ڪمائي ڪئي، ست ست ڏينهن هو کائون نه کائيندو هو، مرشد وٽ ڪجهه وقت رهي هو گهر موٽي آيو.

فريد صاحب جي ماءُ هنڪي پرمات جي ترقيءَ ۾ ڏاڍي مدد ڪئي. چون ٿا ته فريد صاحب کي سندس مٽيءَ ماءُ، ٽي دفعا ڪي وره، نام جي ڪمائيءَ لاءِ جهنگلن ۾ موڪليو. پهريون دفعو ڪجهه سال هن رڳو جهنگلن جا ڦل کائي نام جي ڪمائي ڪئي. وار وڏا ۽ گھنڊيدار ٿي ويا هئس. جڏهن گهر موٽيو ته ماڻس کيس پيار سان ڦٽي ڏيڻ لڳي. وارن جي چڪ تي هن رڙ ڪري ڪيڀايو. تنهن تي ماڻس مھڙو ڏيئي چيس ”هچا! ڪا خبر اٿيئي ته جن وٽن جا پن ۽ ميوا ٿي کاڌا، تنهن وقت تو وٽن کي ڪيڏو ايڏا ٿي رسيو. انهن به ڪا دانھن ڪوڪ ٿي ڪئي تون ٿوريءَ چڪ تي تو ڪيڪڙائين. وٽن ۾ به ته ساهه آهي ۽ هو دک ۾ به صبر سان ٿا رهن تنهن مهل فريد صاحب هي سلوڪ چيو:

صبر منجهه ڪمان، اي صبر ڪمان نيھڻو،
صبر سندا پاڻ، خالق خطا نه ڪري.

يعني جنهن کي ڪمان سنتوڪ جو، ڪمان جو ڏاڳو به صبر جو ۽ پاڻ يا تير به سنتوڪ جو آهي، تنهنجو سچو سائين نشان (ڀڳتي) نه گسائيندو.

پهرئين دفعي جهنگ ۾ ڪمائي ڪرڻ وقت، فريد صاحب گذرن ۽ ڇاهين جي پئي وٽان اچي لنگهيو. ڪو ٻيو ماڻهو ٻنيءَ مان هڪ ڇاهين چورائي کائي، ڪلون ٻاهر آڻيئي ڦٽيو ڪري ويو هو. فريد بڪ ۾ اهي ڪلون کائڻ لڳو. ٻنيءَ واري هن کي ڏسي ورتو ۽ ٻه چار لٽيون هنڪي نڪاءُ ڪرايائين. فريد صاحب هٿ ٻڏي هنڪي چيو ”ميان! مون ڇاهين ڪا نه کاڌي آهي، پر پٽ تي پيل ڪلون کاڌيون آهن.“ انهيءَ وقت هن هي بيت چيو:

**فريد! جتنا خوشيڪان ماڻيءَ، پيءُا روڱ،
ڪلر ڪاڌي ماريءَ، ڳر ڪاڌي ڪيا هوڱ.**

يعني: اي فريد! جيتريون خوشيون ماڻجن تيون، اوترا اسين دڪ ۽ بيماريون ٿا پوڳيون. تو رڳو ڪلن کاڌي مار کاڌي، پر جي تون ڇاهينءَ جي ڳر کائين ها، ته پوءِ خبر نه آهي، ڪهڙو حال ٿيئي ها! گهر آيو ته ماڻس کيس چيو ته، اڃا تنهنجي پيگتيءَ ۾ ڪمي آهي، تنهن ڪري وري وڃي پوري ڪمائي ڪر. وري هو جهر جهنگ پوڳڻ لڳو. هن دفعي هن ڦل ڦول به کائڻ ڇڏي ڏنا ۽ چڱي ڪمائي ڪيائين. ڪاٺ جي ٺهيل گول ماني، بيت سان ٻڏي ڇڏيندو هو. بڪ مهل انهيءَ ڪاٺ جي روٽيءَ کي چڪ هڻي، بڪ جو خيال مٽائيندو هو. ڪو به مانيءَ جي آڇ ڪندو هوس ته چوندو هو ته روٽي کاڌي اٿم، باقي بچيل، ڪپڙي ۾ بيت سان ٻڏي ڇڏي اٿم. انهيءَ وقت هي ڪلام چيائين:

**فريد! روٽي ميري ڪاٺ کي، لاوڻ (سبزي) ميري بڪ،
جنا ڪاڌي چوپڙي (اُڦرائيا) گهڻي سمن گي دڪ.**

يعني منهنجي روٽي سڪل ڪاٺ جي آهي، ۽ منهنجي بڪ ٿي پاڇي آهي، جن ماڻهن سڻيا ڦلڪا کاڌا آهن، اهي ئي گهڻا دڪ ڏسندا.

ڪجهه سالن کان پوءِ فريد صاحب گهڻا ڪشت سهي، اڳئين کان به وڌيڪ نام جي ڪمائي ڪري گهر موٽي، سمورو حال ماءُ سان ڪيائين. ماڻس ڏٺو ته اڃا به هن ۾ پيگتيءَ جو ڪجهه قدر ايمان آهي! سمجهيائين ته جتي خودي آهي اتي خدا نه هوندو آهي ”ڪيئن مائيندا من ۾، خودي ۽ خدا.“ هنجي مرضي هئي ته پٽس پورن درويش ٿئي. تنهنڪري هن مان ايمان دور ڪرڻ لاءِ چيائين ”اي پٽ! تنهنجي هن دفعي واري تپسيا به نسقل ٿي، ڇو جو تو پاڪند ڪيو، ماڻهن سان ڪوڙ ڳالهائين ته روٽي کاڌي اٿم ۽ ڪجهه ٻڏي اٿم. ڏٺيءَ وٽ ڪوڙ قبول نه آهي. (اها ڪاٺ جي روٽي پاڪ پٽن ۾ اڃا فريد صاحب جي آشرم ۾ رکيل آهي.)

فريد صاحب تيون دفعو وري ڪجهه سال جهنگ ۾ گذاري ڪنن ڪمائي ڪئي. جهنگ ۾ هڪ پراڻي مسجد جي کوھ ۾ اونڌو لتڪي هن ڪنن ڪمائي ڪئي مسجد جو مجاور هن جا پير نوڙيءَ سان ٻڏي، هن کي کوھ ۾ لتڪائي ڇڏيندو هو، ۽

اهڙي طرح هو نام جي ڪمائي ڪندو هو. هو ڏاڍو ڳري ڪندا ٿي ويو، ايتري قدر جو پڪي هنڪي مردو سمجھي، مٿان ويهي، اچي ٺُونگا هڻندا هئس. انهيءَ حالت ۾ هن هيٺيون سلوڪ چيو:

**فريدا! تن سڪا پنجر ٿيا، تليان ڪونڊهه ڪانگ،
اچيءَ س رڀ نه ٻاهيو، ديڪ بندي ڪي پهاڳ.**

يعني اي فريد: تنهنجو بدن سڪي پڇرو ٿي ويو آهي ۽ ڪاٺو تنهنجي پيرن جي ترين ۾ ٺُونگا ٿا هڻن. پر افسوس، جو اڃا تائين توکي رڀ نه مليو آهي! ڏسوا ته هن بندي جي ڪهڙي نه ڪوتئي قسمت آهي! ائين چئي هو زار زار روئيندو هو ۽ وري ڪاٺون سان هيءَ لات لٽوندو هو.

**ڪانگا! ڪرننگ ڏونڊوليا. سگلا ڪاٺيا ماس،
اي! ڏونڊينيا مت چوئڻو، پر ديڪن ڪي آس.**

يعني اي ڪانءُ! منهنجو شرير تو ڳولي ڪڍيو ۽ سڀ انهيءَ جو ماس ڪاڌءُ، پر منهنجين ٻن اکين کي مٿان ڇهين، ڇو جو انهن نيترن سان، مون کي پنهنجي پريتم مرشد جي ڏسڻ جي آس آهي. وري ويراڳ ۾ اچي ڪانءَ کي فريد چوي ٿو:

**ڪانگا! چوئڻ نه پنجر، ٻسيءَ تي اڄر جاھ،
جت پنجرِيءَ ميرا شھ وسيءَ، ماس نه تدون ڪاھ.**

آرت - هي ڪانءُ، منهنجو شرير جو سڪي پڇرو اچي ٿيو آهي، تنهنڪي ٺُونگا نه هڻ. جي ڪٿي اُن تي اتفاق سان وهين، ته اتان آڏامي وڃ، ڇاڪاڻ انهيءَ شرير ۾ منهنجو مالڪ يعني سترو وسي ٿو. خاص ڪري منهنجي دل جو ماس نه ڪاءُ جتي منهنجو پريتم وسي ٿو.

سارو ڏينهن رات هو سڄي سائينءَ جي سڪ ۾ گهاريندو هو ۽ چونڊو هو ته مرشد جي پريت هت ڪرڻ ۾ جي هيءَ منهنجي جواني هلي ويئي، ته ٻڌا ٿيا هڪ ڏينهن چيائين:

**جوڀن جاندي نا ڄڻ، جي شھ پريت نه جاءِ،
فريدا! ڪتي جوڀن پريت ٻڻ، سڪ گئي ڪملاءِ**

آرت - جوانيءَ کي ويندو ڏسي مان نٿو ڊڄان، بشرتيڪ مونکان منهنجي پريتم سڄي شاھ مرشد جي پريت نه وڃي، ڇو ته ڪيتريون منهنجون جوانيون، ڪيترن ئي جنهن ۾، بنا مالڪ جي پريت جي، سڪي ڇت ٿي ويئون. وري ڪڏهن موج ۾ اچي چونڊو هو ته:

برهه ٻرهما آڪيءَ، برهما تون سلطان،
فريدا! جت تن برهه نه اوچيءَ، سوتن جان مسان.

آرت۔ برهه برهه ته سڀڪو پيو چئي، ڄڻ ته اها ڪا خسيس چيز آهي پر برهه
تون شاهن جو شاهه آهين جنهن جي دل ۾ مرشد جي سڪ ۽ برهه نه آهي، سو شريبر
سڄو مساڻ وانگر آهي. جڏهن فريد صاحب کي مرشد جي وچوڙي جو دڪ ٿيندو ۽
اندر ۾ هنجو درشن نه ٿيندو هوس، تڏهن هنجون هاري. زار زار روئي پڪاريندو هو:

فريدا! جڏهن نه نالا ڪپيا، جي گل ڪپهه چڪ،
پڪون نه اٿي معاملي، سهان نه اٿي دڪ.

فريدا! جنهن ڏينهن ڄڻ وقت تنهنجو نازو ٿي ڪپائون، انهيءَ وقت جي
تنهنجي ڳچي انهيءَ بدران چوڪ کان ڪڍي پوي ها، ته تون مري وڃي ها، پوءِ تون نه
ايڏي جنجال ۾ پئين ها ۽ نه ايترا دڪ سمين ها!

هڪ ڀيري فريد صاحب هڪ شهر مان پئي لنگهيو، ڏٺائين ته هڪ عاليشان
مڪان ۾ هڪ سمڻي وٽشيا، پنهنجي نوڪرياڻيءَ کي ڏاڍي مار پئي ڏني. فريد صاحب
کي ڏاڍو قياس ٿيو ۽ انهيءَ سمڻي زال کان پڇيائين، ”تون ڇو ٿي هنڪي ايترو ماري؟“
هن هٽيليءَ عورت چيو ”هن منهنجو سرمون چڱيءَ طرح سنهو نه پيو آهي، جنهن ڪري
منهنجي اکين ۾ سرمي جا ڪڪرا لڳا آهن، جي مونکي سور ٿا ڪرائين.“ فريد صاحب
جي چوڻ تي به هن نازين، ٻانهيءَ کي مارڻ نه ڇڏيو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ فريد
صاحب وري اچي انهيءَ مڪان وٽان لنگهيو. ڏسي ته اها نوڪرياڻي، گهر جي
مالڪياڻي بڻجي ويئي آهي. پڇيائينس ته ڪر خبر! تنهنجي مالڪڻ ڪٿي آهي؟ هن
جواب ڏنو ته هوءَ مري وئي. تنهن تي فريد صاحب کيس چيو ته مون کي هنجي قبر هلي
ڏيکار. ٻئي گڏجي قبرستان ۾ آيا. ڏٺائون ته وٽشيا جي قبر گذرڻ کولي ڇڏي هئي ۽
جيئن هنجو ماس کائي ڇڏيو هو ۽ وٽشيا جي اکين جي کوپن ۾ پڪين جا ٻچا ويٺا هئا.
ويراڳ ۾ اچي فريد صاحب هي شبد اچاريو:

فريدا! جن لوئڻ (اکين) جڳ موهيا، سي لوئڻ مٽيءَ ڍٺ،
ڪجل ريڪ نه سهنديان، سي پنکي سوءِ بهڪ.

اي فريدا! جن سمڻين اکين جڳ کي ٿي موهيو، سي اکيون مون ڏٺيون هيون ته
اهي سرمي جي ريڪ يعني سمنون ڪڪرو به نه ٿي سمي سگهيون! اڄ انهن اکين ۾ پڪين
جا ٻچا ويٺا آهن.

هڪ دفعي فريد صاحب ڪنهن شهر مان پئي لنگهيو ته اُتي کيس بيگر ۾ وٺي ويا. جنهن حاڪم کيس بيگر ۾ وڌو هو، سو اتي اوچتو گهوڙي تان ڪري پيو ۽ ڪنڌ ڀڄي پيس ۽ مري ويو. اُتي فريد صاحب جي سلوڪ چيو:

فريدا! ڀني گهوڙي سونوي، ٿٽي ٿا گر لڄ،
عزرائيل فرشتا، ڪيءَ گهر نالي اڄ.

اي فريدا! سرير روپي سهڻو دلو ڀڄي پيو ۽ سونن سواسن جي نوڙي ٿئي پئي،
جمراج خبر نه آهي ته اڄ ڪنهن گهر ۾ مهمان ٿيندو يعني ڪال جو بڪ ڪير ٿيندو.
هيٽرن سالن جي ڪمائيءَ کان پوءِ فريد صاحب جي ڪمائي اڳي ۽ هنڪي مالڪ جو اندر ۾ انپوءِ ٿيو. هاڻي ٽيون دفعو سالن کان پوءِ گهر موٽيو، هن پيري ماڻس هن کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿي ۽ چيائينس، ”پتا هينئر تون رڇي راس تي لائق ٿيو آهين.“ پوءِ فريد صاحب ڳچ وقت دهليءَ ۾ پنهنجي مرشد قطب الدين جي صحبت ۾ گذاريو ۽ خوب خدمت ڪيائين. مرشد جي چولي ڇڏڻ کان پوءِ هو سندس گاديءَ تي ويٺو.

دهليءَ جي بادشاهه ناصر الدين ٻڌو ته فريد صاحب هڪ اعليٰ درويش آهي ۽ هو هن جو مريد ٿيو. هڪ ڏينهن بادشاهه فريد صاحب کي پنهنجي محلات ۾ وٺي آيو ۽ راڻيءَ کي چيائين ته اڄ اسان جو نصيب زور آهي، جو ڪامل درويش اسان وٽ آيو آهي. انهيءَ وقت بادشاهه جي ڌيءَ هزرا اتي بيٺي هئي. فريد صاحب پڇيو ته هيءَ ڪير آهي؟ بادشاهه چيو ته هيءَ منهنجي ڌيءَ آهي. بادشاهه سمجهيو ته فريد صاحب جي مرضي هن سان شادي ڪرڻ تي آهي. هن فريد صاحب کي ڌيءَ جي آڇ ڪئي. شادي ٿي بادشاهه گهڻو ئي ڏاجو ۽ ٻانهيون ڌيءَ کي ڏنيون. شهزادي هزرا پنهنجو ڪمرو اوچي سامان سان ڪڍي سينگارو ۽ رات جو وڃي اتي پلنگ تي سمهي جڏهن فريد صاحب ڪمري ۾ گهڙيو، تڏهن کيس اهو ناٺ ڏسي ڪراهن تي سمهي جڏهن گهراڻي پلنگ جي پاسي ۾ وڃائي اتي سمهي پيو. ٻئي ڏينهن شهزاديءَ پنهنجي ٻانهيءَ کي اها شڪايت ڪئي. ٻانهيءَ فريد صاحب کي انهيءَ بابت چيو. فريد صاحب جواب ڏنس: اسان فقيرن کي ناٺ ۽ اڏهر پسند نه آهي. هزرا کي جڳاڻي ته پنهنجا زبور ۽ اوچا ڪپڙا وڪڻي، جيڪي ملي سو غريبن کي ورهائي ڇڏي ۽ غريبي اختيار ڪري، هوءَ سادي پوشاڪ پھري.

شهزاديءَ پوءِ ائين ئي ڪيو. ٿوري وقت کان پوءِ فريد صاحب جو زال تي اهڙو اثر ٿيو جو هن دنيا جو عيش آرام ڇڏي، غريبي اختيار ڪئي ۽ ڀڄن بندگيءَ ۾ لڳي رهي. بادشاهه کي اها ڳالهه نه وڻي ۽ هن تي دفعا گهڻو ئي مال موڪليس، جو هن سڀ مالڪ جي نالي ڏيئي ڇڏيو. تنهن تي شهزادي فريد صاحب کي چيو ته منهنجو پيءُ ته بادشاهه آهي ۽ هو اهڙيءَ طرح مال موڪليندو رهندو ۽ مان فقيراڻو لباس پائي

چڪي آهيان. هلو ته هلي پئي هنڌ رهون. فريد صاحب پوءِ دهليءَ جي گادي جمال الدين کي ڏيئي، پاڻ زال سوڌو پنجاب ۾ پاڪپتن ڳوٺ (جو هينئر پاڪستان ۾ آهي) ۾ اچي رهيو. اتي به ناصر الدين بادشاهه هن کي ڪيترا نقد رپيا ۽ چئن ڳوٺن جي سند نذرانو ڪري موڪليا. روڪڙ ته هن غريبن ۽ مسڪينن ۾ ورهائي ڇڏي ۽ ڳوٺن جي سند بادشاهه کي موٽائي موڪليائين ته فقير اهي سندون ڇا ڪندا!

شيخ فريد صاحب جي مشهور مريد نظام الدين اوليا پنهنجي مرشد بابت هيٺيون بيت چيو آهي:

پير من پير است، مولانا فريد همچو اودر سحر مولانا فريد.

يعني منهنجو مرشد مولانا فريد آهي ۽ انهيءَ جهڙو ٻيو هن دنيا ۾ خدا پيدا نه ڪيو آهي. شيخ فريد صاحب سن 1266ع ۾ 93 ورهين جي عمر ۾ هي جسماني خاڪي چولو ڇڏيو.

شيخ فريد صاحب جا ڪي چونڊ وچن

فريد! خالق خلق مه، خلق وِسيءَ رب ماه،
منڊا ڪس نو اڪيئيءَ، جا تس بن ڪوئي ناه.

يعني: مالڪ سيني جيون ۾ موجود آهي. ۽ سب خلقت مالڪ ۾ ٿي وِسي. تنهنڪري ڪنهن کي به مندو يا برو نه چئجي، ڇاڪاڻ ته مالڪ کان سواءِ ڪير به خالي نه آهي.

فريد! چار گنوايا هنڊڪيءَ، چار گنوايا سم،
ليڪا رب منگيسيٿا، تون اهو ڪيري ڪم.

چار پهر يعني 12 ڪلاڪ ڏينهن جا، تورلي پني وڇايا ۽ رات جا چار پهر تو سمهي نند ۾ برباد ڪيا. مالڪ جڏهن توکان ليکو وٺندو، ڪهڙي ڪم لاءِ تون دنيا ۾ آئين ته پوءِ تون ڪهڙو جواب ڏيندين.

اڪ ڦڪا نه ڳالهائ، سينا مئيءَ سچا ڌڻي،
هنيا نه ڪنهن ئي ڏاه، ماڻڪ سڀ امولوي.

تون ڪنهن سان به اڍنگو، ڪڙو ۽ سخت هڪ به لفظ نه ڳالهائڻ، ڇاڪاڻ ته سڀ ۾ هڪ ئي سچو صاحب وسي ٿو، ڪنهن جو به هيئن، دل يعني آتما نه رنجاءِ، ڇو ته سڀ هرداءِ، دليون يا آتمائون مالڪ جا املهه ماڻڪ آهن.

جيڪو منڙا ڀول ٿو ٻولي، در ديا جا سوڻو ڪولي،
سڪ سچو سو ماڻي ٿو، سڪي سو پاڻ کي ڄاڻي ٿو.
سڀينا منن ماڻڪ، ڊاهڻ مڙل نه ڇانگوا،
جي تون پريان دي سڪ، هيءُ نه ڊاهه ڪهيندا.

سڀني جي دل يا آتما، سڄي سائينءَ جو املهه ماڻڪ آهي، جنهن ۾ پرماتما وسي ٿو. ان کي ڊاهڻ، رنجائڻ يا ستائڻ چڱو نه آهي. جي توکي ٻرين پرميشور جي ملڻ جي سچي سڪ آهي، ته پوءِ ڪنهن جي به دل نه رنجاءِ.

اسين سچي صاحب کي ڳولڻ ۽ پاڻ لاءِ مندرن، ٽڪاڻن، گردوارن وغيره ۾ وڃون ٿا. پوڄڻ لاءِ گهڻا خرچ ڪري انهن کي پيا ناهيون ۽ سينگار يون. سنت فرمائين ٿا ته

آتما ۾ پرماتما آهي. پوءِ اسان جي سمجھ ۽ سڃاڻپ ڪهڙي آهي، جو مالڪ جي سچي هر مندر يعني انساني شرير ۾ جيڪا آتما آهي، جنهن ۾ خود مالڪ پاڻ براجمان آهي، تنهن کي وشين وڪارن ۾ گندو ۽ پرشت ڪري، انهيءَ آتما کي ڪوڙا، ڪنور لفظ چئي، دک ڏيئي، ڪيرايون ۽ ڊاهيون ٿا. پر مندرن ۾ هٿ پيا جوڙيون ۽ پيا انهن کي سينگار يون! انهيءَ ۾ سچو فائدو نه ملندو. اسان کي ته آتما کي سينگارڻو آهي ۽ انهيءَ جي ئي عزت ڪري، نمسڪار ڪرڻو آهي.

جي اسين عقل وارا ۽ سياڻا آهيون ته اسان کي سمجھڻ گهرجي ته سچ ڇا آهي ۽ سچي حقيقت ڇا آهي ۽ اسين بي سمجھيءَ ۾ ڪيڏانهن گھميا پيا وڃون ۽ هيءُ املهه حياتي، مٽيءَ ۾ ملائي برباد پيا ڪريون.

فريدا! رب ڪجھوري پڪيان، ماڪي نئي وهن،
جو جو وڃي ڏينھڙا، سو عمر هٿ پون.

فريد صاحب جن فرمائين ٿا ته سچي سائينءَ يعني سنگرو جي مهر روپي ڪجور پڪي راس تي پيئي آهي ۽ ست سنگ روپي ماڪيءَ جون نديون، نهرون ۽ نئون پيئون وهن. عمر جا ڏينهن روز گهٽيا پيا وڃن، تنهنڪري اي پيارا! ستنن جي اوت وٺي، تون انهن جي ديا مهر روپي مٺي، پڪل ڪهور ۽ ماڪي هٿ ڪر.

اُتُ فريدا! اُڙو سَاز، صَبح نَسَواز گَذار،
جَوسَ سائين نَما نَويءَ سَوسَ سَڪَپ اُتار.

اُرت: فريد صاحب جن فرمائين ٿا ته، اي بند! اُت، هت منهن ڏوئي ڇڻ ڪر،
جيڪو سر سڄي سائينءَ يعني ستگروءَ اڳيان نٿو نهي يعني ڇڻ بندگي نٿو ڪري، سو
ڪپڻ لائق آهي.

جَوسَ سَهر سائين نَما نَويءَ، سَوسَ سَڪَپ ڪَپ ڪَپ،
ڪَپ ڪَپ ڪَپ ڪَپ، ڪَپ ڪَپ ڪَپ ڪَپ.

جَوسَ سائين اڳيان نه ٿو نهي يعني ڇڻ سمرن نٿو ڪري، تنهن کي ڇا ڪرڻ
گهرجي؟ فريد صاحب پاڻ ئي جواب ڏين ٿا ته انهيءَ سر کي ڊيگري هيٺان ڇيڻ ۽
ڪانين وانگر جلائڻ گهرجي.

فريدا! پچل نه جاڳيو ه، جيون ڏيو مٿيو ه،
جي توءَ رب وساريا، ته رب نه وساريو ه.

اُرت: فريد صاحب جن فرمائين ٿا ته جيڪڏهن تون پوئينءَ رات جو اُمرت
ويلي نٿو ڏهاڳين ته پوءِ، تون جيئري ئي مٿل آهين. جيتوڻيڪ تو صاحب کي وساريو
آهي، تنهن هوندي به سڄي صاحب ستگرو نه وساريو آهي.

فريدا! گلي س سڄڻ ويهه، اڪ ڏونديدي نه لهان،
دڪان ڄڻ مالِيهه، ڪارڻ تنهن مان پيرين.

فريد صاحب جن فرمائين ٿا ته ڳالهين ڪرڻ وارا ته ويهه سنگتي ملي ويندا، پر
ڳولڻ سان هڪ به سچو پيرتم نه ملي سگهندو. مان پنهنجي پيرتم جي سڪ ۾ ڇيڻي
وانگر پيو دڪان.

فريدا! من ميدان ڪر - ٿوئي ٿبي لاهه،
اگسي مٿل نه آواسي - دوزخ سسندي باهه.

هي فريدا! اندر ۾ نيچپائيءَ جون ڪڏون پوري، اهنگار جا ڏڙا ڏاهي، تون من
جي ميدان کي صاف ۽ نرم ڪر، ته موت کان پوءِ توکي نرڪ جي باهه ۾ ڪين سڙڻو
پوندو.

فريدا! جي جاڻا تل ٿورڙي - سمل ٻڪ ڀري،
 جي جاڻا شهر ننڍڙا - تا ٿوڙا ساڻ ڪري،
 جي جاڻا لڙ ڇڄا - پيڏي پائي ڳنڍ،
 تي جيڙوڏ مي ٺاهه ڪو - سڀ جڳ ڏٺا هنڊ.

هي ربا جي مون کي خبر هجي ها ته، منهنجا سواسن روپي تر ٿورا آهن، ته
 مان سنڀالي انهن جو ٻڪ ڀريان ها يعني سنڀالي پنهنجي عمر گذاريان ها، ۽ اهنڪار،
 وڌائيءَ ۾ پر جي وشين پوڳن ۾ ڪين وڃان ها! هي منهنجا شاه ستگرو! جي مون کي
 خبر هجي ها، ته تون نماڻن ۽ بي وسيلن جو آهين، ته مان پوءِ اصل هٿ وڌائي ڪين
 ڪريان ها. جي مون کي پوڄهه هجي مان جيڪر انهيءَ کي پڪي ڳنڍ ٻڌان ها، يعني
 هٿ ڪري نه ڳالهائين ها! ڇو ته مون سڄي دنيا ڳولي ڏني آهي، ته دنيا ۾ تو جيڏو وڏو،
 ٻيو ڪو به نه آهي. تون ئي جيون جو وڏو آسرو آهين، مان ۽ منهنجا، اهي اهنڪار جا
 خيال سڀ اجايا آهن ۽ اهي دڪن ۾ وجهڻ وارا آهن.

امير خسرو

امير خسرو، هي نظام الدين اولياء جو شش هو ۽ ملتان جي نواب وٽ هن کي وڏو عهدو هو. وڏيءَ ڪمائيءَ وارو درويش هو. ڪنهن ڳالهه تان حاڪم سان مت پيد ٿي پيس ۽ عهدو ڇڏي ڏنائين. پنهنجو سامان اُن تي لڏي، ٻارن ٻچن کي ساڻ ڪري، هو پنهنجي مرشد نظام الدين ڏانهن دهليءَ روانو ٿيو.

هو ڏانهن نظام الدين وٽ هڪ غريب ماڻهو آيو ۽ چيائينس ته نياڻيءَ جي شادي اُتم، ڪجهه مون کي ڏيو. هاڻي فقيرن وٽ ڇا هوندو آهي؟ سندن لنگر تي مشڪل هلندو آهي. چيائينس ته اڄ ترس، جيڪي به ملندو، سو تون کڻج. مالڪ جي موح اهڙي ٿي، جو انهيءَ ڏينهن ڪجهه به نه آيو، پئي ڏينهن به ڪجهه نه مليو، ٿيون ڏينهن به خالي ويو. اهو حال ڏسي هن غريب چيو، ”حضرت صاحب! هاڻي مان وڃان ٿو. منهنجي نصيب ۾ ڪجهه به نه آهي“ تنهن تي حضرت نظام الدين چيس، ”ڇڱو هيءَ منهنجي جتي ڪٿي وڃ، رستي تي وڪڻي، خرچ ڪج.“ ٿل ڏل سان هو جتي ڪٿي گهر لاءِ روانو ٿيو.

انهيءَ رستي تان امير خسرو، نظام الدين ڏانهن پئي آيو. امير خسرو چوڻ لڳو ته ڪٿان منهنجي مرشد جي خوشبوءِ پيئي اچي؟ جڏهن اهو غريب واقف ٿيو، هن جي ڀرسان سامهون لنگهي اڳيان هليو ويو ته پوءِ وري خوشبو پٺيان اچڻ لڳي. خسرو سمجهي ويو ته انهيءَ ماڻهوءَ وٽ انهيءَ جو راز آهي. انهيءَ کي سڏي چيائين، ”تون ڪٿان ٿو اچين؟“ هن جواب ڏنو ”مان دهليءَ مان نظام الدين اولياءَ وٽان ٿو اچان. مان غريب آهيان، نياڻيءَ جي شادي ڪرڻي اتم، مون سمجهيو ته هو صاحب ڪجهه ڏيندو، مگر فقير وٽ به ڪجهه نه هو، جڏهن مالڪ ڪجهه نٿو ڏئي ته پوءِ فقيرن وٽان به ڪجهه پلٽ نٿو پوي.“

امير خسرو وڏو پريمي شش هو. اها ڳالهه ٻڌي هن کي دڪ ٿيو. مسافر کي چيائين ”تو کي هن وٽان ڪجهه مليو به، ڪين نه؟“ واقف ٿيو چيس ”اڃا هيءَ جتي ڏٺائين.“ خسرو چيس ته ”اها وڪڻيندين؟“ هن چيس ته ”وٺ.“ امير خسرو هڪ اُٺ پنهنجي لاءِ ۽ هڪ اُٺ زال ۽ ٻارن لاءِ رکي. ٻيا سڀ اُٺ مال سان لڏيل، هن کي ڏيئي ڇڏيا ۽ چيائينس ته ”هاڻي وڃي پنهنجي نياڻيءَ جي شادي ڪر.“ خوش ٿي مسافر مال سان لڏيل اُٺ وٺي هليو ويو.

جڏهن خسرو، مرشد جي درٻار ۾ آيو، تڏهن اها جتي اُڪهي صاف ڪري اُتي رکيائين. نظام الدين پڇيس، ”گهڻو جتيءَ تي ڏنو اٿيئي؟“ جواب ڏنائينس ته ”جيڪي به ساڻ هوم سو ڏنم.“ اهو ٻڌي حضرت نظام الدين چيس، ”تڏهن به اها

سسٽي ملي اٿيئي“ هن جو ڪمال جهڙو عشق ڏسي. نظام الدين ايتري قدر چيو ته خسروءَ جي قبر، منهنجي قبر جي ڀرسان نه ٺاهجو. جي ٺاهيندا ته اها ڦاٽي پوندي.

حضرت نظام الدين کي 22 مريد هئا، جن مان هر هڪ جي خواهش هئي ته گاديءَ مون کي ملي نظام الدين هن جي پرک لھڻ تي چاهي هڪ ڏينهن هن مريدن کي چيو ته هلو ته شهر گهمي اچون. بازار ۾ جڏهن ماڻهن پير صاحب کي ڏٺو. تڏهن چوڻ لڳا ته اڄ پير صاحب به مريدن سان بازار پيو گهمي! گهمندي اچي وٽسائين جي محلي ۾ پهتا. ماڻهو عجب ۾ پئي چوڻ لڳا ته اڄ پير صاحب مريدن کي وٺي ڪٿي پيو گهمي! آخر نظام الدين هڪ وٽشيا جي ماڙيءَ هيٺ اچي بيٺو. مريدن کي چيائين سپ هتي بيهو ۽ ڪو به هٿان نه وڃي، مون کي مٿي ڪو ڪم آهي. اهو لاهي ٿو اچان، ائين چئي هو مٿي ماڙيءَ تي چڙهي ويو.

وٽشيا پير صاحب کي ڏسي هٿ جوڙي ٻئي چوڻ لڳي ”منهنجا وڏا ڀاڳ آهن، جو توهان منهنجي گهر ۾ پڌاريا آهيو. مان ته وڏي گنهگار آهيان. ڪجهه حڪم ڪيو.“ حضرت صاحب چيو ته مون کي هڪ رات رهڻي آهي. جدا ڪمرو ڏي ۽ تون ٻئي ڪنهن ڪمري ۾ آرام ڪر ۽ هي پئسا وٺ پنهنجي نوڪر کي ڇڏ ته ٽالهيءَ ۾ به چار ڦلڪا، دال جو ڪٽورو ۽ هڪ ٻاٽلي شربت جي وٺي ڍڪي ڪٿي اچي.

نوڪر چوڻ موجب سپ وٺي، ٽالهي ڍڪي ڪٿي آيو. هيٺ مريدن جڏهن اهو ڏٺو ته چوڻ لڳا ته، پير جي پيري ويٺي هلي آهي. هاڻي مٿي شراب ڪباب جو دور هلندو وغيره وغيره، انهن مان هڪ هڪ ڪري ڪسڪندو ويو، باقي هڪڙو چڻو وڃي رهيو.

اها دال روٽي ۽ پير کي ڪڏهن به کائڻي ڪا نه هئي ۽ نڪو شربت پيئڻو هو. پير صاحب کي ته رڳو مريدن کي آزمائڻو هو. صبح ٿيو، حضرت نظام الدين هيٺ لتو. ڇا ڏسي ته هيٺ فقط امير خسرو پيو هو. پير صاحب پڇيس ته باقي ٻيا ڪيڏانهن ويا؟ خسروءَ چيو ته فلاڻو، فلاڻي وقت ويو وغيره وغيره. پير صاحب پڇيس ته تون ڇو ڪين وٺين. هن جواب ڏنو ته هليو ته مان به وڃان ها، پر توهان کان سواءِ ٻيو ڪو به هنڌ مون کي ڏسڻ نه آيو. جتي ڪٿي مان وڃان پير صاحب اهو ٻڌي ڪٿي. هن کي گلي لڳايو ۽ پنهنجي گدي هن کي ڏني. سو فقير سپ ڏسن ٿا ته ڪهڙو لائق آهي ۽ ڪهڙو لائق نه آهي.

گرو امرداس صاحب جن به اهڙيءَ طرح پنهنجن شين کي آزمايو هو. شين کي چيائين ته تلها ٺاهيو، ۽ وري ڏاهيو. وري ٺهرايائين ۽ وري ڏهرايائين. ڪيترا شين ڪڪ تي بيهي رهيا ۽ فقط هڪ گرو امرداس وڃي پڇيو. شين هن کي چيو ته گرو صاحب ڀاڳل ٿي پيو آهي ۽ هن جي مت مارجي ويئي آهي. انهيءَ سان گڏ تنهنجي به مت مارجي وئي آهي ڇا؟ گرو امرداس اهو ٻڌي روئي ڏنو ۽ کين چيائين ته توهان کي جيڪي وڻي سو ڀلي منهنجي نالي چئو. پر گرو صاحب جن لاءِ ڪجهه به نه چئو. وڌيڪ چيائين ته جيڪڏهن گروءَ جو عقل قائم نه آهي. ته پوءِ ڪنهنجو به عقل قائم نه آهي.

جيڪڏهن هو پاڳل آهي ته پوءِ سارو جهان پاڳل آهي ستر پيرا گرو رانداس ٿلها ٺاهيا
۽ ڏانا. هن جو گروءَ ۾ پڪو وڻواس هو ۽ گروءَ کي ٿي هن گرو ٿي سمجھيو.

وچن ٿي ويساه، رکيو جنهن رهت سان،
سو اُٿي انتر مک ٿيو، دروند داناءُ،
سامي لڏائين سم ٿي روم روم مون راه،
پٺاڻي پٺد اسگاه، چڙهي ويو چوڏل ۾.

(سامي)

خواجه معين الدين چستي

حضرت غريب نواز خواجه سيد معين الدين چستي 1431ع ۾ ڄائو هو. هن جي پيءُ جو نالو سيد غياث الدين حسن هو. 7 سالن جي عمر تائين هو خراسان ۾ رهيو. چوڏهن سالن جو ٿيو ته سندس والد هي خاڪي ڄامون ڇڏيو. ورثي ۾ هن کي هڪ هوا تي هلندڙ اُتي پيهڻ جي چڪي ۽ هڪ باغ مليو، جنهن جي آمدني ايتري هئي جو آرام سان زندگي گذاريندو هو. هن جي شهر ۾ چڱي عزت هئي.

خواجه صاحب هڪ ڏينهن باغ ۾ ويٺو هو ته هڪ درويش ابراهيم قندوزي نالي اُتي آيو، جنهن جو هن وڏو آدرستڪار ڪيو ۽ ڪجهه انگورن جا ڇڳا هن جي اڳيان رکيا، جي هن وڏي شوق سان کاڌا. فقير صاحب پنهنجي ڳوٺريءَ مان هڪ گرت جو ٽڪر ڪڍي، ان کي ڇپاڙي اهو خواجه صاحب جي وات ۾ وڌو، جو هن نعمت سمجھي کاڌو. اڃا اهو نڙيءَ جي هيٺ مس ويو ته هن جي پيائيءَ جو پردو دور ٿي ويو ۽ هو ڇا مان ڇا ٿي ويو! هن جي طبيعت دنيا مان اداس ٿي پيئي. هو باغ ۽ چڪي وڪڻي، سڀ پيسا مالڪ جي نالي خيرات ڪري گهر مان نڪري ويو.

آخر هارون شهر ۾ اچي خواجه عثمان هارونيءَ جي خدمت ۾ رهيو، جنهن آخر کيس خاص مريدن ۾ رکيو ۽ نوازي ڇڏيو. پريا ساڍا ويهه سال، هن مرشد جي صحبت ۾ گذاريا. جيئن انهن خواجه صاحب ويندو هو، اوڏانهن هي به هن سان گڏ ويندو هو ۽ هميشه پنهنجي مرشد جو سامان پنهنجي مٿي تي کڻي هلندو هو.

هن کي هندستان ۾ وڃڻ جو اشارو مليو، مرشد کان موڪلائي هو گهڻن فقيرن ۽ اوليائن سان ملاقات ڪندو، شهاب الدين غوريءَ جي لشڪر سان هندستان ۾ لاهور آيو، جتان پوءِ اجمير آيو. انهيءَ وقت هن جي عمر ٻاونجاه سال هئي. اجمير ۾ هي صاحب اندروني اڀياس ۾ لولين ٿي ويو ۽ وڏي درويش گتيءَ کي وڃي پهتو. هن جي اڀياس جو اهو حال هو جو هو لڳاتار سترهن سال رات جو نه سمهيو. سڄو سڄو وقت هو ڌيان ۾ رهندو هو ۽ وڏي آواز ڪرڻ سان هو پنهنجون اکيون کوليندو هو. هن اجمير ۾ هڪ لنگر کوليو جو هندستان ۾ پهريون لنگر هو.

خواجه صاحب جي زندگي وڏي پاڪ هئي. هو سادو ۽ تمام ٿورو کائيندو هو. هن جو لباس هڪ ڪرتو ۽ هڪ گوڏ هئي. اُهي ڦاٽندا هئا ته انهن کي پاڻ خود چٽي هڻي پائيندو هو ۽ اڀستائين ٽڪر ڳنڍيندو هو، جيستائين ڪا به گنجائش نه رهي. خواجه صاحب جي وچن واڻي وڏي اوچي درجي جي آهي. هو فرمائيندو هو ته جيڪو فڪر، فاقو (لنگهڻ) ۽ بيماريءَ سان دوستي ٿو رکي، تنهن کي مالڪ پنهنجو دوست (پيارو) ٿو ڪري.

95 ورهين جي عمر ۾ هن صاحب چولو ڇڏيو. اجمير ۾ هنجي مقبري کي درگاهه ڪري چوندا آهن، جتي هر سال ميلو لڳندو آهي ۽ پري پري کان ماڻهو زيارت ڪرڻ ايندا آهن. خواجه صاحب جن 21 مئي 1237 ۾ حجري ۾ گهڙيا ۽ دروازو بند ڪري ڇڏيائون. ستن ڏينهن کان پوءِ، جڏهن ڪو به آواز اندران نه آيو، تڏهن در پڇي اندر ڏٺائون ته خواجه صاحب هي فاني چولو ڇڏي دائمي بقاداري حاصل ڪئي هئي. هن جي موت جي پوري تاريخ نه معلوم هئڻ ڪري سندس درگاهه تي ڇهه ڏينهن ميلي لاءِ مقرر ڪيا ويا آهن.

خواجه صاحب جا ڪي چونڊ وچن

- 1 - خدا جي پهچڻ لاءِ خلقت کان پري ۽ خاموشي ۾ رهجي.
- 2 - عارف جي علامت اها آهي ته هو خاموش ۽ غمگين رهي ۽ ڪير به ڊڪ يا تڪليف ڏئيس ته شڪايت نه ڪري.
- 3 - سچو ڳولائو اهو آهي جو موت کي پيار ٿو ڪري ۽ هو خوشيءَ کي ڦٽو ڪري، مالڪ جي ذڪر (نام) جو پلڻ ٿو پڪڙي.
- 4 - سچو ڪوجي اهو آهي جو جڏهن صبح جو اُٿي ته هن کي رات واري ڳالهه ياد نه هجي.
- 5 - سچي ڳولائو ۾ چار گڻ ٿيندا آهن. (1) نفس کي روڪڻ (2) بڪ سهڻ (3) غم ۾ خوش رهڻ (4) دشمن سان دوستي رکڻ.
- 6 - جيڪو ماڻهو بندگي نٿو ڪري، اهو حرام جي روزي ٿو کائي.
- 7 - اي غافل! تون موت جي اچڻ کان اڳ، پنهنجو توشو تيار ڪر ۽ موت لاءِ هميشه تيار ره.
- 8 - جنهن کي مالڪ پيار ٿو ڪري، تنهن تي دڪن جو مينهن ٿو وسائي.
- 9 - فقير يا سنت جو درشن ڪرڻ ۽ انهيءَ جي خدمت ڪرڻ ٻئي بندگي ۾ داخل آهن.
- 10 - اولاد لاءِ ماءُ پيءُ جو منهن ڏسڻ، بندگيءَ ۾ داخل آهي. جو پٽ ماءُ پيءُ جي قدم بوسي ڪري ٿو يعني پيري ٿو پوي، انهيءَ جا مالڪ گناهه معاف ٿو ڪري.
- 11 - مالڪ جنهن کي پنهنجو ٿو ڪري، تنهن کي ئي شيون ٿو بخشي. درياءُ جهڙي سخاوت، زمين جهڙي پالڻ ۽ پرورش واري دل ۽ سج جهڙي شفقت (Patronage).

بلهي شاه

بلهي شاه، جو جنم 1680ع ۾ لاهور جي ڀرسان پنڊوڪ ۾ ٿيو، ذات جو سيد هو. مذهبي تعصب ۽ فرقي پرستيءَ کان تمام مٿي هو. برابر چاليهه سال هن کوچ ڪئي، گهڻي ڪتاب پڙهيائين. پر وريس ڪجهه به ڪونه. آخر ڪنهن ماڻهوءَ چيس ته خوامخواه ڇو پيو پتڪين ۽ مٿا هڻين. شاه عنايت وٽ وڃ ته ڪجهه حاصل ٿيئي. ڪملون بس ڪرين اويار، اڪ الف تيري درڪار.

هو شاه عنايت وٽ لاهور ۾ آيو، جنهن کان رستو مليس. ڪمائي ڪيائين ۽ اندر پردو کليس. بلهي شاه کي پنهنجي مرشد لاءِ بيحد محبت هئي. چونڊو هو ته ”مولا آدمي بن آيا.“ مرشد جي مهر سان رنگ ۾ رنگجي ويو، مستيءَ ۾ چوڻ لڳو:

حاجي لوڪ مڪي نئون جاندِي، اسان نئون جانا تخت هزارِي،
حاجي لوڪ مڪي نئون جاندِي، ميري گهر وڃ نوشا (ڪنڊ).

يعني: دنيا جا ماڻهو مڪي ٿا وڃن پر منهنجو مڪو مرشد جي درگاه آهي. سڄو تيرت يا مڪو منهنجي دل اندر آهي، جتي منهنجو مرشد سدائين وسي ٿو.

عام ماڻهن جي نظر ٻاهرين آهي، سي اهي ڳالهيون ناجائز سمجهڻ لڳا. جڏهن شريعت وارن هن جون ڳالهيون ٻڌيون تڏهن چوڻ لڳا ته بلهي شاه ڪفر ٿو ڪري ۽ هنجي برخلاف فتويٰ ڏيڻ گهرجي. سڀ ڪنا تي هن وٽ آيا ۽ پنهنجو اعتراض پيش ڪيائون. بلهي شاه کين چيو ته پهرين منهنجي مقدمي جو فيصلو ڪريو، پوءِ جيڪا توهانجي مرضي هجي تيئن ڪريو. پهرين مون کي ٻڌايو ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو چاليهه سال انجام ۽ اقرار ڪندو رهي ۽ ڏئي اصل ڪجهه به نه، ته پوءِ توهين انهيءَ کي ڇا ڪندا؟ قاضيءَ چيو ته انهيءَ جي درگتي ٿيڻ گهرجي ۽ جيئري جلائڻ کپي. اهو ٻڌي بلهي شاه چيو ته مون ڪتابن ۽ گرنتن ۾ پڙهيو ته هي ڪريو ۽ هو ڪريو، هن مهاڻا هيئن ڪيو ته هي ڏٺو. مان اهي ڳالهيون پڙهي ٽڪس، پر سچي حقيقت حاصل نه ٿي. اهو جواب ٻڌي هو لاجواب ٿي پيا ۽ هليا ويا.

جڏهن ماڻهن هن کي ڏاڍو اچي تنگ ڪيو، تڏهن هن وٺي گڏهيون خريد ڪيون، ته ماڻهو هن تي نفرت ڪن ۽ ويجهو ٿي نه اچن. بلهي شاه اوجيءَ ذات جو سيد هو. هن جي ڪنهن ويجهي ماڻه جي گهر شادي هئي. هن پنهنجي مرشد شاه عنايت کي شاديءَ تي اچڻ لاءِ عرض ڪيو. شاه عنايت هڪ گهٽ ذات جو ڪڙمي نوڪر، پنهنجو عيوضي شاديءَ تي موڪليو. بلهي شاه جي ماڻهن، نوڪر کي گهٽ ذات جو سمجهي، هن کي ڪا به عزت نه ڏني. جي هو عقل وارا هجن ها ته هن کي شاه عنايت جو

عبيوضي سمجھي هن جي عزت ڪن ها! شاديءَ تان موٽي هن چوڪري. شاھ عنايت کي هنن جي سڄي هلت ٻڌائي شاھ عنايت ناراض ٿي چيو ته هن نڪمي بلهي شاھ جو پاڻي به کين پيئبو. انهيءَ چوڻ کان پوءِ بلهي شاھ جو اندريون نام جو رنگ لھي ويو. هو مرشد جي جدائيءَ ۾ بي قرار ٿي پيو ۽ هنکي ڪنهن به نموني راضي ڪرڻ لاءِ هي وڃي ڳاڻڻ وارين زالن کان ڳاڻڻ ۽ نچڻ سکيو. هڪ ڏينهن ڳاڻڻ وارين سان گڏ. هي به زبانا ڪيرا پائي، شاھ عنايت وٽ ڳاڻڻ ويو ۽ ڳائيندي مرشد جي پريم جي مستيءَ ۾ اچي ويو. شاھ عنايت هن جو آواز سڃاتو ۽ پڇيائينس ته تون بلهي شاھ آهين؟ هو مرشد جي قدمن تي ڪري پيو ۽ معافي گھربائين. مرشد هن کي ڪٿي کلي سان لاتو. سنت سدائين ديالو ٿيندا آهن.

آزمائش مهل گھڻي قدر پڙهيل ڪري پوندا آهن. جڏهن ڪنهن کي گرو حڪم ڏيندو آهي ته تون فلاڻي شيوو ڪري فلاڻي هنڌ سٿينگ ڪر. ته پوءِ ڪي سڄڻ پاڻکي ڪجهه جو ڪجهه پيا سمجهندا آهن ۽ پوءِ هو رهيو وڃن. شيواڌارين کي سدائين منو ڳالهائڻ گھرج ۽ هميشه چئجي ”معافي يار معافي“ سائينءَ جي در توبه ڪجي. شاھ صاحب فرمايو آهي، ”توبه جي تون تند تنوار.“ ڪن سياڻن چيو آهي:

جيڪو منڙا ٻول ٿو ٻولي، در ديا جا سو ٿو ڪولي،

سڪ سڄو سو ماڻي ٿو، سڪي سو پاڻ کي ڄاڻي ٿو.

بلهي شاھ پنهنجي من جي هٿ وڌائي ۽ اوچي ذات کي ناس ڪرڻ لاءِ، هڪ ڏينهن جڏهن رستي تي ڪڏڙن ويٺي ڳايو ۽ نچيو ته، هو به هنن سان وٺي نچڻ لڳو. ماڻهن ڏي وڃي پئس کي چيو ته، تنهنجي پٽ پهرين گڏهيون رکيون ۽ هاڻي وري هو رستي تي ڪڏڙن سان گڏ پيو نچي، چڱي هو سيدن جي عزت برباد ڪري رهيو آهي. اهو ٻڌي پئس هڪ هٿ ۾ لڪڻ ۽ ٻئي هٿ ۾ مالها کڻي اچي اتي نڪتو. بلهي شاھ جڏهن ڏٺو ته سندس پيءُ آيو آهي، تڏهن دل ۾ چيائين ته اڄ بابو به خالي نه وڃڻ گھرجي. سو پيءُ ڏانهن نھاري، توجهه ڏيئي وري وٺي نچڻ لڳو ۽ ڳائيندي چوڻ لڳو:

لوڪان دي هٿ ماليسان - تي بابي دي هٿ مال،

ساري عمر پٽ کي مرگيا - تي گس نه سڪيا مال،

چينسا! ايئون چري دا داوينا! چينسا! ايئون چريڙي دا.

يعني ماڻهن جي هٿ ۾ مالهاون آهن، منهنجي پيءُ جي هٿ ۾ به مالها آهي سڄي عمر ائين پٽيندي هو مري ويا ۽ هڪ وار به چڪي نه سگھيا. پوءِ اها حالت ٿي جو پئس به وٺي، انهن سڀني سان گڏ نچڻ لڳو:

پتر جنان دي رنگ رنگيلي، ماءُ پيءُ ليندي تار،
چينا ايون چري دا اويار - چينا ايون چري دا.

يعني جنهن جو پٽ مالڪ جي رنگ ۾ رنگيو پيو آهي ۽ اهو پيءُ ماءُ کي تاري
ٿو.

بلهي شاه جو چوڻ آهي ته اڄڪلهه ڌرم جا پرچارڪ گهڻو ڪري پگهاردار ۽
سوار ٿي لوڪ آهن، تنهن ڪري ڌرمي اسٽان، واپار جا مرڪز بڻجي ويا آهن، پر مالڪ
جا سچا پيارا ۽ عاشق انهن سڀني کان الڳ آهن
ڌرم سالي دڙوائسي رهندي - نساڪر دواڙي نڪي،
مسيستان وچ ڪسبي رهندي - عاشق رهن الڳ.

اهڙي بي سمجهه خود مطلبي ڌرم جي رکوالن جي ڪري ئي انسان، انسان جو
دشمن آهي ۽ منمڪ ٿي پيو آهي.

نه خدا مسيتي ليندا، نه خدا خانہ ڪعبي،
نه خدا مڪئن تيرت ڏٺا، ايسوين پئندي جهماڳي،
بلا شاه جد مرشد مل گيا، مٽي سڀ تگادي.

يعني: پرماتما نه مندر ۾ ملندو ۽ نڪي ڪعبي يا هردوار ۾ ليندو. تڪليفون
سهي مون تيرتن تي مالڪ کي گوليو پر، اتي به هن کي نه ڏٺم، پر جڏهن مون کي سچو
مرشد مليو، تڏهن هن منهنجا سڀ اجايا وهڻ ۽ ڀرم لاهي ڇڏيا ۽ تڪليفون دور ڪري
ڇڏيون.

شاھ عبداللطيف

شاھ حيدرآباد سنڌ ضلعي جي، هالا حويليءَ نالي ڳوٺ ۾ سنه 1698ع ۾ ڄائو هو. سندس والد جو نالو شاھ حبيب هو. سندس ڏاڏو شاھ عبدالڪريم بلڙيءَ وارو مشهور درويش ۽ شاعر هو. شاھ جي جنم کان پوءِ سندس والد هالن جي ڀرسان ڪوٽڙيءَ نالي ڳوٺ ۾ لڏي اچي ويٺو. درويشيءَ جا آثار بالڪيٽ ۾ ئي منجهس نظر ايندا هئا. اڪيلائي هن کي ڏاڍي وڻندي هئي.

جڏهن 5 - 6 ورهين جي ڄمار جو ٿيو، تڏهن کيس آخوند نور محمد وٽ پڙهڻ وھاريو ويو. جڏهن آخوند الف بي سيڪارڻ شروع ڪيس ۽ چيائينس ته چئ ”الف“ ته شاھ هڪدم چيو ته ”الف“ وري آخوند چيس ته چئ ”ب“ ته شاھ چيو ته ”ب وري ڇا جي؟“ هن کي پيءُ وٽ وٺي آيا، جنهن پنهنجي پٽ جي روحاني رمز سھي ڪئي ۽ چيائينس ته ”ابا! تون بيشڪ حق تي آھين.“

شاھ ايكانت ۾ گذاريندو هو ۽ جي پور پوندو هوس، ته جهنگل ۾ هليو ويندو هو. هنکي مولانا روم جي مثنوي ۽ شاھ ڪريم بلڙيءَ وارو رسالو هميشه ساڻ هوندو هو. هڪ ڀيري جهنگل ۾ واريءَ جي دڙي تي وهندي اهڙو مالڪ جو ڌيان ۾ اچي ويو، جو پنهنجي بدن جي خبر ئي نه رهيس. ٽي ڏينهن اهڙيءَ حالت ۾ هو. جھولن جي ڪري، واريءَ ۾ لتجي ويو. شاھ حبيب گھڻي ڳولا ڪئي، پر پتو ڪو نه پيس. نيٺ هڪ ڌنار جي نظر شاھ تي وڃي پئي، جنهن پئس کي وڃي ٻڌايو. جڏهن پئس اُتي پهتو ته ڏٺائين ته شاھ جو ڌڙ واريءَ ۾ دٻجي ويو آهي. باقي سندس چادر جي ڪنڊ ٻاهر پئي ڦڙڪي، درد جي آواز ۾ پڪار يائين:

لڳي لڳي واڻ، ويا انگ ڙا لتجي.

شاھ عبداللطيف اُن درد جي دانھن تي چرڪ ڀري اُٿيو ۽ وراڻي ڏنائين:
پيءُ کي ڪٿي پساه، پسڻ ڪارڻ پرينءَ جي.

ويهن ورهين جي عمر ۾ هو ڪرب ۽ درد جا شعر چوڻ لڳو. هن کي الاهي عشق جي تنوار لڳل هئي. پئس سمجهيو ته شادي ڪندو ته هي جهر جهنگ ڇڏي ڏيندو. هڪ ڏينهن بنا موڪلائي هو جهنگ ۾ هليو ويو، جتي جوڳين جي ٽولي ملي ويس جن سان اگھڙين پيرن گڏجي رمندو رهيو. ٽي سال انهن سان گهمند رهيو ۽ انهن کان تياڳ، ويراڳ، اوجاڳا، عبادت، ڪشت ۽ ڪشالا پرايائين ۽ رچي راس ٿيو. هوڏانهن سندس پيءُ، پنهنجي پٽ جي وڇوڙي ۾ بي حال ٿي پيو. هڪ ڏينهن شاھ اچي گھر پهتو. ٽن ورهين جي دوران ۾ فقيرن جي صحبت ۽ پانت پانت جي ماڻھن جي

ملاقات، سندس دل مان دٿيءَ جي ڪٽ ٿي لاهي ڇڏي ۽ هن ۾ انسان ذات لاءِ قرب ۽ همدردي وڌي.

شاه صاحب مرزا مغل بيگ جي نياڻي سیده بيگم سان شادي ڪئي. هوءَ نهايت پاڪدامن ۽ حليم عورت هئي. جيتوڻيڪ وڏ گهراڻي ۽ ناز سان پليل هئي، ته به گهر جو سمورو ڪم رڌڻ پڄاڻڻ، صفائي وغيره پنهنجي هٿن سان ڪندي هئي. جهڙو هو شاه پلارو، تهڙي هئي سندس گهرواري سگهڙ. شاه کي ڪو به اولاد ڪو نه ٿيو. شاه صاحب جي زندگي هاڻي رسیده شخص وانگر، ٺريل هموار هئي. پنهنجو وقت بندگي ۽ ڌيان ۾ لڳائيندو هو. شاه جو ناما چار ايترو وڏي ويو جو هالن ۽ مٿيارين جي پيرن جي سيني ۾ حسد جي باه پڙڪي اٿي. انهن ڏينهن ۾ ميان نور محمد ڪلهوڙو سنڌ جو حاڪم هو. اهو انهن جي ڪنن جي ڳالهين تي لڳي. شاه صاحب جو دشمن ٿي پيو ۽ هن کي مارڻ جي ڪوشش ڪيائين. شاه سڀ مالڪ تي رکيو ويٺو آهي.

هڪ پيري نور محمد ڪلهوڙي شاه سان ملاقات جو شوق ظاهر ڪيو ۽ شاه اها دعوت قبولي هن وٽ ويو. ماني ڪاٺ کان پوءِ جڏهن موڪلائڻ لڳو ته نور محمد کيس سونن سنجن واري گهوڙي سوکڙي ڪري ڏني. اها گهوڙي مومار ۽ سرڪش هئي. ڪنهن کي به چڙهڻ ڪا نه ڏيندي هئي. جيڪو اوڏو ويندو هوس، تنهن کي چڪ پائي لتون هڻندي هئي. ميان نور محمد جي نيت خراب هئي، ته اها شاه کي نهوڙي نئين شاه صاحب گهوڙي سواري ڪو نه ڄاڻندو هو. انهيءَ هوندي به ٽپ ڏيئي گهوڙيءَ تي چڙهي ويٺو ۽ لغام ڪڍي اڇلائي ڇڏيائين، گهوڙي اڳيئي تيز ۽ ڪهري، ويتر هئي بي لغام، سو وٺي ڪنڀائينس، ڪن ۾ نظر کان غائب ٿي ويئي. سڀني ڀانيو ته شاه کين بچندو. ڪجهه وقت کان پوءِ شاه گهوڙيءَ کي ڪڍائيندو موٽي آيو ۽ آڻي ميان نور محمد اڳيان جهليائين.

هو ڏاڍو شرمسار ٿيو ۽ پنهنجي بدنيتي باسي معافي گهريائين. نيزاريءَ سان پڇيائين ته ”شاه صاحب! اوهان گهوڙي جو لغام ڪهڙي سبب لاهي ڇڏيو هو؟“ شاه وراڻي ڏنيس ته

”اي سائين جا سنواري! جنهن صورت ۾ منهنجي حياتيءَ جي واڳ ٿي ڏنيءَ وٽ آهي، تنهن صورت ۾ هن وٽ جي واڳ پنهنجي هٿ ۾ جهلڻ مناسب نه سمجهيم، اها به ڪٿي مالڪ کي سپرد ڪيم.“

شاه جهڙي ايڪانت پسند کي ڪوتڙيءَ مان مزو نه آيو، سو اتان لڏي اچي پٽ وسايائين، جتي آسپاس واريءَ جا دڙا، ڪپڙيون، ڪرڻن ۽ ڪنڊين جا جهڳٽا هئا ۽ ڀرسان ڪراڙ ڍنڍ هئي، جنهن کي هينئر پٽ شاه تا چون شاه عبدالڪريم بلڙيءَ وارو ۽ مخدوم نوح هالن وارو بڻئي همعصر اولياءَ پاڻ ۾ گهرا سنگتي هئا ۽ هڪ ٻئي وٽ ملاقات لاءِ ايندا هئا. هڪ دفعي شاه عبدالڪريم مخدوم صاحب جي ديدار لاءِ ٿي ويو ۽ واٽ تي پٽ وٽان لنگهڻو هوس، اُتي پنهنجن فقيرن کي اشارو ڪيائين ته، منهنجي

اولاد مان هڪ لئه لوڪ ٿيندو، جو هي هنڌ وسائيندو. اها ڳالهه سڄي ٿي ۽ شاھ اچي پٽ وسائي. فقيرائي گذر لاءِ ڪنهن ڏيک جو ضرور ڪو نه آهي. ماڻهن سان گڏ شاھ پنهنجن هنن سان به ڪم ڪندو هو. آخر هڪ مٽيءَ جو جهوپڙو پاڻ لاءِ ۽ هڪ حويلي ماءُ پيءُ لاءِ ٺهرايائين. پنهنجن فقيرن کي ليڪا ڪڍي پٽ ورهائي ڏنائين. هنن پنهنجون جهوپڙيون جوڙيون.

شاھ صاحب جي دل ڪومل، باجهاري ۽ پاڪ هئي. پاڻ کي پوڄائڻ کان پري هو. هن جي راهه نيسيتيءَ واري هئي. هو ٿورو ڪائيندو ۽ سادا ڪپڙا پائيندو هو. پور پوندو هوس ته جتي به ڪين پائيندو هو ۽ پيرين اگهاڙو پنڌ ڪندو هو. رليءَ تي سمهندو هو. ڪنهن جو به ٿورو ڪين ڪندو هو. پاڻي به پاڻ پري پيئندو هو.

شاھ جي جسماني حياتيءَ جا ڏينهن جڏهن پورا ٿيڻ تي آيا، تڏهن پورا ايڪيه ڏينهن خلوت (ڌيان) ۾ رهيو. انهيءَ ساري عرصي ۾ ٻن ويلن جيتري ماني مس کاڌي هوندايئن. جڏهن ٻاهر نڪتو، تڏهن سنان ڪري چادر اوڍي، مراقبي (سمادئيءَ) ۾ رهيو. اها حالت تي ڏينهن هلي. انهيءَ کان پوءِ ڏسن ته رڳو سندس خاڪي جسم وڃي رهيو آهي. هن سن 1752ع ۾ چولو ڇڏيو. پنهنجن فقيرن کي تاڪيد ڪئي ڏنائين ته جڏهن مان دم ڌيان، تڏهن دفن کان پوءِ منهنجي مرڻ جي ڳالهه ظاهر ڪجو. سندس تربت مٿان ميان غلام شاھ ڪلهوڙي هڪ عالیشان قبو اڏايو.

شاھ جو قد البت ڊگهو، شڪل جو سهڻو هو. سندس پيشاني ڪشادي هئي، سندس اکين مان ڄڻ ته جوت پيئي نڪرندي هئي. هن جي هلت درويشي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ڪل چرڇو به ڪندو هو. اڪثر گنيپر نظر ايندو هو. ڏيک ويڪ سان ڪين پوندي هيس. نڪو سينڌ سرمي سان. سرير جي سينگار کان ڪيس نفرت هئي. انهيءَ باري ۾ هدايت ڪيائين ته:

سرمون سياهيءَ جو — رنن ڪي رهاءِ،
ڪاني ڪرائيءَ جي — مڙس ٿي م پءِ،
اڪين ۾ اٽڪاءِ — لالائي لالڻ جي.

يعني ڪارو سرمون رنن جي سينگار لاءِ آهي. جي تون مڙس آهين ته اها سرمي جي سرائي اکين ۾ نه پاءِ، پر اکين ۾ مالڪ جي سک ۽ عشق جي لالڻ لاءِ. شاھ سادي پوشاڪ، اڪثر ڪفني پائيندو هو. سادو ڪائيندو هو. ننڊ نهايت ٿوري ڪندو هو. اوچي بستري تي ڪين سمهندو هو. گودڙيءَ تي سمهندو هو. هن جي وات مائپي لات جيان، پانڌيڙي کي رستو ڏيکاريو آهي ۽ سلوڪت جو سبق پئي سيکاريو. هڪ ڏينهن هو منجهند جي وقت آرام ۾ هو ته ٻاهران ڪنهن باڪريءَ آواز ڏنو، ”سوٺا، پالڪ، چوڪا.“ شاھ آواز تي چرڪ ماري اُٿيو. فقيرن کي عجب لڳو ۽ سبب پڇيائونس، هن فرمايو، ابا اوهان باڪريءَ جو هوڪو نه ٻڌو؟ هن تي چيو،

جيڪو پاڪ سستو سسٽو چڪو

انهيءَ کان پوءِ وري ڏينهن جو نند نه ڪيائين ۽ ٻين کي پڻ صلاح ڏيندو هو ته گهڻو سمهڻ چڱو نه آهي. شاھ جيترا پنهنجي تن کي تسا ڏنا ۽ بڪون ڪڍيون سي ڪنهن ورلي ڪڍيون هونديون. جيئن وڌيڪ سختي ايندي هيس، تيئن تيشن وڌيڪ مالڪ جي ڌيان ۾ وهندو هو.

هڪ مريد، شاھ جي ڏاڍي شيوا ڪئي، راضي ٿي فرمايائونس ته ”ڇا گهرجيئي؟“

هن عرض ڪيو: ”ماري ڪتي مون هن وهت سان، وڏائي وس ڪيا، هاڻي تات سيڪارينس تون ته منهنجي سواري ۾ سڌو ٿئي.“

يعني: من روبيي گهوڙي کي سڌي ڪرڻ جا مون ڏاڍا وس ڪيا، پر هو سڌو نٿو ٿئي. هاڻي توهين هنڪي اهڙي تربيت يا ريت سيڪاريو جو منهنجي چئي ۾ هلي. (منهنجي چئي ۾ هلي اهو سوڪيم اهنگار، مان مان جو آهي، جو ستنن کي ڪن وڻندو آهي.)

تنهن تي شاھ صاحب چيس ته، ”مايا، ڏن گهڻو ڌيان؟“ مريد چيو ته ”مايا جا طالبو ڪتا ٿيندا آهن.“ وري شاھ چيو ته ”يلا گھ سون، ڪپڙا جواهر ڌيان؟“ هن چيو ته ”ڪپڙن سون وغيره جي چاهنا الڙ جوان استرين کي ٿيندي آهي.“ اهو ٻڌي شاھ صاحب فرمايو ته ”ابا اڃا پاندو صاف نه ٿيو آهي.“ شيواڌاريءَ وري سک مان گهڻو وقت شيوا ڪئي. پرسن ٿي وري پڇيائونس ته ”ڇا ڇا گهرجيئي؟“ وري به هن چيو ته:

ماري ڪتي مون هن وهت سان، وڏائي وس ڪيا،

هاڻي تات سيڪارينس تون، ته منهنجي سواريءَ ۾ سڌو ٿئي.

شاھ صاحب چيس ته ”پيارا اڃا ڪپڙو صاف نه آهي.“

نڌن شيواڌاري چيو ته:

اهي ڪتي ڪني ڪٽي ويا، جيڪي رنگ رنگين،

ڪوڙا دلاسا دل ڪي، ڏيهائون تسا ڏين،

موتائي ٿا نين، ساڻهو ميسرا ڪپڙا.

اهي دل صاف ڪرڻ وارا ڪتي ختم ٿي ويا جي سڄي رنگ ۾ دل کي رڳيندا

هئا، هو ڪوڙا دلاسا ڏيندا ٿا رهن ۽ دل جا ميرا ڪپڙا موتائي ٿا ڏين.

تنهن تي شاھ فرمايو:

اڃا به آهين، گلجڳه اندر ڪاپڙي،

جنهن جي شاھ عبداللطيف چئي، ٿا لاڳ چڱي لائين،

موتسائي ٿا نين نيست ندورا ڪپڙا.

يعني سڄا سنت دل صاف ڪرڻ وارا ڪٿي اڃا آهن. هو اندر جا ڪلف بنا
ڪنجيءَ ٿا لاهين. فقط بدنيت وارن کي ڪپڙا موتائي ٿا ڏين.
پوءِ شاه صاحب چيس ته هل ته شاه عنايت علي شاه وٽ هلون. ٻئي اُتي
پهتا، شاه صاحب هنکي مٿو ٽيڪيو ته هن شاه صاحب جو ڪنڌ، اڏيءَ تي رکي
ڪاتيءَ سان سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيو.
اُتي اڏيءَ تي ٿا سالڪ سر ڪپين.

اهو ڏسي مريد اُتي پڳو. ڊڪندو پئي ويو ته اڳيان شاه صاحب نظر آيس.
مريد، چيس ته ”واھ سائين! مون کي ڪنڌ ڪپائڻ وٺي هليا هئا؟“ تنهن تي شاه فرمايو:
سڌڙيا صرافن سان، ٿا ڪوھ پچاران ڪن،
جڏهين ڪات ڪالان ڪڍيا، تڏهين پڇيو ڏور وڃن،
پڪون سي پيسن، سر جنين جا ست ۾.

يعني ريساڙا، صرافن سان رڳو ريسون ٿا ڪن. هڙ ۾ ڪجهه به نه اٿن پر هو
خواهر وٺڻ جون سڌون ٿا ڪن. سڄا صراف يعني سنت جڏهن پريم جا ڪات ٿا ڪين ته
دو وٺيو پڃن. اهيئي پريم جا پيال پيئندا، جن اهنڪار ۽ آڀو ستن اڳيان ڦٽو ڪيو آهي.
شاه صاحب وڌيڪ چيو:

اها سسي جا ماس جي، سا اُتي نا لاهين،
ڪامل مرشد روح کي، نرڻهو ڪري ٿا نين،
اُتي وڃي گڏين، جاتي ڪينو آهي ڪين ڪي.

ڪامل مرشد ماس جي سسي نه، پر اهنڪار جي سسي ٿا لاهين. اها اُتي
گڏيندا آهن، جتي پاڻ نه، رڳو نيستي آهي.
اهو ٻڌي انهيءَ جڳياسوءَ چيو ته، ”سائين! مون ٻس ڪئي، توهانجو پيد نٿو
سه ڄمي سگهان.“ تنهن تي شاه صاحب کلي چيس ته ”چءُ پڇا! هاڻي ڇا ٿو چوين؟“
وري چيائين ته

سائين! ماري ڪٿي مون وهت سان وڌائي وس ڪيا،
هاڻي تات سيڪارينس تون، ته منهنجي سواڙيءَ ۾ سڌو ٿئي.
تنهن تي شاه صاحب چيس ته پڇا ٻڌ:
اڌ ڪاڌوان جو، ٻيو ٿورو گاهه وڄيئنس،
تنگ توڪل، هنو حقيقت، ٿرا ٿهرائينس،

پنجئي وقت نياز سان، پورا پهرايئس،
 وحد هو، مالڪ هو، لاشريڪ هو، اهو وات ڪريالو ڏينس،
 بد افعالن کان پاسو ڪري، اهو چهبوڪ چڪائيئس،
 اٿي اسر ويل جو، توبه طائت جو ڪرڻ گهمائيئس،
 محبت جسي ميدان ۾، ٿورون ٽلائيئس،
 اها مير هيرائيئس، ته سڌو ٿئي شاھ عبداللطيف چئي.

يعني: شاھ صاحب جن فرمائين ٿا ته، هن من روپي گهوڙي کي وس ڪرڻ لاءِ،
 تون ٿورو ڪاءُ، هن کي سڌي هلائڻ لاءِ، تون مالڪ ۾ توڪل رک ۽ گروه ۾ پڪو وشواس
 ڪر ۽ سڄو وقت پريم ۽ نياز سان من کي ايڪاگر ڪري، پوءِ دنيا روپي ميدان ۾ هن کي
 هلا، من روپي گهوڙي جي وات ۾ تون هيٺن چٽ، ته هي مالڪ! تون ئي سڄو آهين ۽
 تنهنجي ڪو به برابر نه آهي. تنهن کانپوءِ تون من کي بچڻ ڪمن ۽ ڪام، ڪروڌ، لوپ،
 موه ۽ اهنڪار کان پاسي ڪرڻ لاءِ، هن کي نام جو چهبوڪ لڳاءِ. صبح جو سويل اٿي،
 توبه ۽ بچن بندگي ڪر، دنيا ۾ پريم سان هل. اهڙي طرح هلڻ سان من سڌو ٿي وس ۾
 ايندو.

بڻي هنڌ شاھ صاحب وري من جي پيت ڪي سان ڪئي آهي.
 گُچُ پُچُ ڪٿي سان ڪينڪي، ماٺ ۾ مارينس،
 ٻڌي در دوس جسي، ڳڻين ۾ ڳارينس،
 انين پهر عبداللطيف چئي، ٽڪر ڏيڪارينس،
 صبر سيڪارينس ته، پونڪڻ کان بس ڪري.

شاھ صاحب جن فرمائين ٿا ته من روپي ڪٿي کي وس ڪرڻ لاءِ گهڻو نه
 ڳالهائ ۽ صبر ۾ ره، تون سڄي مرشد جي شرڻ وٺي، شيوا ڪري، دين غريب ٿي، مالڪ
 جي خوف ۾ رهي، اها ڳڻتي ڪر ته ڪيئن سڄي سائينءَ سان ٺهي ايندي. سڄي ڏينهن
 ۾ هڪ دفعو ڪاءُ. ڪاوڙ غصو ڇڏي، صبر ۽ شڪر ۾ ره. انهيءَ کان پوءِ ئي تنهنجو من
 روپي ڪتو پونڪڻ ۽ وڙهڻ بند ڪري، سڌو ٿيندو.

شاھ لطيف جي بچن بندگيءَ جي لاکيڙي وات

پراڻي زماني ۾ اسانجي سونهاريءَ سنڌ ۾، زالون صبح جو سويل اُتي ڪپه
 مان اُٿت تي ست ڪٽينديون هيون. هت منڙي شاھ صاحب جن تمام سولي سڌارڻ
 (Practical) نموني نام جيڻ جي وات سمجهاين ٿا ته جيئن سندن هم وطني، سادا،

اُڻڙهيل آدمي به، مرشد کان مليل نام جيڻ جي واٽ سوليءَ طرح سمجهي عمل ڪري وڃي، سڄي صاحب سان ملن.

**مومن پڙهه تون قلب سليم، سر صحابن واريو وار،
چرخو چوري ڪت ڪا تار.**

شاه صاحب جن فرمائين ٿا ته، نام جيڻ شروع ڪرڻ کان اڳ، تون مالڪ جا شڪرانا ڪر، ته هي مالڪ يعني سڄا سنگرو! تون ئي منهنجي چوراسيءَ جي چڪر جي بيماريءَ جي هٽائڻ وارو حڪيم يا ڊاڪٽر آهين. تون هن پنهنجي ٻانهي تي ڪرپا ۽ رحم جي نظر ڪر. تنهن کان پوءِ هو فرمائين ٿا ته هي مومن، يعني گروهه جا پيارا! تون نام ٻاهران نه پر اندرئين دل سان هڪ هنڌ خيال کي ڄمائي، پريم پيار سان ڇپ. تون پنهنجو سر سنگروهه مٿان واريو پيو وارج يعني ٻاهر پيو وڃج. پوءِ تون نام روپي چرخو ڏلائي، ان مان ست جي سڌي تار ڪڍج يعني ته پنهنجي خيال کي هڪ هنڌ بنان پتڪڻ جي ڄمائي، نام جيڇ.

**وهي هٿان تو منڌ ويئي ويئي، ڪين ڪتئيءَ ڪي پت پير ويهي،
وقت تمام ڏس ته ٿيو ئي، ڦوٽ سايو پنڌ تون پيئي،
نيٺ خاصي رک نبار، چرخو چوري ڪت ڪا تار.**

سڳورا شاه صاحب جن، اسان کي سسٽيءَ ۽ ننڊ ۾ وقت وڃائيندو ڏسي، افسوس ڪائي، سمجھائين ٿا، ته اي پيارا! تنهنجي عمر، ياڻيءَ وانگر تڪي وهندي پيئي وڃي. تو پاسيرو ويهي ڀڄن سمرن ڪين ڪيو آهي. هينئر به تون هٿ ڪري پنهنجي نيٺ ۽ اندر کي صاف ڪري، پريم سان ڀڄن سمرن ڪر، ته سڄي سائينءَ اڳيان سر هو ٿين.

**اُٿي ڪا پائتي آڌيءَ پير، تند طلب جي سيريو سير،
ست صبر جو ڪت تون هير، تت ناريءَ سين هينئر ٿو هير،
روز رضا سان اوب دنبار، چرخو چوري ڪت ڪا تار،**

تون آڌيءَ رات جو اُٿي، سڪ صبر ۽ پريم سان ڀڄن ڪر. پنهنجو ڌيان، سڪمن ناڙيءَ يعني ٽينءَ اک تي ڄمائي خوشيءَ سان ڀڄن ڪر.

**تون پوري سدا بد افعال، ڪرين ڪميڻي قيد مقال،
ووءِ ووءِ تنهنجي هٿ هٿ حال، ويهي وڃايته سمندا سال،
جيسڪس نموڙئن ننڊ ڄمار، چرخو چوري ڪت ڪا تار.**

اي بيوقوف! ڪميٽا! نندون ڪري، ڀڄن نه ڪرڻ جا ڪوڙا بهانا ڪري تو
پنهنجي عمر برباد ڪري ڇڏي. هينئر به وقت نه ويو آهي، اُتي ڀڄن سمرن ڪر.
ڪتسي ڪٽيندينءَ ڪيترو، ڪر سوداگر يار،
ڪٽڻ مٿڻ ڪريم ڇڻي، آهي آگي جي اختيار،
جي ڦٽي پور هيت تو يار تنهنجو ست سوجهڻي ڪو نڪو.

سڄي رهبر کان سواءِ تنهنجو ڀڄن سمرن نيڪ برابر نه ٿيندو. تنهنجي ڀڄن جو
ڦل ڏيڻ سڀ ڪامل مرشد جي وس ۾ آهي. جيڪڏهن تو ستگروءَ کي راضي ڪيو ته پوءِ
تنهنجو ڪيترو به ٿورو ڀڄن قبول پوندو.

توڻي تون ڪاتار، جم هيڪلي پيرئن،
ڏٺي ڪا ڏٺار، صرافن انهنين ست ۾.

تون ڪڙي باهران ڪٿڻ يعني ڀڄن سمرن ۾ هوشيار هجين، ته به متان اڪيلي
اٿت هلائين يعني مرشد جو اسرو ۽ سهارو متان ڇڏين! ڇاڪاڻ ته صراف يعني مرشد
تنهنجي ست يعني ڀڄن سمرن ۾ ڪا اوڻائي ڏني آهي.

جان ڪٽين تان ڪت، هيءَ هڏ وهائي،
ڪاپٽائي سڀڪا، ڪتسي سڀيائي،
ڄائو جن ڄاتي، تن هتان پهتي نه ڇڏي.

جيترو ڪتي سگهين يعني ڀڄن سمرن ڪري سگهين اوترو ڪر. هيءَ امله
حياتي، اجائي سستي ڪري برباد نه ڪر. جيترو نيڪ ۽ صحيح ڀڄن سمرن ڪبو، اوترو
وڌيڪ ستگروءَ کي وڻبو. جن اها ڳالهه سمجهي آهي، تن ڪٿڻ ۾، ڪپهه جو ڌرو به هتان
نه ڇڏيو آهي يعني منت به اجايو نه وڃايو آهي.

هيءَ هڏ وهائي، جان ڪٽين تان ڪت،
ڪو پنهنجي عيد ڪيم، پيري ڪج، پيرت
متان روئين رت، صبحا وچ سرتيئن.

وقت هميشه ساڳيو ڪين هوندو، متان اهو وڃائين! مالڪ جي ملڻ جي
خوشيءَ لاءِ سٺو ڀرت ڀر يعني نيڪ پاڪ ۽ ڀڄن سمرن سان زندگيءَ کي سهڻو بڻاءِ.
جي ائين نه ڪري تون وقت برباد ڪندين ته، مالڪ وٽ حساب ڏيڻ مهل، سنگين جي وچ
۾ تون افسوس ڪري، رت جا ڳوڙها ڳاڙيندين.

ڪٽڻ جي ڪانه ڪرين، سستي سا هيٺ هڏ،
جت سرتيون ڪنده سڏ، اُت سڪندين سينگار ڪي.

تون ڇڻ سمرن ۾ سسي ڪري، لپتي پيو جيءَ آرام ڏين، پر جڏهن ستسنگي توکي
مالڪ جي ديدار لاءِ سڏ ڪندا تڏهن تون، مالڪ جي ديدار کان رهجي ويندين.
اڄ پڻ اُجهڻ ڪي مرين، نڪي ڪٽئيءَ ڪمال،
پوريءَ توسين پال، ڪانڌ ڪريندو ڪيترا.

اي سڄڻا ڪالم تو ڇڻ نه ڪيو، اڄ به سمهيو پيو آهين. اُڙي بي سمجھ بيوقوف! سڄو
مرشد توسان ڪيتريون ڀلايون ڪري، ڪيتريون ڪندو.
اڄ پڻ اُجهڻ ڪي مرين، نڪي ڪٽئيءَ ڪال،
مونءِ اُن جي اُڳڙيا، ارٿ ڍرڪي مال،
هئا تنهن جي حال جن ڪاڀي منجهان ڪين ڪيو.

ڪالم وانگر اڄ به تون تنگن تيڙي سمهي پئين، سڌو ٿي نه ويٺين ۽ جهوٽا
ڪاڌءِ اهڙيءَ طرح پنهنجي جواني برباد ڪري توکي ٻڌايو اچي ويو. تنهن اهڙي هلت
تي وڏو افسوس ۽ لعنت آهي.
سون ساريڪا هٿڙا، ڪوهه نه ڪٽين رڌ،
ويهي ڪنڊ ڪا پوڪر، گهٽون گوهميون ڇڏ،
تو صرافڻي سڏ، مرڪيو هوند مٽائين.

توڪي هيٺ سون جهڙا هٿ آهن، يعني انساني چولي ۾ جواني آهي. جوانيءَ ۾
تون ڇو نٿو ڇڻ بندوق ڪرين؟ سستي ۽ بهانا ڦٽا ڪر. پاسيرو ويهي مالڪ کي ياد
ڪر، ته موت کان پوءِ آند ماڻين.
ڀڳو ٿي پيڙ، جاسين رتو راس ٿئي،
بري پيڪاريءَ سين، هاري پاڻ ۾ هير،
ڪت ڪٽينديون ڪير، نئين سين نه ڄاڻجو.

ڀڳل اٿت ئي هلاءِ جيسين مرمت ڪري اهو ٺهي راس ٿئي، يعني بيمار آهين ۽
جيسين چڱو ڀلو ٿين، تيسين پيو، ڇڻ بندوق ڪر. اي هار ايل مورڪا! بچڙيءَ بيماريءَ ۽
سسٽيءَ تي پاڻ کي نه هير. خبر نه آهي تون نيڪ ٿيندي يا نه ۽ توکي وري بندوق لاءِ،
نئون انساني جنم ملي يا نه ملي.

پيرئين ۽ پيائين، ائين وڌ وٺو ڪانڌ،
 ويٺي اور آرٽ سئين ڳچيءَ پايو پائند،
 ته تنهنجو ئي وٺوان، ڪتو وٺون ٿي.

تون ڇڻ سمرن ڪري پاڻ اهنڪار تو ڪرين. ائين ڪرڻ ۾ ستگرو ناراض
 ٿيندو. هٿ وڌائي ڇڏي، نهٺائي سان ڇڻ ڪر، ته تنهنجو تڄ ڇڻ به مالڪ وٽ قبول
 پوندو.

چائت چائي چت ۾، سنهو ڪتيو جن،
 تن جو صرافن، دڪو داخل نه ڪيو.

جن من من ۾ ايرڪا ۽ حسد رکي، سنهو ست ڪتيو يعني بندگي ڪئي تن جي
 بندگي مالڪ وٽ ذري به قبول نه پيئي.

محبت پائي من ۾، رنڊيا روڙيا جن،
 تن جو صرافن، اڻ ٿوريو اگهايو.

جن پريم پيار سان ڪٿي ٿلهو ست ڪتيو، يعني ڪنهن به نموني ڇڻ سمرن
 ڪيو. تن جي بندگي، بنا حساب جي مرشد وٽ قبول پيئي.

ڪوجو وهه ڪا پائين، ڪنهن ۾ ڪتين،
 ڪارڻ سود سواريون، آتن منجهه اچن،
 ان جي سونهن سيد چئي، صراف ئي سڪن،
 اگهيا ست سندن، پائي ترازِي نه ٿوريا.

سچن ڀڳتي ڪرڻ وارن کي اهڙي مرشد جي لنوءَ لڳل آهي، جو هو مرشد جي
 پوءِ پاڻ ۾ ڇڻ بندگي نيم سان پيا ڪن. اهي صبح جو سويل ڇڻ جي نفعي لاءِ اٿي
 اچيو ڇڻ ۾ وهن. اهڙي جي پيار پري ڇڻ لاءِ، ڪامل مرشد سڪن ٿا. اهڙن ڇڻيڪن
 جو ڇڻ، مالڪ وٽ بنا حساب ڪتاب جي قبول آهي.

ست انهن جو سڦرو، جي ڀر ۾ پچيائين،
 آواز آرٽ جو، ساهه نه سسڻائين،
 لڪايو لطيف چئي، ڪنيسو ڪٽائين،
 جي ماڻڪ موٽائين، توءِ ملهه مهانگوان جو.

ڇڻ انهن جو سڦلو آهي، جن ڏيڪاءَ کان سواءِ وجهو نام جو سمرن ڪن ٿا. اهي
 ڪنبندي، توبه ڪندي ڳجهو ٿا نام جيئن، جيئن ڪو به ٻاهر آواز نه نڪري. اهڙا سچا

جڳياسو دنيا جي عزت، وڌائي ۽ ڏن کي نٿا چاهين. اهڙن سڄن عاشقن جو مالڪ وٽ
وڏو قدر ۽ ملهه آهي.

ڪي اوبين عرب ۾، ڪي ڪابل منجهه ڪٿين،
ست انهن جو سڦرو، مٿيو ماڻڪن،
قادر ڪيم ڪڍن، ٿيلهي ٿلهي واريون.

مالڪ وٽ ملڪ ۽ ذات جو ڪو به فرق نه آهي. ڪٿي جي به سڄن پڳتن جي ڀڄن
جو، مالڪ وٽ ملهه ۽ قدر آهي. اهڙن سڄن عاشق جي ٿوري ڀڄن هوندي به، هو مالڪ
جي درٻار ۾ داخل ٿين ٿا.

پيرئين، پيائن ڀڄي ڇڏي،
ڪٽو ٽوڙو پور هيو، هوڏ وجهندڙ هڏ،
هتي ڏيڍو مٿج ڏڏا جتي ڏڪن ڏهسي واريون.

جيڪڏهن هٿ وڌائي ۽ ڀر جي پاڻ کي وڏو ٿو سمجهين، ته اي سڄا تون اهو
هٿ وڌائي پري ڦٽي ڪري ڇڏي. اها وڌائي تنهنجي ڀڄن جي ڪمائيءَ کي، بي فائدو
بڻائي، توکي نقصان ۾ وجهندي. اي بيوقوف! مالڪ جي درٻار ۾ وڏا وڏا ڀڄن ڪرڻ
وارا پير فقير به ڪنهن ۽ ڀڄن ٿا، سو تون ڪهڙي وٽ آهين.

جاسين اٿئي ڪو دم پساه، تاسين چرخي لائج چاه،
پڇا پاڻ ڪندڙ پاتشاه، نه ٿوڪن ست نه ڪپاه،
نه ڪٽڻ جي نيٺ نار، چرخو چوري ڪٽ ڪا تار

جيستائين شير ۾ ساھ اٿيئي، تيستائين دل لائي نيم سان ڀڄن سمرن ڪر.
ستگرو جڏهن توکان موت کان پوءِ، حساب ڪتاب ڀڄندو، تڏهن جي ڀڄن سمرن
تنهنجي هڙ پلڻ ڪجهه به نه هوندو ته پوءِ تون ڪهڙو جواب ڏيندين. هي پيارا! تون هيئن
جيسين جيئرو آهين، چڱيءَ طرح ڀڄن سمرن ڪري سوپارو ٿي.

شاه صاحب جن هميشه هدايت ڪندا هئا ته هر ڪنهن انسان کي نهٺائي ۽
هينائين تي هلي، پنهنجي ويڪ موجب هلڻ جڳائي.

پائي منهن مونن، ۾، غربت ساڻ گذار،
مفتي منجهه وهار، ته قاضي ڪانيارو ٿئين.

اي جيوا! تون ماڻ، صبر ۽ غريبيءَ ۾ گذار ۽ پنهنجي ويڪ موجب هلت ڪر.
سڀا جهي شاه سائينءَ کي ڏيک ويڪ ڪين وڻندو هو. هو چونڊو هو ته، وڌائي
خورن جي سنگت کان هميشه پاسو ڪجي، نه ته اخلاق کي نقصان پهچندو.

لاتيون لباس جون، سي ڇپائي ڇڏ،
آئون، اسين ڪن جي، پاسي تن ۾ آڏ.

اي سڄڻا تون سنن ڇمتي ڪپڙن جون ڳالهيون پري ڦٽي ڪري ڇڏ ۽ ”مان
۽ منهنجي“ جون جيڪي وڏائيءَ جون ڳالهيون ڪن ٿا، تن جي سنگت کان پاسو ڪر.
ادمين اخلاص مٽائي مائو ڪيو،
هاڻي ڪائي سڀڪو، سندن مائو هوڙ ماس،
دلبر! هن دنيا ۾، وڃي رهندو واس،
بئي سڀ لوڪ لباس، ڪو هڪ دل وندو هيڪڙو.

ماڻهن پاڻ مان سچائي، سنا لڄ ۽ سنا گڻ وڃائي ڇڏيا آهن. هينئر ماڻهو
هڪ ٻئي سان وڙهي پيا پنهنجو ماس پٽين ۽ رت چوسين. پيارا! هر ڪنهن جي نيڪي
۽ سرهاڻ وڃي دنيا ۾ رهندي. هينئر ماڻهو رڳو ٻاهران ظاهري ڏيک ٿا ڪن، پر دل جو
سچو ڪو ورتو آهي.

لڪ ميڙئي لٽيا، هنمين ويا هزار،
توڪي آرس اڪيڙين ۾،
وڪر وهائين لوڻ، رنگ ڪٽوري گهرين

انسان پاڻ سان پسان يعني ساهن جا امل ماڻڪ ڪٽي آيو آهي. هن ننڊن،
سسئيءَ ۽ غفلت ڪري، سڄي سائينءَ کي وساري، حياتيءَ جا قيمتي ساه لٽائي برباد
ڪري، پاڻ کي سچو ۽ پينگيو ڪري ڇڏيو آهي. اهو بي سمجه، وري مالڪ جي وصال
۽ مڪتيءَ جون سڌو ٿو ڪري.

سچل

سچل جو جنم 1739ع ۾ فقير صلاح الدين صاحب جي گهر، درازن جي ڳوٺ ۾ ٿيو. درازن جو ڳوٺ خيرپور رياست ۾، راڻيپور اسٽيشن کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي آهي. سچل جا طالب ان کي صدق وچان ”در راز“ ڳجهه جو در ڪري سڏيندا آهن. سچل جو نالو عبدالوهاب هو. کيس سچل سرمست انهيءَ ڪري ٿو سڏيو وڃي، جو سندس ڪلام ۾ انالحق واري منصوري مستي آهي.

سچل جو ڏاڏو فقير صاحب هڪ ڪامل درويش هو ۽ ”موراڳي“ جي لقب سان مشهور آهي. هو صاحب پهرين مير صاحب جي نوڪريءَ ۾ هو، پر پوءِ دنيا ترڪ ڪري، وڃي کٻڙ جي وٽ هيٺان مالڪ جي خدمت ۾ ويٺو. کيس ٻه پٽ هئا، جن مان وڏو هو فقير ميان صلاح الدين (سچل جو والد) ۽ ننڍو هو ميان عبدالحق، جنهن کي سچل پنهنجو مرشد ڪيو.

سچل اڃا ٻار ئي هو ته سندس پيءُ گذاري ويو. هو پوءِ پنهنجي چاچي عبدالحق جي سنڀال هيٺ رهيو ۽ کيس مرشد ڪيائين.

ظاهريءَ طرح فقير صاحب سندس چاچو ۽ سهرو هو. سچل جي گهرواري، شاديءَ کان صرف ٻه ورهيه پوءِ گذاري ويئي. هن وري شادي نه ڪئي ۽ باقي عمر هن اڪيلائيءَ ۾ مالڪ جي ياد ۾ گذاري. سچل جو پنهنجي مرشد ۾ پڪو وشواس هو ۽ هن کي خدا ڪري سڏيو اٿس، ڇاڪاڻ ته ڪامل فقير خدا جو ئي روپ هوندا آهن.

شاه صاحب ڀٽائي واري 1752ع ۾ وفات ڪئي. جڏهن سچل جي عمر صرف 13 سال هئي. چون ٿا ته شاه صاحب پنهنجي زندگيءَ جي پوئين عرصي ۾ درازن ۾ ويو هو. هن سچل کي ڏسي فرمايو ته ”اسان جيڪو ڊيگرو چاڙهيو آهي، تنهن جو ڊڪ هي نينگر لاهيندو.“ يعني هن جيڪا روحانيت دنيا ۾ ظاهر ڪئي آهي، تنهن کي سچل وڌيڪ ظاهر ڪندو. شاه صاحب جو اهو سخن سچو ثابت ٿيو. ڇو ته جيڪي راز ۽ رمزون پاڻ پوشيده نموني سمجهايون هئا، تنهن کي سچل کليل نموني ظاهر ڪيون آهن. سچل کي فارسيءَ ۽ عربيءَ جو ڳوڙهو اڀياس هو. هي شاه وانگر سماع تي عاشق هو. جڏهن هو سارنگيءَ ۽ طبلهي جو آواز ٻڌندو هو، تڏهن بيخود ٿي ويندو هو، نه فقط ايترو پر، مٿي جا وار به اڀا ٿي ويندا هئس. انهيءَ حالت ۾ سندس زبان مان شعر پالوت ڪري نڪرندو هو، جو فقير ۽ منشي لکندا ويندا هئا.

سچل ايڪانت پسند ڪندو هو ۽ ڪڏهن به درازن کان ٻاهر نه ويو. هن جو ڪاڌو توڙي پوشاڪ سادي نموني جا هئا. دال ۽ ڌڻ ڪيس وٺندا هئا. سمهندو به ڪاٺ جي صندل تي هو. هو صاحب نهايت پرهيزگار، نهڻو، نماڻو ۽ ڏاڍو حليم هو.

سچل سرمست وچولي قد جو هو ۽ وار ڊگھا ۽ اکيون مرگھ جھڙيون هيٺس.
 هن 1829ع ۾ نوي ورهين جي ڄمار ۾، هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪيو. وفات کان ٽي
 ڏينهن اڳ پنهنجي حجري ۾ وڃي خلوت ۾ ويٺو ۽ نڪرڻ پھڻ بند ڪري ڇڏيائين ۽
 رمضان جي 4 تاريخ حق ۽ حق پاڻ ۾ هڪ ٿيا.

سچل جي مکيه شخصن ۾ يوسف (نانڪ يوسف) يعقوب، فقير قادر بخش
 (بيدل) شادي شهيد ۽ مير علي مراد خان تالپر اچي ٿا وڃن. هي پنهنجي روحاني
 امانت نانڪ يوسف کي ڏيئي ويو.

شاه، سچل ۽ سامي سنڌ جا ٽي بي بها رتن آهن. شاه سنڌ جي وارياسي
 تڪر ۾ روحانيت جو ڪنو چاڙهيو. ڳالھين کي وڻندڙ رنگين نموني پيش ڪيو. عام
 لوڪ ڪٿائون جي هر هڪ جي زبان تي هيون، تن کي هن بيتن ۾ آڻي ماڻهن کي
 رڻوڃاڻي راز سيکاري، جيئن ته:

جي تون بيت پائين، سي آيتون آهين،
 وڃي وٺن لائين، پريسان سنڌي پار ڏي.

پيمه جان پاڻ ۾ - ڪيم رڻ رهائ،
 نڪو ڏوڏگر ڏيهه ۾ - نڪا ڪيچن ڪاڻ،
 پنهنون ٿيس پاڻ - سسئيءَ تان سوڙ هئا.

سچل جنهن روحاني ديگري جو ڍڪڻ لائو هي، سو چوي ٿو ته:
 آءُ ادا سالڪ صبحي ڪر - تون هن طلسمات کي،
 پڇ ڏوئي ٿا ڪل پويئي - دؤر ڪر درجات کي.

وڌيڪ چوي ٿو ته:

وسريو روزو، ناهي ياد نماز مونکي،
 ڪيڙو مست، پرينءَ جي نماز مونکي.

سامي نماڻو، حليم گر ڪريا ۽ گرگم سان آڪي ٿو ته اڄ ته توکي واڻي سڻايان.
 اها واڻي، جا من، واڻي، ٻڌ کون پري، ۽ اندر اڳوڇر آهي

مٿر مرلسي، ڪمان وڇائي مڱ سان
 ٻنڌي گويي گوار جي سامي سرت ٿلي،
 اوديا ڳنڍ ڪلي - ڏسي منهن محبوب جو،

سچل سڄي رهبر وانگر. قاضين ۽ ملن تي چوه چنڊيا آهن. جي مذهب يا
 ڌرم جي سڄيءَ معنيٰ کان بيخبر آهن ۽ رڳو بهشت جي دلاسن ۽ دوزخ جي دڙڪن
 سان ماڻهن تي رعب رکندا آهن. سچل کين سڄيءَ راه تي هلڻ جي صاف هدايت ٿو
 ڪري:

جي من مان ڪڍان نه ميرُ — ته حضوري حاصل نه ٿئي.

يعني جيسين من مان مير يعني وڌماڻهيو ۽ خودي نه ڪڍبي، تيسين مالڪ
 جي حضوريءَ ۾ نه وڃي سگهيو ۽ نه انهيءَ جو درشن اندر ۾ ٿيندو.
 سچل سمجهاڻي ٿو ته انسان چولو هڪ بي بها رتن آهي. انسان ۾ ئي عاشق
 جي سوغات ۽ مالڪ جي ملڻ جو رستو آهي ۽ نه ڪا اهو ديوي ديوتائن ۽ ملائڪن آهي.
 انسان جي ئي اندر ۾ مالڪ ۽ حقيقي سلطان آهي.

نَها ي مَيَسِرِ مَلِكِن اِهـا امانت،
 خـا من خـا نـت، وڌي اچـي عـشق ۾.

ڪامل فقير سچل چوي ٿو ته، مالڪ انسان جي صورت ۾ مرشد بڻجي ٿو اچي.
 عشقون ٿي انسان — آيو سيلاني سير ٿي،
 صورت ۾ آدم — آدم دم مهمـان،
 سچا! تون سلطان، ستگر سچ سڻايو.

باهران مذهب، ريتيون رواج ٿي آهن جي مالڪ کان پري ٿا ڪن.
 مـذـهـب مـلـڪ ۾، مـاڻـهـو مـنـجـهـا يـا،
 اوڏا ڪين آيا، عقل وارا عشق ڪري.

ٿوڙج رواج رسمن ساريون — مرد ٿئين مردانو،
 پاڻ بيگانو، مول نه ڄاڻين — آهين يار بگانو.

سچل سڄيءَ راه تي هلڻ جي هدايت ڪئي آهي ۽ چوي ٿو ته، دنيا وارو
 مذهبي رستو سچو رستو نه آهي ۽ اهو مالڪ کان اسانکي پري ٿو ڪري. انهيءَ جي
 خلاف هن آواز اُٿاريو آهي.

جـاڏي پـورب پـنـت — تـاڏي آڏـنـه وڃـيـو،
 هـي هـنن جـو هـنـت — مـنـهـنـجـو هـنـت هـنـگـلـاج ۾.

سڀ ڪجهه اندر ۾ آهي ۽ ٻاهران ڪجهه به حاصل نه ٿيندو، ڪه هو اُڀو ڪڍي هستيءَ کي نابود ڪرڻ جي سڄي صلاح ٿو ڏئي.

پاڻ ويجهائي پاڻ، ڳولي لهج پاڻ کي،
پاڻ منجهائين پاڻ کي، پوندي ڇاڻ سڃاڻ.

ڇا جو ڪعبو، ڇا جو قبلو — هي ڀي سڀ بهانا،
نواقص نيت، ڪعبي واري — مرد گهمڻ مستانا،
سچل سنگر ائين اڪيو — حق لهن مستانا.

يعني: تيرت ۽ مندر پيٽڻ، اهي مالڪ جي ملڻ جا ڪوڙا بهانا آهن. سڄي سنگروءَ اها ڳالهه چڱيءَ طرح سمجهائي آهي. مالڪ جا سڄا پيارا، مالڪ جي ئي عشق ۾ پيا گهمڻ ۽ انهن کي ئي مالڪ ملندو.

طالب زنده نه نقوي طاعت — مڙج منگان مون مستي،
ڏسي آهه استاد ازل جي — هٿ طلب جي تختي،
سچا مستي مڙج نه ايندي — جان وڃي نه هستي.

يعني ته پراڻا ٿيام ۽ ظاهري ڌرمي پاڪاين ڪرڻ سان ڪجهه به نه ورنندو، مرشد جيڪا توکي طلب جي تختي يعني نام ڏنو آهي، انهيءَ رستي تون خودي وڃاء ته شبد ڌني ٻڌي، سڄي مستي مليئي.

هن ساريءَ سرشتيءَ ۾ وحدت مان ڪثرت آهي، يعني هڪ مان گهڻا تيل آهن. دنيا جي هر هڪ چيز ڪل جو جزو آهي. اتما ست پرش جي انس آهي، ايشور جو روپ آهي. سائين هڪ آهي ۽ پنهنجو تماشو پاڻ پيو پسي. ڪتي پوٽيون پيو پڙهي ته ڪتي قرآن، سلطان پاڻ کي پاڻي جي حيرت ۾ وڌو آهي. جيڪي به سرشتيءَ ۾ ڏسي رهيا آهيون، سو سڀ انسان جي اندر ۾ آهي، هڪ ئي ذات تو ۾، مون ۾، هن ۾ ۽ هر جاءِ آهي. انسان مالڪ جو حصو آهي ۽ مالڪ انسان جو. انسان خاص خدائيءَ جو مالڪ آهي، يعني سچ ڪند ۾ وڃڻ، سندس حق آهي ۽ هن دنيا جي بربحر ۾ سندس سير آهي. سڄي گيانيءَ جي نظر ۾ هرڪا صورت سندس ئي آهي. هولامڪان آهي ۽ هر ڪنهن خيال کان آزاد آهي. در حقيقت انسان نه هندي، نه سنڌي ۽ عربي نه آمريڪي يا آفريڪي آهي، پيرنگيءَ جا سڀ اهي رنگ آهن. مالڪ امرت جو چشمو آهي، جنهن کان انسان پري نه آهي، جيڪي هٿ آهي، سو هٿ آهي. رڳو وچ وارو حجاب يا پردو پري ڪرڻو آهي.

سچل سارو سچ ٿيو — منجهان ڪثرت ڪُل،
الف مان آدم ٿيو — ڪري هنگامو ڪُل،

هندو مومن هڪ ٿيو - پڙل نه پئسي ڪنهن ڀل،
ٽيڄ گلابي گل - مر ماريني منصور جان.

سڄو سائين هيڪڙو - ناهي شڪ گمان،
پنهجو تماشو پاڻ ڏسي ٿو - صورت منجه سلطان،
ڪاٿي پڙهي پوڻيون - ڪاٿي پڙهي قرآن،
ڪٿي عيسيٰ ڪٿي احمد، ڪاٿي هنومان،
حيرت ۾ حيران - پنهنجون وڏائين پاڻ ٿئي.

سچل فرمائي ٿو ته انسان حق جو جزو آهي، مالڪ جو ڪوبه ڌرم نه آهي، تنهن
ڪري انسان جو به ڪو ڌرم يا مذهب نه آهي. هن کي نه هند جو نه سنڌ جو يا ٻئي ڪنهن
ڌرم جي نالي سان سڏڻ روا آهي.

چا جو شڪ گمان - سڀڪا صورت تنهن جي،
متان ڪرين ارمان - گهڻيلا انهيءَ ڳالهه جو.
مرشد يا ستگروءَ جي هدايت کي ضرور مڃڻو آهي.
منجه حضور هاديءَ جا - طالب پانهون پڌي وهندي،
جئن چواڻي، مرشد چوندين - ڪلمو ڪفري ڪهندين،
گر ۽ گوڀند مسورت ساڳي - راهه انهيءَ ۾ رهندين،
رنگ ريتي بي رنگ ٿي - سچا! ٺاهه انهيءَ ۾ نهندين.

لافانيءَ جو ڪلمو مونکي - مرشد پاڻ پڙهايو،
نابوديءَ جي نشي اندر ستگر سير ڪرايو،
هٿيو ڏيئي همڪ وارو - سارو ٻار ڪٽايو،
صدقو سچل مان ستگر تان - جنهن جانب جوش جڳايو.

جيسين دل مان غير نه نڪتو آهي، تيسين حق جي حضوري اصل حاصل نه
ٿيندي. مذهبن ماڻهن کي گمراه ڪيو آهي، ماڻهو سچ کي نه سمجهي وڃي ظاهري
ريتن، رواجن ۽ رسمن ۾ ڦاٿا آهن. کي تيرٿ پيا ڪن، کي مورتون پيا پوڄين، کي
مسجدن ۾ نمازون پيا پڙهن، کي وري مدرن ۾ مستڪ پيا نوائين.

مذھبن ملڪ ۾ مڻاڻهو منجهايو،
شيخي، پيوري، بزرگي - ٻئي حد پلايو،
کي نمازون نڪڙي پڙهن - ڪن مندر وسايا،

اوڏا ڪين آيا - عقل وارا عشق ڪي

سچل سلوڪ جو پيغام ڏنو آهي ته اي انسانو! پاڻ ۾ سلوڪ ۽ محبت رکو، نه ته هٿ هٿا پوندو. سنت توهان کي اشارو ٿا ڏين ته هي وجهه آٿو. انساني جامون اڃا پوءِ دنيا ۾ ڦاسي برباد نه ڪريو.

سچل صاحب جن سمجهاڻين ٿا ته مالڪ، سسٽيءَ ۽ ڪاهليءَ سان ڪو نه ملندو، پر ڪوشش، محنت ۽ ڪشال سان ئي ملندو. جيڪو همت ۽ ڪشالا ٿو ڪري، سو ئي سچي مالڪ کي ٿو گڏجي. مالڪ جي پنڌ ۾ بيحد دقتون ۽ ڏکيائون آهن. هن سفر ۾ غم ڪوندر ۽ سوز ئي سچا رهبر آهن.

اُٿي ڪمر ٻنڌ - لوچ ته لهين سڀرين،
هاري وارو هنڌ - ڏسين اڪيڙين سان.

سچا سنت ۽ فقير ايڪانت جو الف سڃاڻن ۽ ٻين اڪرن ۾ نٿا ڦاسن. هو نڪي مذهبي ڪتاب ۽ نڪي پوٽيون ۽ نڪي بيت ۽ راڳن جا ڪتاب ٿا پڙهن. هو دنيا جي خيالن کان ڪنارو ڪري هڪ ئي مالڪ منجهه ٿا ٽپيون ڏين. مالڪ جو پهرين لڪل هو سو کين سمسين روپن ۾ ظاهر ٿيو آهي. هو هنڪي سچ پچ ڏسي سگهي ٿو، پر اسان جي جسماني اکين کان هو مخفي آهي. هنجو ديدار آهي ٿا ڪن، جن پاڻ کي گم ڪيو آهي. پرينءَ، پياري، سنگر، مرشد جو مارگ نهايت اوچو آهي. جيڪي انهيءَ رستي تي مرن ٿا تن جو بخت وڏو آهي. جي هن راهه ۾ فنا ٿا ٿين، تن کي حقيقي محبوب ويجهو آهي.

اي عاشق! هي پنڌ پري ڏسي، پير پٽي نه پاءِ. تون مارگ تي سرخرو ٿي، جي تون فنا ٿي ته هوت تنهنجي هنج ۾ آهي. پرينءَ جو پنڌ عجيب آهي. سندس درشن مٿان سر گهوري گهماءِ. هي پنڌ پيرن جو نه آهي، پر سر ۽ سسيءَ جو آهي. هن پنڌ ۾ مان يا خودي نٿي هلي سگهي. اهو ئي طالب هن سفر ۾ هلي سگهندو، جنهن مان ترڪ ڪئي.

پنڌ عجائب پرينءَ جو - "مان" سان ڪين هلي،
سائي چاهه چلي - جڏهن "مان" ڇڏي وڃي.

مالڪ جي سک بنا جيڪا گذري ويئي آهي، سا سڀ اجائي ويئي. اڃا وقت ڪو نه ڪو ويو آهي، هيئن ئي اُت ۽ سجاڳ ٿي.

سامي

پاڻي چئنراءِ ٻڃي مل جو پت، ذات جو لُنب، جو سامي جي نالي مشهور آهي، سو شڪارپور ۾ سن 1743ع ۾ ڄائو هو. امرتسر ۾ سندن ڪوٺيون هيون. هو سٺي سياڻيءَ سڀاڄي طبيعت جو هو. شاهوڪار هوندي به نهن هوندو هو. پنجاه ورهين جي عمر ۾ کيس آتمڪ رنگ لڳو. سوامي جن جو گرو سوامي مينگهراج، بهاولپور رياست جي، احمدپور ڳوٺ جو ويٺل هو. هو شڪارپور ۾ هاڻي در وٽ هيمنداس جي مڙهيءَ ۾ اچي رهيو هو.

هڪ رات پاڻي چئنراءِ خواب ۾ هڪ مهاپرش جو درشن ڪيو، جنهن کيس هي وچن چيا ته ”ستل لال اتي پاڻ سڃاڻ، سرن وٺي پنهنجو اوديا جو ڀرم نوار.“
صبح ٿيندي ئي خواب ۾ ڏنل، مهاپرش جي درشن کان تڙڦڦ لڳو. نيٺ شام جو جيئن دڪان تي ويٺو هو ته اهو ساڳيو خواب وارو مهاپرش ڏٺائين.
**اوچتو اچسي، سڄڻ بيٺو سامهون،
سامي سڏ ڪيو چوي، ڪور گڻ منجه رچي،
سمجھي ڪنهن سچي، اها ڳالهه اگم جي.**

پاڻي صاحب دڪان تان هيٺ لهي سوامي مينگهراج جي چرڻ تي ڪري پيو. سنگروءَ کيس هردي سان لڳايو. سوامي مينگهراج پنهنجي پياري شش جي گهر چاليه ڏينهن رهيو ۽ کيس اندر جي اڻيو ۾ رڱي ڇڏيائين.
پاڙهي ڪيو پرڳ، مرشد خام مريد ڪي.

اٺ ڏه سال گروءَ جي سنگت ۾ رهيو ۽ سندس چالاڻي کان پوءِ هو امرتسر وڃي رهيو ۽ هن وڏيءَ عمر ۾ سن 1850ع ۾ چولو ڇڏيو.
سامي سلوڪ ٺاهي ڪاغذن جي چٽڪن ۾ لکي خالي مت ۾ وجهندو ويندو هو. جنهن مان سندس مت جي پوري خبر پوي ٿي. اها بلڪل سچي سنت مت هئي. سامي صاحب ڳالهائڻ جو منو ۽ سڀ ڪنهن لاءِ هن کي اندر ۾ پيار هو ۽ هن ڪنهن کي به نه رنجايو. جيئن شيخ سعدي چيو آهي ته:

شنيدم ڪ مردان راه خدا، دل دشمنان هم نگر دند تنگ.

يعني ٻڌو اٿم ته مالڪ جي راه تي هلندڙ پرشن، ڪڏهن به، ڪنهن جي به، دشمن جي به دل کي نه ڏکيو. هن جي رهڻي آدرش واري هئي. هن جو کاڌو پيئو ۽ پهرڻ سادو هوندو هو. پنهنجن سلوڪن ۾ هن ڇڏڻ ۽ غريبيءَ سان هلڻ لاءِ چيو اٿس.
**غريبي گلزار، اٿسي موچاري مينگهو چوي،
ساڙڻ ڪاڻ جڳ ۾، اٿسي اپر اهنڪار.**

اسان ٻئي ٻول ٻڌائيا، توهان ڪي تڪرار،
اڳتي اوهانجي اختيار، اسان چيو حرف حساب جو.

هن ڪي باڪند اصل ڪين وٺندو هو. سچل وانگر بيخوف ٿي هن ڌرم جي
پاڪندين کي پترو ڪيو آهي.

ويدن جا وادي، آسین آهيون ڪين ڪي،
نڪي ڄاڻون ڇت ۾، ڪا اٽڪل اُستادي.

سچل به ملن ۽ قاضين کي ساڳئي نموني چليو آهي،
نڪي قاضي، نڪي ملا، معلم پير ٻڌياسين،
نڪي ٺاهه ٺاڳيءَ جا ٺاهي، رنگ رساءِ رکياسين.

ساميءَ مندرن ۽ مڙهين ۾ ٺاڪرين ۽ بتن جي پوڄا کان وڌيڪ اتم پوڄا
زندگيءَ جي ڪئي آهي. جنهن جي ذريعي انساني هن پوڄل جي ساگر مان تري
سگهي ٿو. مورڪ پنڊت ٻين کي ڪتابي ڪيان ڏين ٿا، پر پاڻ مائيا ۾ ڦاٿا پيا آهن.

ديوي ۽ ديوا، مورڪ پوڄين مست ري،
لائن پوڳ پرائنت جو، ڪير ڪنڊون ميو،
ورلو سڌا ڪري، سامي سڌ سڀيا،
الڪ اپيرا، پورن ڏسي پيريم سان.

مورڪ واڌ ڪئي، پنڊت چئي پاڻ ڪي،
ٻڌايائين سڀ ڪي، چارئي ويد پڙهي،
سامي سار سروپ ڪي، ڪيائين ڪين سمي،
وئڙو پاڻ وهي، ڏيئي هٿ ٻين ڪي.

سامي جن ڪليءَ طرح سمجهائين ٿا ته گروهه کان سواءِ اندر جو ڪلف ڪڏهن
ڪين ڪلندو. ٻيا به سڀ سنت ائين چئي ويا آهن.

ڪنهن کون ڪين لهي، اوديا ڪلف اندر جو،
توڙي تيرت تپ ڪري، دڪ بڪ سڀ سمي،

تياڳ ڪري گهر ٻار جو، غنا منجه رهڻي،
ساڌو سرن پوي، ته سڪي ٿئي سامي چوي.

سامي جن فرمائين ٿا ته انسان آجايو اچي مايا پٺيان لڳو آهي ۽ متن مائٽن
جي موھ ۾ ڦاٿو آهي. انهن سڀني کي هن کي ضرور ڇڏڻو آهي. سائينءَ جي نام کان
سواءِ ٻيو ڪجهه به ساڻ نه هئڻو آهي.

گهرين ڪوھ گھڙي، مورڪ مايا رام ڪون،
ويجا پٽيندا ڪيترن، منهن تي هٿ هڻي،
تون پي نيندين کانڪا، ڪوڏي ساڻ ڪڍي،
سار سنڀال ڏئي، نه سڪي ٿئين سامي چوي.

ڪنهن جو ڪونهي ڪو، جي تو پيائڻ پانيان،
پياري پرين ڪون ڪري، جامو مني جو،
جڏهن ويندءِ پاران پنڊي مون، پريت چونڊ پوءِ،
سنگي ٿيندءِ سو، جيڪي جپيندين جگديش ڪي.

پرمارت ۾ پير اڳتي وڌائڻ لاءِ شڪر ۽ رضا تي راضي رهڻ جي هدايت ڪئي آهي.
سدا ڪر شڪر، سامي در دوسن جي،
پاوين ملي مليسڌو، پاوين سڪو ٽڪر،
رکي چاهه اندر، گهٽ وڌ ڪڏهن نه گهر،
ٿور انهيءَ ۾ ٿر، ته خاصو خلوت در ٿئين.

سامي جن وڙ وڙ ڪري سمجھائين ٿا ته من مت ڇڏيو، نڪرڻ ۽ عاجزي سکو.
ڪر ادب سان عاجزي، پانڊ گچهيءَ ۾ پاءِ،
من مت ڇڏي ڪر، ڇت چرڻ سان لاءِ،
پرينءَ کي پرچاءِ، ته سامي پاڻين سڀي ڪي.

سامي جن فرمائين ٿا ته سڄو ستگرو وڌن ياڳن سان ٿو ملي، جن کي ڏر
مستڪ لکيل آهن تن کي ٿي ملندو.

ياڳن ڏٺو پير، تڏهن سنڌن سنگ ٿيو،
جهڊ جو جنهن جو، سو سڀ ٿاب پيو.
لکيو منجه لالت، تنهن کي سامي مليو ستگرو،

سنگرو ۾ پورو پريم، پرتيت ۽ پورن وشواس هئڻ بلڪل ضرور آهي.
 عاشق ڪونائين، ته صرفو ڇڏ سرير جو،
 ڏيئسي سِرُ ستگروءَ کي، بيراهي پائين،
 تڏهن لنو لائين، سامي سپرين سان

وڌو ڄاڻ ويساه، سامي سپڪنهن ڪون.

سامي جن آخر ۾ فرمائين ٿا ته دنيا جا ماڻهو، مانڪ ديھ جهڙي امله شيءِ
 جو قدر پلجي، وڃيو ڪوڙين حرفتن ۾ پون. پوءِ جڏهن پنهنجي ڪٿي جو ڪيتو ٿا
 لوڙين، تڏهن وينا هاءِ هاءِ ڪن ۽ منهن مٿو پٽين سڄا انسان، دنيا جا دڪ ۽ تڪليفون
 صبر سان سمي به مالڪ جو در نٿا ڇڏين. نتيجو اهو ٿو ٿئي، جو ڪوڙا سدو وڃيو نرڪ
 جا دڪ ڏسن ۽ چوراسيءَ جي چڪر ۾ پون. اتي ڪوڙن جا چپ، ٽپ جوگ اصل نٿا
 اگهن. سڄا سدو مالڪ جي گود ۾ وڃيو وهن.

ڪوڙن جي ڪوئي، ٿانءِ نه پڌوي جوگ چپ،
 پوڳن پوگ نسرڪ جا، رهن سدا روئي،
 سامي سڄارن جو، سم سڄو سڀوئي،
 جئن رنگ رتي لئوئي، تئن رتا رهن رنگ ۾.

مورڪ ڇڏ گمان، ڪاڀا مايڪا ڪل جو،
 چپي وٺ جاڳي ڪري، پيڊ بنا ڀڳوان،
 اچي هٽندءِ اوچتو، ڪال قهري ڪان،
 سامي سڀ جهان - ماري جنهن مٿي ڪيو.

منجم ٿي منجم تنوار، وڃي ويل سڀ ڪمين،
 چنگ تنبورا ڪيترا، سامي ساز اپار،
 اٽڪي پهر اندر ۾، وڃي پرينءَ پچار،
 ڪو ورتو مگڻ هار، سمجھي هن سرود کي.

پلتو صاحب

پلتو صاحب ذات جو ڪاندو ٻنيو هو ۽ ننگپور جلال پور ضلعي فيض آباد جو رهاڪو هو. سندس نالو پلتو پرساد هو. هو اٽڪل ڏيڍ سئو سال اڳ ڪهڙي سال ۾ ڄائو هو، تنهن جي خبر نه آهي. هن جو گرو سنت جڳجیون داس هو. جنهن هن کي نام ڏيئي، اندروني سرت شبد اڀياس جو رستو ڏيکاريو. ڪجهه وقت کان پوءِ هو پنهنجو ڳوٺ ڇڏي اچي ايوديا ۾ رهيو. هتي آهستي آهستي هن جو ناماچار وڌڻ لڳو ۽ ڪيترائي جڳياسو هن جي ستنسنگ ۾ اچڻ لڳا. اها حالت ڏسي، اتي جا ساڌو ۽ مندرن وارا برهمڻ، هن سان وروڌ ڪرڻ لڳا. پلتو صاحب ان ۽ ٻيو جيڪي به پڌارت هن وٽ هوندو هو، سو هميشه غريب، بکين ۽ ساڌن کي ورهائي ڏيندو هو ۽ پاڻ ٿورو ڪائي ستنوش ۾ رهندو هو ۽ اڄڪلهه جي مهاتمان وانگر هن جو من ميا ۾ ڦاٿل ڪو نه هو ۽ نڪي ڪنهن به قسم جو اڊمبر رکندڙ هو. هو هميشه چوندو هو ته سچو گيان پاڻ وساري شبد سان آتما لڳائڻ ۾ ۽ ذات پات کي وساري مالڪ جي سمرن ۾ آهي. مالڪ جي درٻار ۾ اوچي يا نيچي ذات ڪو به ڪو نه ڀڄندو.

ذات پات پوڄي نهي ڪو، هر ڪو پوڄي سو هر ڪو هوءَ.

پلتو اوچي ذات ڪا مت ڪوئي ڪري آهنڪار،
مالڪ ڪي درٻار ۾ ڪيول ڀڳتي پيار.

جيئن وقت گذرندو ويو، تيئن هن جي مهمما وڌندي ويئي ۽ ماڻهو هن جي ستنسنگ ۾ اچڻ لڳا ۽ سچو رستو وٺڻ لڳا. جا ڳالهه ايوديا جا مهنت، پنڊت ۽ ملان، جي ڌرم ۽ مذهب جا نيڪيدار هئا، سي سمي نه سگهيا. هنن وٺي گور گهمسان شروع ڪيو. پنڊت ۽ ملائون هن تي ڪوڙيون تممتون هڻڻ لڳا ته هو ماڻهن کي ڌرم کان برغلائي، ابتي راهه تي ٿو هلائي ۽ گمراهه ٿو ڪري.

مسلمانن جي ملن ۽ قاضين، ائوڌ جي نواب جا وڃي ڪن ڀريا ته ”هي شريعت جي برخلاف پرچار ڪري رهيو آهي ۽ مذهب جي عقيدن کان ماڻهن کي ڦيري رهيو آهي. انهيءَ ڪري هن کي قرآن جي فرمان موجب جيئري جلائڻ گهرجي.“

سو نيٺ، اهو ڏينهن آيو جڏهن پنڊتن ۽ ملن جي چوڻ تي نواب حڪم ڏنو ته ”هن کي جيئري جلايو وڃي.“ پلتو صاحب کي رت تي چاڙهي، پنڊت، ملان وغيره سرگس ٺاهي نغارا وڄائيندا بازارين مان هوڪا ڏيندا پئي ويا ته ”پلتو ئي ايمان کي هن رت تي چاڙهي عام ماڻهن کي ڏيکاريو ٿو وڃي، ته ڪافرن جو موت ڪيئن ٿيندو آهي.“

اُن کان پوءِ پلٽوڻ کي ٻڌي اُنهيءَ رت کي باهه ڏني ويئي. روايت آهي ته رت سڄو جلي خاڪ ٿي ويو، پر پلٽو صاحب اتان انتر ڏيان ٿي ويو.

پلٽو صاحب جي ڪنڊلين ۽ دوهرن مان ڪجهه هيٺ ڏجن ٿا. پڙهندڙن کي به خبر پوندي ته پندت ۽ ملان هن تي ڇو اچي ڪاڙيا؟ هو هميشه چوندو هو ”ايشور جا بنايل انسان سڀ هڪ جھڙا آهن ۽ ڪو به اوچ نيچ ڪونهي. سنن ڪرمن وارو اوچ آهي، بچڙن ڪرمن ڪرڻ وارو. شراب گوشت ۽ ماس کائڻ وارو، دغا بازی ۽ فریب سان پئسو ڪمائڻ وارو، وشيہ يوگ پوڳڻ وارو ۽ جيڪو مالڪ جي سڃي۽ پڱتيءَ کان رهت آهي، سوئي نيچ آهي. مالڪ جي دربار ۾ جيون جو ڪرمن موجب فيصلو ٿو ٿئي ۽ نڪي ذات، ذرم يا مذهب تي.“ هو صاف چوندو هو ته ”ڪو به پندت، ملو، مولوي، مالڪ جي دربار ۾ پنهنجن بدڪار يونٽگن کي پڇائي ڪو نه سگهندو.“

سچو واپاري کير آهي؟ ان جا نشان ۽ رهڻي

بنيبا پڙا سوئي هئي - جو ٽولي ست نام،
 جو ٽولي ست نام - ڪميا ڪاٺ ٿاٺ وڇاوي،
 پريم تاراڙو ڪي ٻاٺ وشواس ٻڌائي،
 وويڪ ڪي ڪري دڪان - گيان ڪا لينا دينا،
 لادي اُلدِي پڇن - وڇن ڦر مينسي بولي،
 پلٽو جسڪي بن ٻڙي - اُسي سي ميرا گام،
 بنيبا پڙا سوئي - جو ٽولي ست نام.

يعني: سڄو واپاري اُهو آهي جو ڪميا جي ڦڙيءَ تي ويهي ست نام کي توري ٿو. هو پريم جي ساهيءَ ۾ وشواس جا وٽ وجهي توري ٿو. هو وويگ کي پنهنجو دڪان ٿو بنائي ۽ اُن ۾ مالڪ جي گيان جي ڏي وٺ ڪري ٿو. هو سنتوش جي گاديءَ تي ويهي شوق سان اُٿندي وهندي نام ٿو چڀي ۽ سڀني سان مٺا ٻول ٿو ٻولي.

ڪيئن من جي ڀڃڻ وڪارن کي قابو ڪجي؟

ستگر کي پرتاپ سين - پڪڙا پانچون چور،
پڪڙا پانچون چور - نگر ۾ عدل ڇاڻيا،
ترڪڻ ديسا نڪار - آنکي بگست وسايا،

لوپ مڙه ڪو پڪڙ - تانهه ڪي گردن ماري،
 ترشنا اور اهنڪار - پيت ديوان ڪو ڦاڙي،
 درمست ديا نڪال - شمت ڪو چابڪ دينا،
 چڙهي سپاهي سنت - املهه ڪايا ڳڙه ڪينا،
 پلتو سسنگم مٿن ڪيا - پيرا ملڪ ۾ شور،
 سنت گر ڪي پرتاپ سين - پڪڙا پانچون چور.

يعني ستگروءَ جي شرڻ ۾ اچڻ ۽ انهيءَ جي مدد سان مون پنج چور - ڪام،
 ڪروڌ، لوپ، موه ۽ اهنڪار وس ۾ آندا آهن. انهن چورن کي قابوءَ ۾ آڻڻ سان ئي، شرير
 روپي نگرِيءَ ۾ صلح، سانت ۽ انصاف جو ورتاءُ ٿو هلي. تنهن کان پوءِ اندر مان ٽي گڻ
 نڪري ويا ۽ پڳتي اچي ويئي. سمت جي جهيٺوڪ سان ڪوتِي مت نڪري ويئي. پوءِ سنت
 سپاهيءَ جي ڪرپا ۽ مدد سان منهنجو ڪاٻا روپي قلعو فتح ٿيو.

سچو عمل اهو آهي جنهن تي عمل ڪجي.

پلتو پڙها پر عمل نهيئن - عمل بن علم خاڪ هئڻ جي،
 علم پڙهي اور عمل ڪري - اُسڪي تو مشتاق هئڻ جي،
 بيحد ڪٿي اور حد رهي، اُسڪا تو منهن ناپاڪ هئڻ جي،
 پلتو گفتن سوئي ديدن - وه تو معرفت ڪي ناڪ هئڻ جي.

يعني: پلتو صاحب جن فرمائين ٿا ته ڪير به ڪيترو ڪٿي علم پڙهيو هجي پر
 جيڪڏهن هو عمل نٿو ڪري ته پوءِ هن جو سچو علم (گيان) اڃا به آهي. وڌيڪ هو
 فرمائين ٿا ته مان انهيءَ کي پسند ڪريان ٿو جو علم پڙهي انهيءَ موجب هلي ٿو. جيڪو
 ٻاهران بيحد مالڪ جون رڳو ڳالهيون ٿو ڪري، پر هو حد وارن ديوتائن کي جيئي ٿو،
 انهيءَ جو منهن ناپاڪ آهي. پلتو صاحب جن فرمائين ٿا ته سنت جيڪي اندر ۾ ڏسن ٿا،
 سو اسان کي ٻڌائين ٿا. اُهي ئي سچي مالڪ سان مليل آهن.

پلتو صاحب اندر جو پيد ٻڌائين ٿا.

اَلتَا ڪووان گگن ■ - تس ■ جرین چراغ،
 تس ۾ جریچ سراغ - بنا روغن بن باتي،
 چمہ رتو بارنهن ماس، رمت جرتا دن راتي،
 ستگرو ملا جو هوئ - تاهه ڪي نظر ۾ آوي،

ٻن ستڱرو ڪوئو هونءَ — نهمين واڪو درساوي،
 نڪسين ايڪ آواز — چراغ ڪي جوت هن مانهمين،
 گيان سماڌي سنهم — اور ڪوئو سنستا ناهين،
 پلٽو جو ڪوئي سنين — تاڪي پوري پاڳ،
 اٽڪا ڪووان گگن ۾ — تسس ۽ جرين چراغ.

پلٽو صاحب جن فرمائين ٿا ته اسان جو مٿو، اُپتي ڪوه وانگر، جنهن جو ترو
 مٿي ۽ منهن هيٺ آهي ۽ جنهن ۾ جوت بنا تيل ۽ وٽ جي، ٻارهن ئي مهينا سدائين
 رات ڏينهن پيئي پري. اها جوت انهيءَ کي ڏسڻ ۾ ايندي، جنهن کي سڄي ستڱرو
 کان اُپديش جو رستو مليل هوندو ۽ هن انهيءَ موجب عمل ڪيو هوندو. انهيءَ جوت
 مان ئي شبد جو آواز پيو نڪري، اهو شبد جي ڪمائي ڪندو. اهڙو شخص وڏو پاڳن
 وارو آهي.

سوامي جي مهاراج

پرم پرش، سوامي جي مهاراج جن آگري ۾ پني گليءَ ۾ آگست مهيني سنه 1818ع ۾ جنم ورتو. سندس اصل نالو شو ديال سنگھ هو، قوم کتري سڃاتل هئي. سندن وڏا اصل پنجاب ۾ رهندا هئا. جڏهن هو ڇهن سالن جا ٿيا، تڏهن سندن ماما کين صبح جو سوبل سنان ڪرائي بندگيءَ لاءِ تيار ڪندي هئي. انهيءَ وقت کين پاڙهڻ جو به ڪم چالو هو. هنن هندي، گرمڪي، پارسي به سکي ۽ انهن ۾ تمام قابل ٿي ويا. انهيءَ زماني ۾ پارسيءَ جو رواج زور هو. سوامي جن سنسڪرت ۽ عربي ۾ ڄاڻندا هئا.

مهاراج جن وٽ ڪيترا چوڪرا سڪڻ ايندا هئا، جن کي هو مفت وديا دان ڏيندا هئا. جيڪڏهن ڪو به هنن وٽ عرض ڪئي ويندو هو ته جيستائين هن جو ڪم پورو نه ٿيندو هو، تيسين کين شانتِي نه ايندي هئي. ڪير به هنن سان گڏجڻ ايندو هو ته هو هن سان تمام پريم پرڻت سان گڏبا هوا ۽ هن جو ڪم ضرور ڪندا هوا ۽ خوش ٿي واپس ويندو هو.

مهاراج جن جا پتا لالا دلوالي سنگھ پهرين، گرو نانڪ صاحب جي ٽيڪ رکندا هوا ۽ انهن جي پاڻيءَ جو پاڻ ڪندا هوا. ڇپ صاحب، رهواس ۽ سڪمنيءَ جو هو روز پاڻ ٽيم سان ڪندا هوا. اهو نمونو سوامي جن جي ڏاڏي کان وٺي هندو پئي آيو. هنن جي هٿ جي، سڪمني پارسيءَ ۾ لکيل، اڃا تائين موجود آهي.

پوءِ مهاراج جن جي پتا کي تلسي صاحب جو پورن سنت هو، جو هائراس ۾ رهندو هو ۽ آگري ۾ به ايندو هو، تنهن جو سنگ ٿيو. جن جي هو پريم سان شيو ڪندا هئا. سندن ڏاڏي، ماما، پٽي ۽ نانيءَ کي به تلسي صاحب جو ستسنگ پراپت ٿيو. انهيءَ ڪري انهن سڀني ۾ سنت مت جي مهما، پرڻت ۽ سرٿ شبد يوگ جو قدر ذهن نشين ٿي ويو هو. مگر انهن مان ڪن کي اڃا پيد جي پوري پوري واقفيت نه هئي. تنهن ڪري سوامي جي مهاراج جن ديا ڪري سڀني منزلن جو احوال ۽ ٻيا سڀ راز هنن کي چڱيءَ طرح سمجهايا. هو هر روز شام جو ٿوري دير ستسنگ ڪري هنن کي سمجهايندا هئا.

هڪ ڏينهن تلسي صاحب جن سندن ماما کي خود چيو هو ته تون پنهنجي پٽ کي، پٽ ياو سان نه ڏسج، هي پرم سنت آهي، جنهن توهان جي گهر ۾ اچي جنم ورتو آهي، انهيءَ ڪري گهر جا سڀ ڀاتي ادب ۽ پرڻت سان مهاراج جن سان ورتاءُ ڪندا هئا.

عام طرح ماڻهو گيرڙو پهريل ڪپڙن وارن کي سنت ڪري ليکيندا آهن. مگر سچو پرم سنت اهو آهي، جنهن جي آتما ٽنهي لوڪن کان پري، ست لوڪ ۾ پهتي هجي، جنهن کي ديال ديش به ڪري ڇڏجي ٿو. اهو ديش ڪال جي حد کان ٻاهر آهي، انهيءَ ديش کان پري به ٻيا ديش انامي ۽ راڌا سوامي آهن.

سوامي جي مهاراج جن جي ڪيتري تعريف ڪئي وڃي. اهو ئي چوڻ ڪافي آهي ته ڪل مالڪ انامي پرش، پاڻ جيون جي آڌار لاءِ هن دنيا ۾ اچي پرگهت ٿيو آهي.

جي مالڪ جڏهن ڏٺو ته عام ماڻهو، تيرت، ورت، پاڻي، پٿر ۽ مورت، مندر ۾ اٽڪي پيا
ڦرن ۽ هنن کي مالڪ جو نچ پيد ڪير به ڏيئي نٿو سگهي، تڏهن هن خود ديه ڌاري،
جيون کي اچي سڄو پيد ظاهر ڪيو.

سوامي جن اڃا مدرسي ۾ ئي پڙهندا هئا ته انهيءَ وقت کان وٺي، جيڪي به
سندن تعلق ۾ ايندا هئا، تن کي، سنسار جي ناشوان هٽڻ جي چڱيءَ طرح سمجهاڻي
بيان ڪندا هئا. جيئن هنن سار وڃن ۾ لکيو آهي ته:

يه تن درلپ تم ني پايا — ڪوٽ جنم پٽڪا جب ڪايا،

اب يا ڪو برت مات ڪويو — چيتو ڇن ڇن پڳتي ڪماڻو.

سوامي جي مهراج جن جي شادي، فريد آباد ضلعي دهليءَ ۾ لالا عزت راءِ جي ڌيءَ
راڌا سان ٿي. هن کي به سوامي جن اوچي درجي جي پرمات جي سمجهاڻي ڏيندا هئا.
راڌاجيءَ تي ستنسنگ جو اهڙو اثر ٿيو، جو هن پنهنجا سڀ زيور، جي هزارين رپين جا
هئا، سي سوامي جي مهاراج جن هٿ وڪڻي، ساڌو شيوا ۾ خرچ ڪرائي ڇڏيا. جيڪو
به گهرستي اچي پنهنجي تڪليف راڌاجيءَ کي ٻڌائيندو هو، تنهن کي هوءَ سيدو،
ڪپرو ۽ ڪجهه نقدي به ڏيندي هئي. هن کي ساڌن جي ڪارائت جو ايترو ته شوق هو جو
هوءَ پاڻ هر روز چاليهن چاليهن ساڌن جو کاڌو پنهنجي هٿن سان رڌي هنن کي
ڪارائيندي هئي.

سوامي جن جي پڙهائي پوري ڪرڻ کان پوءِ، ڪنهن راجا کي پارسي ڄاڻوءَ
جي ضرورت ٿي ۽ هن سوامي جن کي باندرا شهر ۾ گهرايو. مگر ٿوري وقت کان پوءِ هنن
راجا کي چيو ته هن نوڪريءَ ۾ منهنجو ڀڄن بندگي جو ڪم نٿو ٿي سگهي، انهيءَ ڪري
هو استعيفا ڏيئي واپس آگري ۾ آيا ۽ اتي عبادت ۾ ئي مشغول رهندا هئا. مگر سندن
ڀتا جي اها خواهش هئي ته مهاراج جن ڪجهه روزگار ڪن. تنهن ڪري هن سندن
سهرڙي کي فريد آباد لکي موڪليو ته هي سوامي جن کي پاڻ وٽ گهرائي سمجهاڻي،
نوڪريءَ لاءِ ڪجهه سلسلو ڪري. مهاراج جن پنهنجي سهرڙي کي به چيو ته مان پرمات
جو هرج نٿو ڪري سگهان. البت مان اهڙي قسم جي نوڪري ڪندس، جنهن ۾ رڳو هڪ
ٻن ڪلاڪن جو ڪم هجي.

انهيءَ وقت بلي گڙهه جي راجا کي ڪنهن پڙهائڻ واري جي ضرورت ٿي ۽
سندس سهرڙي کيس چيو ته جڙهڙي نوڪري توهين ڇاهيو ٿا. نهڙي ٿي هڪ هي نوڪري
آهي. سهرڙي جي چوڻ تي ڪجهه وقت سوامي جن اتي وڃي نوڪري ڪئي.

راجائن جي نوڪريءَ ۾ اهو فاعدو هو ته پگهار ڪانسواءِ نوڪر ۽ کاڌو به هو
ڏيندا هئا. جيڪو به کاڌي جو سامان راجا وٽان سوامي جن وٽ ايندو هو، سو سڀ هو
غريب محتاجن کي ڏيئي ڇڏيندا هئا ۽ ٻيا نوڪر عجب ڪائيندا هئا ته هي سڀ شيون
مالڪ جي راه ۾ ڏيئي ٿو ڇڏي. هو تمام ضروري شين کان سواءِ ٻيو ڪجهه به پاڻ وٽ نه

رڪندا هئا. جيڪو به سوالي مهاراج جن وٽ ايندو هو، سو هنن جي در تان خالي نه ويندو هو.

هيءَ نوڪري مهاراج جن فقط پنهنجي پتا جي مرضي پوري ڪرڻ لاءِ ڪئي هئي. هو اهو خوب ڄاڻندا هئا ته هنن جي پتا جو ديهانت فلاڻي وقت ٿيندو. جڏهن اهو وقت ويجهو آيو، تڏهن هو نوڪريءَ جي استعيفا ڏيئي، هڪ ڏينهن پهرين آگري ۾ آيا ۽ پئي ڏينهن سندن پتا، جو شڪره آباد شاديءَ ۾ ويو هو، جتي هو بيمار ٿي پيو هو، سو آگري ۾ موٽي آيو. اهو سندس پڇاڙيءَ جو ڏينهن هو. انهيءَ وقت مهاراج جن پتا جي اهڙي شيو ۽ خدمت ڪئي، جهڙي اولاد کي لازم مناسب آهي. سڄي رات هن جي آتما جي سنڀال ڪندا رهيا ۽ پاڻ خود پاڻيءَ جو پاڻ ڪندا رهيا ته جيئن هنجي سرت، نام جو آندو وٺندي رهي. انهيءَ عرصي ۾ سندن پتا ڪيترائي دفعا، انهيءَ آندو جو بيان ورتن ڪيو. آخر ۾ مهاراج جن هن جي آتما کي ست لوڪ ۾ پهچايو.

سوامي جن جا پتا ۽ ڏاڏو سڀ فارسي پڙهيل هوندا هئا ۽ نوڪريءَ وارا هوندا هئا. جڏهن سندن پتا جن تندرستيءَ ۾ ضعيف ٿي پيا، تڏهن نوڪري ڇڏي گهر ۾ اچي رهيا ۽ هو پرمات جي طرف وڌيڪ ڌيان ڏيڻ لڳا. ڇاڪاڻ ته گهر جو خرچ ڪين هلاڻو هئو، تنهنڪري هن پئسي ڏيڻ وٺڻ يعني وياج جو سلسلو شروع ڪيو ۽ اهو سلسلو سندس مرڻ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ به جاري رهيو. انهيءَ عرصي ۾ سوامي جن جي وچين ڀاءُ يعني سوامي جن کان پوءِ ننڍي ڀاءُ بندراين داس کي، پوسٽ ماسٽر جنرل جي آفيس ۾ نوڪري ملي. تڏهن سوامي جن پنهنجي سڀ کان ننڍي ڀاءُ پرتاپ سنگهه کي حڪم ڏنو ته ”اي پيارا! جڏهن سڄي مالڪ هينئر روزگار جي صورت بي ڏني آهي، تڏهن هاڻي ڏيڻ وٺڻ يعني وياج جي رپين مان ڪٽنب ۽ گهر بار جو خرچ ڪرڻ نامناسب آهي. تون سڀني قرضدارن جا استامپ، ڪاغذ وغيره ڳولي ڪڍ ۽ انهن سڀني کي گولي ڇڏ، جي توهان کي اسان جا رپيا واپس ڏيڻ آهن ۽ پنهنجو ايمان سلامت رکڻو آهي ته، اسان جا فقط ڏنل رپيا، يعني وياج ڪجهه به نه هڪ هفتي اندر ڏيئي وڃو، نه ته توهان جا دستاويز ڪاغذ وغيره توهانجي روبرو ٽڪرا ٽڪرا ڪري اڇلايا ويندا ۽ اهو ڪم هڪدم بند ڪيو ويو. ماڻهن کان وياج وٺڻ جي ڪم کي سڀني مهاڻن برو چيو آهي ۽ مسلمانن جي مذهب ۾ وياج وٺڻ حرام آهي. ڪبير صاحب ائين فرمايو آهي ته:

جوا، چوري، مخبيري - وياج، گهمونس، پرنار،

جو چاهي ديدار ڪو - اتي وسست نساو.

يعني ته جوا، چوري، نشيپازي، وياج، رشوتخوري ۽ پرائي زال جو مالڪ جو جيڪو ديدار ڪرڻ چاهي، سو انهن شين کي هڪدم ڇڏي ڏئي وياج جي ڪم بند ڪرڻ کان پوءِ، گهر جو دنياوي ڪم. بندراين داس جي پگهار مان چڱيءَ طرح هلندو رهيو. هن کي شروعات ۾ چاليهه روپيا پگهار ملندو هو.

هي صاحب به اول درجي جو پرمارتي ۽ رسيدو ماڻهو هو. هن ڪيترا پرمارتي ڪتاب ڇپايا ۽ سوامي جن جي تن، من، ڌن سان خدمت ۽ فرمانبرداري ڪئي. هن اها فرمانبرداري، ايتري قدر ڪئي جو هو پنهنجا ڪپرا به، حضرو مهاراج جن جي موڪل کان سواءِ ڪين ٺهرائيندو هو. جتي جتي هن جي بدلي ٿيندي هئي، اتي هو اسڪول ۽ يتيم خانو کوليندو هو ۽ سرڪاري عملدار به هن کي انهيءَ ڪم ۾ مدد ڏيندا هئا. ٻن شهرن ۾ اڃا به اهي هن جا ڪم، جن جو هن بنياد وڌو هو، سي اڃا به جاري آهن. هڪ اجمير ۾، جي چار پنج سال پوسٽ ماسٽر هو. اهو آهي گورنمينٽ اسڪول، جو اڄڪلهه گورنمينٽ ڪاليج جي صورت ۾ هليو پيو اچي.

سندس نوڪريءَ ۾ واڌارو ٿي، پنج سئو رپيا سندس پگهار ٿيو، کيس سڄي اوڌ جي پرڳڻي جي وسٽ آفيسن جو سپرنٽينڊنٽ ڪري، فيض آباد ۾ رکيو ويو، جتي هن هڪ يتيم خانو کوليو، جو اڃا تائين هلنديو پيو اچي. سنه 1877ع ۾ وائسراءِ وٽان، کيس انهن خيراتي ڪمن ڪري هڪ سنڌ به ملي.

جڏهن شروعات ۾ بندراڻن داس کي چاليهن رپين سان نوڪري ملي هئي، تڏهن سڄي عيالداريءَ جو خرچ انهيءَ مان ٿيندو هو ۽ سوامي جي مهاراج جي اڀياس جي آئند ۾ بي فڪريءَ سان رهيا ۽ هنن راڌا سوامي مت جو پرڪاش شروع ڪيو. راڌا سوامي مت کي سنت مت ڪري به چئبو آهي ۽ انهيءَ ۾ سرت شبد يوگ جو اڀياس ڪرايو ويندو آهي، مالڪ شبد سروپ آهي، شبد مان ئي سرشتيءَ جو سڀ رچنا ٿي آهي، شبد جي رستي تي سرت يعني آتما، مٿين منڊلن تي چڙهندي، انهيءَ واسطي ستنن، هي سڀ کان سڌو ۽ سولو رستو، جيون جي اڏار لاءِ جاري ڪيو آهي، هن مت ۾ سرت کي شبد سان لڳائڻو آهي، يعني شروع ۾ ئي آتما کي مالڪ جو پلڻ پڪڙايو وڃي ٿو، اها هن مت جي وڏي خوبی آهي.

پراڻي زماني ۾ جيڪي سنت ٿيا آهن، سي جيون کي جڏهن هو گهر ٻار ڇڏيندا هئا، تڏهن هنن کي اُپديش ڏيندا هئا ۽ سرت شبد يوگ پراڻاڻام رستي ڪائيندا هئا جو بلڪل مشڪل ۽ خطرناڪ رستو هو. اهي ڪم گرھستيءَ کان نه ٿي ڪين سگهندا هئا. انهيءَ ڪري تمام ٿورا انهيءَ جو فائدو وٺي ٿي سگهيا، پر راڌا سواميڊيال، جيون تي اهڙي ديا ڪئي، جو گرھستين کي به هنن اُپديش ڏنو ۽ پراڻاڻام کي بلڪل انهيءَ رستي مان ڪڍي ڇڏيو. هنن اُپديش جي جڳتي اهڙي سولي ڪري ڇڏي، جنهن کي مرد، زالون، ٻار ۽ ٻڍا سولائيءَ سان ڪري سگهن ٿا. انهيءَ ۾ گهر ٻار ۽ روزگار ڇڏڻ جي ڪا به ضرورت ڪانهي ۽ اڀياس، پنهنجي جيئري ئي هن اڀياس جو فائدو ۽ اڏار جي ثابتي پنهنجي اکين سان ڏسي سگهي ٿو.

سوامي جي مهاراج جن انوراڱ (ويراڱ) ۽ پريم تي زور ڏنو آهي ۽ فرمايو آهي ته انهيءَ مان دنيا جي ڪمن کي ڪو به هرج نه ٿو ٿئي. مالڪ پريم جو سروپ آهي ۽ جيو به پريم سروپ آهي. فرق رڳو اهو آهي ته مالڪ پريم سمند آهي ۽ هي جيو پريم جي هڪ

بوند آهي. مگر مايا جو پردو ٻنهي جي وچ ۾ آهي. انهيءَ پردي جي دور تپڻ کان پوءِ ئي، بوند پنهنجي سمنڊ ۾ پهچي ويندي. سو اهو پردو سنگروءَ لاءِ شوق، پريم ۽ ايباس کانسواءِ هتي ڪين سگهندو.

جنهن وقت سوامي ۽ جن، پريمين کي اُپديش ڏيندا هئا، انهيءَ وقت ڪن پريمين کي، پنهنجي ٻل سان مٿين لوڪن جو آندڙ ٻه وٺائيندا هئا. تنهن ڪري انهن کي هڪدم وشواس اچي ويندو هو ۽ انهن جي سرت تمام مٿي نه چاڙهيندا هئا، ڇاڪاڻ ته جيئو گهڻي آندڙ کي هڪدم برداشت ڪري نه سگهندو آهي.

هڪ دفعي جي ڳالهه آهي ته، هڪ زال جنهن جو نالو تخت ٻائي هو، جا پنجاب جي ويٺل هئي ۽ سوامي جن جي گهر ۾ ئي رهندي هئي. هڪ ڀيري هن جا ڪي مائٽ مٿا وغيره تيرت ڪري آڳري ۾ تخت ٻائيءَ کي گڏجڻ آيا ۽ کيس چيائون ته ”تون هت ڇا لاءِ پيئي آهين؟ توکي اڃا نائين هت ڇا حاصل ٿيو آهي ۽ تيرت وغيره ڇو نٿي ڪرين؟“ اها ڳالهه هن سوامي جن سان ڪئي ۽ کين چيو ته ”مون کي ڪجهه اندر جو آندڙ بخشيو ۽ سرت کي مٿي چاڙهيو.“ تنهن تي مهاراج جن سوچيو ته متان هن جي وشواس ۾ گهٽتائي نه ٿئي، تنهن ڪري هن کي چيائون ته ”ڇڏ ۾ ٿي ويه.“ پوءِ هنن پنهنجي ٻل سان هن جي سرت کي مٿي چاڙهيو ۽ وٺي ٿورو وڌيڪ چڪيو. انهيءَ تي هوءَ رڙيون ڪرڻ لڳي ته منهنجي جان تي ٺڪري ۽ چيائين ته جيڪا شيءِ مون کي بخشي اٿو سا موٽائي وٺو، مان سهي نٿي سگهان. بار بار ائين چئي هوءَ بيهوش ٿي وئي. ٻه ڏينهن هوءَ بيهوش ئي رهي. پوءِ مهاراج جن هن جي سرت کي هيٺ لاٿو، اهو سڄو احوال هن پنهنجي مائٽن سان ڪيو، پوءِ انهن سڀني کي يقين آيو ۽ سوامي جن کان اپديش ورتو.

انامي پرش يا ڪل مالڪ، جو سڀ جو پندار آهي ۽ جنهن جي طاقت سان سڄي رچنا هلي رهي آهي ۽ جيڪي به پرم سنت اتان اچن ٿا، اهي به اهائي طاقت کڻي ٿا اچن. تنهن ڪري انهن ۽ انامي پرش ۾، تر جيترو به فرق نٿو ٿئي، اهي سڀ انامي پرش يا پرم سنت، هن سنسار ۾ جيون جي اپڪار لاءِ پرگهت ٿين ٿا. سنسار ۾ انهن کان ڪير به وڌو نه آهي.

سوامي جي مهاراج جن، رات ڏينهن هڪ اڪيلي ڪوٺيءَ ۾ اٽڪل پندرهن سال سرت شبد جو آندڙ وٺندا رهيا. اڪثر ٻه ٻه ڏينهن هو بلڪل ٻاهر نه نڪرندا هئا ۽ نڪي ضروري حاجتن لاءِ ٻاهر ويندا هئا ۽ سڄو وقت انامي ديس ۾ سمايا پيا هوندا هئا. سندن شير تمام سوکيم هوندو هو. صرف هڪ چٽانگ (40 گرام) جيترو سندن سڄي ڏينهن جو کاڌو هوندو هو. تڏهن به هو شير وانگر گرجندا هئا ۽ اٺ اٺ ڪلاڪ بنا ٽڪاوٽ جي وڃن فرمائيندا هئا. سرت شبد جي جڳتي، جا سوامي جن هاڻي شروع ڪئي هئي، سا اڳ ۾ ڪنهن به اهڙيءَ سوليءَ طرح جاري نه ڪئي هئي. انهيءَ سبب ڪري ئي اندريون ايباس جيڪو ٻين متن ۾ هو، سو ڪم ٿي ويو هو، تنهن ڪري سڀ

ماڻهو ٻاهر مڪي پوڄا، ڌرم ۽ ڪرم ۾ لڳي ويا ۽ سڄي مالڪ کي سڃاڻڻ ۽ انهيءَ کي ملڻ جي جڳتي ۽ هن جي رستي ۾ منزلن جي پيڊ کان هو ناواقف ٿي رهجي ويا.

راڌا سوامي مت ۾ چار ڳالهائون ضروري آهن. ويراگ، پورن ڪرو، ستسنگ ۽ نام جو پيڊ. انهن چئن ڳالهين سان ئي انسان جو آڌار ٿو ٿئي. ڪرو سڄو ۽ پورڻ هٿ ڪهرجي. نام به اصلي ۽ پورو هٿ ڪهرجي. صفاتي نام سان ڪم نه بڻجندو. ستسنگ به سڄو هٿ ڪهرجي. هڪ آهي، اندريون ستسنگ ۽ ٻيو آهي ٻاهريون ستسنگ. اندريون ستسنگ اهو آهي ته اڀياسي، اندر ۾ پنهنجي سرت چاڙهي اها پنهنجي سڄي ڪرو جي چرڻ ۾ لڳائي يا انهيءَ طرف وٺي وڃي. ٻاهرين ستسنگ جو نمونو هي آهي ته، جڏهن اڀياسيءَ کي سڄي مالڪ يا سنگروءَ جو درشن نصيب ٿئي، تڏهن هو هنن جا وڃن ٻڌي ۽ درشن ڪري ۽ جيڪا شيوا ٿي سگهي سا ڪري. انهن ٻنهي ستسنگن ڪرڻ سان، ڪجهه ڏينهن ۾ جڳياسوءَ جي حالت بدلاجي ويندي.

ٻيا جيڪي پرمارت جا ڪم آهن، جهڙوڪ تيرت، ورت، مندر مورتيون پيٽڻ ۽ پوئين پڙهڻ، پات ڪرڻ، چپ ڪرڻ، صفاتي نام جو سمرن ڪرڻ وغيره، انهن ڪمن ڪرڻ سان ڪجهه ڦل ضرور ملندو، مگر جنم مرڻ جو ڦيرو بند نه ٿيندو يعني مڪتي ڪانه ملندي.

آتما يا روح ست پرش جي انس آهي. اها آتما هن ديه ۾ وڏو جوهر آهي، جنهن جي طاقت سان، اندريون وغيره پنهنجو پنهنجو ڪم ٿيون ڪن. سنن انهيءَ جوهر کي چونڊي، ان جو منهن ان جي اصل پندار جي طرف ڪيو آهي. جڏهن ان جو سڄو ڌيان اوڏانهن ٿيندو، تڏهن آهستي آهستي انسان جي حالت بدلاجندي ويندي. پوءِ دنيا ۽ ان جا پڌارت، روز بروز آتما جي نظر ۾ تڄ ڏسڻ ۾ ايندا. انهيءَ سوڪيم جوهر جو اثر ۽ هنڌ، ٻن اکين جي وچ ۾ آهي. اتان ئي اهو بدن ۾ ڦليل آهي ۽ سڄي بت کي طاقت ڏيئي رهيو آهي انهيءَ جوهر يا آتما جو پندار ناد يا شبد آهي.

شبد جي محمان سڀني متن ۾ آهي، مگر شبد جو پيڊ تفصيل وار ڪنهن مت ظاهر نه ڪيو. انهيءَ ڪري ئي ماڻهو انهيءَ کان ناواقف رهجي ويا آهن. هاڻي راڌا سوامي يعني سنت مت ۾ شبد جو تفصيل صاف اکرن ۾ لکيو ويو آهي.

سڀني جي آد يعني شروعات راڌا سوامي يعني ڪل مالڪ آهي، راڌا معنيٰ روح، سوامي معنيٰ مالڪ. راڌا سوامي معنيٰ روح يا آتما جو مالڪ. راڌا سوامي ديش ۾ شبد بلڪل گيت آهي ۽ انهيءَ شبد جو نمونو هن دنيا ۾ ڪونهي. انهيءَ شبد مان ست پرش پرگهت ٿيو، جنهن جو استان ست لوڪ ها سچ ڪند آهي.

شبد پهريون: ست پرش جو شبد، جنهن کي ست نام ۽ ست شبد به چيو وڃي ٿو. انهيءَ مان ٻيو سوهنگ شبد، ٽيون پار برهم شبد، جنهن جي مدد سان ٽن لوڪن جي رچنا بيٺل آهي، پيدا ٿيا. چوٿون برهم شبد، جنهن سان سوڪيم يعني برهمندي ويد ۽

ايشور مايا پرگهت ٿيا. پنجون مايا ۽ برهم جو شبد، جنهن ۾ ترلوڪيءَ جي رچنا جو مصالح پرگهت ٿيو ۽ آڪاسي ويد ظاهر ٿيا. مايا شبد جي هيٺ، ويرات وش جو شبد ۽ جيو ۽ من جو شبد پرگهت ٿيو.

سوامي جي مهاراج جن، عام ستسنگ پنهنجي گهر، پني گليءَ ۾ سنه 1861ع ۾ شروع ڪيو ۽ اهو هنن ستسنگ برابر ساڍا 17 سال ڪيو. انهيءَ عرصي ۾ اٽڪل اٺن ڏهن هزارن کي هنن سرت شبد پيد جو اُپديش ڏنو. جنهن ۾ سڀ ذات جا ماڻهو، هندو، جيني، سک، عيسائي ۽ ڪي مسلمان پڻ هئا.

ستسنگ ۾ سوامي جن، مورتِي پوڄا، گنگا جمن جي پوڄا، ورت نيم جو ڪنڊن ڪري، فقط هڪ سڄي مالڪ ۾ اعتقاد وڌائيندا هئا. انهيءَ جي برخلاف اڪثر ڪي ماڻهو اٺ ڏهه پاڻ ۾ گڏجي، اچي ستسنگ ۾ گوڙ ۽ بحث شروع ڪندا هئا. مگر جڏهن سوامي جن جا جواب ۾، وڃن ٻڌندا هئا، ته بلڪل چپ ٿي ويندا هئا.

سنت، ڪال جي ڳالهه ۾ اڪثر دخل نه ڏيندا آهن. هڪ دفعي سوامي جي مهاراج، جن پنهنجي ساهري گهر فريد آباد ۾ ويا. انهيءَ وقت سندن ڌرمپتيءَ راڌا جو ڀائٽيو، جو هڪ ئي سڪيلڌو ٻار گهر ۾ هو ۽ مائٽن کي وڏي عمر ۾ ڄاڻو هو ۽ سڀني کي پيارو هو سو اچي سخت بيمار ٿيو. راڌاجيءَ جي ڀاڄيءَ، راڌا کي چيو ته سوامي جن کي هوءَ عرض ڪري ته هن ٻار کي وڌيڪ عمر ڏئي. راڌا اهو عرض سوامي جن اڳيان پيش ڪيو. تنهن تي سوامي جن جواب ڏنو ته هن ٻالڪ جي عمر تمام ٿوري آهي. ها باقي هڪ ڳالهه آهي، جنهن ۾ هي ٻالڪ وڌيڪ جيئرو رهي سگهندو. اها هيءَ آهي ته مان پنهنجي عمر هنکي ڏيان! جي اها ڳالهه کيس منظور آهي ته پوءِ ائين ٿئي! راڌاجيءَ اها ڳالهه قبول نه ڪئي ۽ ٻار ٻن ڏينهن کان پوءِ گذر ڪري ويو.

سوامي جن جا شيوڪ مرد توڙي زالون هئا مگر انهن مان تمام خاص ٿورن جو هيٺ ذڪر ڪيو وڃي ٿو.

انهن مان هڪ هو سوامي جن جو ننڍو ڀاءُ سيٺ پرتاب سنگهه، جنهن کي چاچا جي بد ڪري چوندا هئا، جڏهن هن جي عمر ڏهه سال هئي تڏهن کان وٺي هو سوامي جن جي چرڻن ۾ رهندو آيو ۽ ڪڏهن به هنن کان پري نه ٿيو. مهاراج جن ٽي هن جي پرورش ڪئي. هن جي دين ۽ دنيا جا سڀ ڪم سڌاريا، يعني پڙهائڻ، شادي وغيره جا ڪم، پرمارت جي ذات ۽ دايا سڀ هن تي ڪندا رهيا. جڏهن کان وٺي هنکي سمجه آئي، تڏهن کان وٺي هو سوامي جن کي گرو يا و سان ڏسندو هو ۽ هميشه برابر هنن جي شيوا ۽ فرمانبرداريءَ ۾ پڪو رهيو. جڏهن جڏهن ٻاهران موٽندو هو ته پهرين سوامي جن جو درشن ڪري، پوءِ ٻيو ڪم ڪندو هو. سوامي جن کان سواءِ ٻئي ڪنهن ۾ به هن جي پرڀت نه هئي.

ٻيو خاص ۽ پيارو سوامي جن جو شيوڪ، راءِ بهادر سالگرام هو. هو ڪيئن سوامي جن جي چرڻن ۾ آيو تنهن جو ٿورو بيان هيٺ ڏجي ٿو.

هڪ دفعي ڇاڇا پرتاب سنگھ، ڊاڪٽر پاتن صاحب پوسٽ ماسٽر جنرل سان گڏ، ميرٺ ۾ گشت تي ويو هو، اتي هن سان گڏ مهينو ڏيڊ رهيو. هن کي اتي پوسٽ آفيس جي کاتي جي ٻين ٻن ڪلارڪن سان گڏ هڪ جاءِ ۾ رهايو ويو. انهي وقت راءِ بهادر سالگرام جو پوسٽ ماسٽر جنرل جي آفيس ۾ سڀ کان وڏو عملدار هو، تنهن کي پاتن صاحب ڪنهن ڪم لاءِ ميرٺ ۾ گهرايو. راءِ بهادر سالگرام به انهيءَ هنڌ جتي پرتاب سنگھ کي رهايو ويو هو، تنهن جي لڳو لڳ ٻئي ڪمري ۾ اچي رهيو. ٻنهي ڪمرن جي وچ ۾ رڳي هڪڙي ڀت هئي. پرتاب سنگھ صبح جو جڏهن ڪم کان واندو ٿيندو هو، تڏهن ورندي ۾ ويهي سڪمئي⁴ جو پاڻ ڪندو هو، ڇاڪاڻ ته انهيءَ وقت تائين سوامي جن اڃا پنهنجي ٻاڻي کان نه رچي هئي، انهيءَ پاڻ جي ٻڌڻ ۾ راءِ بهادر کي ڏاڍو آندو ايندو هو ۽ هو ڏيان سان اهو ٻڌندو هو. تنهن کان پوءِ پرتاب سنگھ، حاطي جي سامهون باغ جي ايڪانت ۾ وڻن هيٺ اڀياس به ڪندو هو ۽ ڪلاڪ ڏيڊ کان پوءِ جڏهن کاڌو تيار ٿي ويندو هو ته پوءِ اهو کائي، هو ڏهين وڳي ڪچهريءَ ۾ سرڪاري ڪم سان ويندو هو. اها هن جي ڪارروائي، راءِ بهادر ڪجهه ڏينهن پئي ڏني، تڏهن هن پرتاب سنگھ جي نوڪر کان پڇيو ته ”هو باغ ۾ ڇا وڃي ڪندو آهي؟“ تنهن تي نوڪر چيو ته ”ٻيو ته مون کي معلوم نه آهي، پر سمجهان ٿو ته هو ڪجهه اڀياس ٿو ڪري.“

هڪ دفعي رات جو نوين وڳي، جڏهن ڪمري ۾ رهيل سڀ ڪلارڪ پنهنجن کتن تي وڃي ليٽيا، تڏهن راءِ بهادر سالگرام، پرتاب سنگھ کان مٿيون احوال پڇيو. جيڪا به ڳالهه هئي، سا هن کس ٻڌائي ۽ سوامي جي مهاراج جن جي ديا ۽ مهما جو به ٿورو احوال هن کي ٻڌايائين. انهيءَ مهل راءِ بهادر، سوامي جن جي درشن ڪرڻ جي ڏاڍي خواهش ظاهر ڪئي. اهو فيصلو ڪيو ويو ته جڏهن پرتاب سنگھ واپس آگري ويندو، تڏهن سوامي جن کان هن جي لاءِ ساڻن ملاقات جي موڪل وٺي هو کيس ڇڏائيندو.

آگري واپس اچڻ سان، پرتاب سنگھ سوامي جن سان، راه بهادر لاءِ ملاقات جو ذڪر ڪيو. سوامي جن هن لاءِ ملاقات ڪرڻ جي اجازت ڏني. آرتوار ڏينهن صبح جو راءِ بهادر سالگرام، سوامي جن وٽ آيو، هنن هن کي پنهنجي اڀياس واريءَ ڪوٺيءَ ۾ اندر گهرايو. راءِ بهادر پنهنجو سڄو حال سوامي جن سان ڪيو ۽ ڪيترائي پروارتي سوال پڇيا. برابر نيڪ جواب ملڻ تي هن کي تسلي ٿي ۽ شائستي حاصل ٿي. هن ملاقات ۾ چار پنج ڪلاڪ لڳي ويا. جڏهن راءِ بهادر ٻاهر آيو، تڏهن هن پرتاب سنگھ کي چيو ته ”مون جنهن کي کوجيو ٿي، سو ئي مون کي مليو.“

راءِ بهادر سالگرام هر آرتوار تي سوامي جن وٽ ايندو هو ۽ آخر هر روز سوامي جن جي خدمت ۾ اچڻ لڳو. اٽڪل ويهه سال هن سوامي جن جي اول درجي جي شيوا ڪئي، جنهن کي ڏسي سڀ ماڻهو عجب ۾ پئجي حيران ٿي ويندا هئا.

هو سوامي جن جي واسطي شهر کان ٻاهر ڪوه تان منو پاڻي گهاگهر ۾ پري ڪٿي ايندو هو. جيئن ۽ آکاڙ جي مهنن ۾ به ننگي پير تٽل ڌرتيءَ تي برابر هڪ ميل پنڌ ڪري، اهو پاڻي آڻيندو هو. سوامي جن جي کاڌي لاءِ پنهنجن هٿن سان جند ۾ اٿو پيهندو هو ۽ وڻ مان سندن لاءِ ڏندڻ ڪڍي ايندو هو. هر ڪنهن قسم جي اوج توڙي ٻيڄ شيوا ڪري، هو ڏاڍو خوش ٿيندو هو ۽ ٻاهر ويندو هو.

راءِ بهادر سالگرام جي دنيوي ۽ پرمارتي ڪاروائي ۾ سوامي جن وڏي ديا فرمائي. جڏهن کان وٺي هو مهاراج جن جي چرڻن ۾ آيو، تڏهن کان وٺي هن جي هردي ۾ هروقت جي اها خواهش هوندي هئي ته راڌا سوامي مت يعني سنت مت خوب جاري ٿئي، جنهن کي ڏسي ڪيس خوشي ۽ آندڻ ٿئي ۽ جيون جو خوب اڏار ٿئي.

سوامي جن هن جو اهو عرض ٻڌي خاموش رهندا هئا. مگر راءِ بهادر اڪثر اهو ئي عرض پيش ڪندو رهيو ته، يا ته راڌا سوامي مت خوب پرگهت ٿئي يا انهيءَ ڳالهه جي هنجي دل مان اها خواهش مٽجي وڃي ۽ اڳتي موج توهانجي، جيئن وڻيو نيئن ڪريو!

تڏهن هڪ دفعي سوامي جن فرمايو ته ”هيءَ مت خوب پرگهت ٿيندي ۽ شيد جي رس به اڪثر ملندي رهندي.“

هڪ دفعي جو ذڪر آهي ته، جڏهن حضور مهاراج جن تيرٿن، ڪرمن ڀرمڻ جو ڪنڊن پئي ڪيو، تڏهن فرمايائون ته، ”اهو نه سمجهو ته رڳو هن جاءِ تي تيرٿ، ورت ۽ ڪرمن ڀرمڻ جو ڪنڊن ٿو ٿئي، پر اهو ڪنڊن سڀني ديشن ۾ پاڻي خود بخود ٿيندو ۽ ماڻهو هوشيار ٿي پنهنجيءَ مت تي خوب ويچاريندا ۽ انهن ۾ جيڪي چنڊجي ڇاڻجي ستوگهي هوندا، سي هن راڌا سواميءَ يعني سنت مت ۾ داخل ٿيندا ويندا.“

سوامي جن جو حڪم هو ته سنت مت ستسنگ وڌندو ويندو. جڏهن راءِ بهادر سالگرام جن پينشن ورتي ۽ آگري ۾ رهي ستسنگ ڪيائون، تڏهن ستسنگ ايتري قدر وڌيو جو هزارين جيون اپديش ورتو. هندستان جي هر حصي بنگال، پنجاب، سنڌ، دکن، راجپوتانا، بمبئي ۽ وچ هندستان کان ماڻهو آيا.

پنجاب ۾ بابا جئمل سنگھ کي ستسنگ ڪرڻ ۽ نام دان ڏيڻ لاءِ حڪم ڏنو ويو، جن بياس ۾ اچي ڏيرو وڌو. جتي انهيءَ جو نتيجو اسين هن وقت پنهنجن اکين سان پيا ڏسون. لکين جيون نه رڳو هندستان جي ڪنڊ ڪڙڇ مان سنت مت ۾ اچي ويا آهن، پر دنيا جي هر ڪنهن ملڪ جهڙوڪ اسپين، انڊونيشيا، سينگاپور، سنگا، هانگ ڪانگ، جپان، آمريڪا، ڪئناڊا، انگلينڊ، سئٽزلنڊ، جرمني، ڏکڻ آفريڪا، ويسٽ انڊيز، آسٽريليا وغيره وغيره مان ماڻهو سنت مت ۾ ايندا پيا وڃن.

بابا جئمل سنگھ جي مهاراج ڪيئن سوامي جن جي چرڻن ۾ آيا، تنهن جو سڄو احوال هن ڪتاب ۾ جدا ڏنو ويو آهي.

زالن مان به ڪي، جي سوامي جن جي چرڻن ۾ آيون ۽ جي پريم جون مورتيون هيون، تن مان به ڪن جو ذڪر ڏجي ٿو.

انهن مان هڪ هئي، ڪلوجي ۽ ٻي هئي شووجي، جن ۾ پرمارتي انگ تمام زياده هوندو هو. ٻئي گڏجي سوامي جي مهاراج جن وٽ اينديون هيون.

هڪ دفعي شووجي، سوامي جن جي سامهون ستنسنگ ۾ ويٺي هئي ۽ سندس اکين مان پريم جا ڳوڙها پئي ڳڙيا. تڏهن ڪن ماڻهن هن کان پڇيو ته ”تون ڇو پيئي رئين؟“ هن جواب ڏنو ته ”سوامي جن مون کي درشن نٿا ڏين.“ تنهن تي هنن چيس ته ”سوامي جن ته تنهنجي سامهون ويٺا آهن.“ تڏهن هن چيو ته ”هي اهو درشن نه آهي جو ٻن ڏينهن کان اڳ مون کي اندر ۾ ٿيندو هو.“ تنهن تي سوامي جن فرمايو ته ”وڃي ڀڄن تي زور ڏي ته درشن ٿيئي.“ انهيءَ کان پوءِ هن کي درشن ٿيندو رهيو. هيءَ آڌيءَ رات کان وٺي صبح تائين ڀڄن ڪندي رهندي هئي ۽ اٽڪل ڏهه ٻارنهن ڪلاڪ هرروز ڀڄن تي ويهندي هئي.

هاڻي ٻُڪي جيءَ جو حال ٻڌو. هوءَ شووجيءَ جي ننڍي پيڻ هئي. هن جي پريم جي وري عجيب حالت هئي. جڏهن سوامي جن ستنسنگ ڪندا هئا، تڏهن هن جون اکيون لال ٿي وينديون هيون ۽ انهن مان ڳوڙها پيا وهندا هيا. هيءَ اٺ نو ڪلاڪ روز ڀڄن ڪندي هئي ۽ هن کي سوامي جن جي درشن جو اندر ۾ پورو آڌار ٿي ويو هو. هن جي سرت به مٿين ديشن ۾ پهتي هئي، جڏهن سوامي جي مهاراج، جن، جوت ٿي جوت ۾ سماڻجي ويا هئا، تڏهن ٻُڪي جي به ٻه ڏينهن بيموش پيئي هوندي هئي ۽ هن جي سرت سوامي جي مهاراج جي چرڻن ۾ لڳي رهندي هئي. سوامي جن هن کي اندر ۾ درشن ڏيئي فرمايو ”جهڙيءَ طرح اڳي تون شيوا ڪندي هئينءَ، تيئن هيٺنر به وڃي ڪر.“ مهاراج جن هميشه هن کي اندر ۾ درشن ڏيندا هئا. ڪنهن به ستنسنگيءَ کي ڪا خاص ڳالهه، سوامي جن کي پڇڻي هوندي هئي ته هن وٽ ايندا هئا ۽ هوءَ اندر ۾ سوامي جن کان پڇي، هنن کي سندن ڳالهه جو جواب ڏيندي هئي.

ٻُڪي جي ۽ وشني، اهي ٻئي هميشه سوامي جن جي شيوا ۾ رهنديون هيون. وشني سوامي جن جي کاڌي پيئي جي شيوا بلڪل عقل ۽ هوشياريءَ سان ڪندي هئي. سوامي جن ڪڏهن ڪڏهن بنا اطلاع جي ٻاهر هليا ويندا هئا، انهيءَ ڪري هيءَ هميشه ڪجهه ٿورو کاڌي جو سامان هڙ ۾ ٻڌي هڪ ڳوٺريءَ ۾ وجهي ڇڏيندي هئي. جنهن وقت سوامي جن اوچتو ٻاهر هليا ويندا هئا ته هوءَ پوءِ ڳوٺري ڪٿي ڊوڙي سندن پٺيان ويندي هئي ۽ جتي سوامي جن ترسندا هئا، اتي کاڌو تيار ڪري کين ڏيندي هئي.

هڪ دفعي سنه 1874ع ۾ ملڪ ۾ ڏاڍو آڇي ڏڪر پيو. مينهن اصل نٿي پيو، ماڻهو ويچارا بي حال ٿي، سوامي جن وٽ آيا ۽ عرض ڪيائون ته ڪو مينهن وسي، هزارين جيو بڪ ۾ مري رهيا آهن. اهو ٻڌي سوامي جن خاموش رهيا. وشني انهيءَ وقت

اُتي ويئي هئي. تنهن ماڻهن کي چيو ته، توهين پنهنجي گهر هليا وڃو ۽ سياڻي پاڻيھي مينهن پوندو. جڏهن ماڻهو هليا ويا تڏهن سوامي جن وشنيءَ کي چيو ته ”بارش جو ته حڪم نه آهي، تواجازات بنا، ائين چو چيو ته سياڻي مينهن پوندو؟“ تنهن تي وشنيءَ عرض ڪيو ته هاڻي مينهن ضرور وسڻ گهرجي ۽ مان ته هيٺر چئي ويئي آهيان. تڏهن سوامي جن فرمايو ته سڀ گڏجي ڀڄن تي ويهو ته پوءِ مينهن پوندو. پوءِ ٻئي ڏينهن برسات پيئي. سوامي جن پوءِ وشنيءَ کي چيو ته آئينده ڪڏهن به ڪنهن کي به اهڙي طرح نه چوندي ڪج. هيءَ تنهنجي خاطر بارش پيئي آهي، پر اصل ۾ مالڪ جو حڪم ائين نه هو.

جڏهن سوامي جن جو ستسنگ تمام زور سان ترقي ڪندو ويو، تڏهن سندس برادريءَ وارن اچي ڏاڍو گوڙ ۽ تڪرار ڪيو ۽ اجايا اُفواه ڦهلائڻ لڳا. انهن سڀني گڏجي اها تجويز سوچي ته سوامي جن جي خاندان کي، برادريءَ مان ڪڍي ڇڏجي ۽ جيڪو به مرد يا زال سندن برادريءَ جو، هنن جي ستسنگ ۾ ويندو، تنهن کي برادريءَ مان نيڪالي ڏجي جيڪا به کين طاقت هئي سا هنن هلائي ۽ جهڳڙا ڪندا رهيا، پر سندن وس ڪجهه به نه هلي سگهيو، ڇاڪاڻ ته سندن برادريءَ مان ڪيترن جا مت مائت ستسنگ ۾ ويندا هئا، اهو جهڳڙو ڪيترا ئي سال انهن ماڻهن جاري رکيو. شادي ۽ غميءَ ۾ به ستسنگ ۾ ايندڙ برادريءَ وارن کي هو تڪليف ڏيڻ لڳا. تڏهن برادريءَ وارن اهو فيصلو ڪيو ته فلاڻي ڏينهن برادريءَ جا خاص ماڻهو ۽ ٻرهن، نهالچند جي گهر، ڏهين وڳي ڏينهن جو اچي گڏ ٿين ۽ سوامي جي مهاراج جن به اتي اچن، انهيءَ تي سوامي جن، چاچا پرتاب سنگھ کي سندن پاران اتي وڃي حاضر ٿيڻ جو حڪم ڏنو. چاچا جيءَ اهو حڪم برچشم رکيو. پر سوامي جن کي عرض ڪيو ته ”مان اڪيلو هيترن گڏ ٿيلن وروڏين جو ڪيئن مقابلو ڪري سگهندس؟“ تنهن تي سوامي جن فرمايو ته ”تون بنا ڌڙڪ اتي وڃ، مان سڀ سنڀال ڪندس.“ چاچا پرتاب سنگھ مقرر ڪيل جاءِ تي ويو ۽ اُتي ڏٺائين ته سڀ گڏ ٿيا ويٺا آهن ۽ هو به اتي ويٺو ۽ چيائين ته جنهن کي به ڪجهه چوڻو آهي سو چوي. برابر به ڪلاڪ گفتگو هلندي رهي. سوال جو پورو جواب، چاچا جي هنن کي ڏيندو رهيو. سڀني جا چپ ڏندن سان لڳي ويا، ۽ چپ تي ويا. تڏهن لالا جڳن پرساد ۽ لالا هرڊواري نات چيو ته هاڻي چئو جيڪي ٻيو چوڻو آڻو، مگر ڪو به وڌيڪ ڳالهائي نه سگهيو. آخر ۾ سڀ چوڻ لڳا ته حقيقي ۾ سوامي جي مهاراج جن، وڏا مهاتما آهن ۽ ماڻهو بلا وجه هنن جي ننڍا ڪري پاپ جو ٻوجھو پنهنجي سر تي ٿا وجهن.

سوامي جن جي گهر جي ٻاهران جتي ستسنگ ٿيندو هو، اُتي ڏاڍا فقير اچي وهندا هئا ۽ ماڻهو انهن کي ڏاڍو دان ڏيندا هئا. ستسنگين کي ڏاڍي تڪليف ٿيندي هئي ۽ ستسنگ ۾ پڻ انهيءَ گوڙ ڪري خلل پوندو هو. انهيءَ ڪري سوامي جن شهر کان ٻاهر رهڻ جو ارادو ڪيو. شهر کان ٽي ميل پري هنن هڪ هنڌ پسند ڪيو ۽ اُتي باغ جو

بنياد وڌو. باغ ۾ رهڻ جون جايون تيار ٿيون ۽ سوامي جن پوءِ اُتي وڃي رهڻ لڳا. اهو هينئر سوامي باغ جي نالي سان سڏجي ٿو.

هڪ دفعي سوامي جن کي تمام گهڻي پيڙ پاڙ پسند نه آئي ۽ ڪجهه وقت ايڪانت ۾ رهڻ پسند ڪيائون، انهيءَ ۾ ڪن شهن جو امتحان به وٺڻو هون. تڏهن اهو حڪم ڏنائون ته هنن وٽ ڪوبه بنا اجازت نه اچي ۽ گهر جو دروازو بند ڪري پاڻ اندر ڪمري ۾ ڌيان ۾ ڪجهه ڏينهن ويٺا هوندا هئا.

راءِ بهادر سالگرام جن، انهيءَ وقت آگري ۾ موڪل تي آيا هئا ۽ انهن کي درشن جي ڏاڍي پياس هئي. انهيءَ وقت بابا جئمل سنگهه جن به، تن ڏينهن جي موڪل تي اُتي آيل هئا. جن مان ٻه ڏينهن ائين گذري ويا هئا، (انهيءَ بابت وڌيڪ احوال بابا جئمل سنگهه جن جي بيان ۾ لکيل آهي) راءِ بهادر، درشن جي اُڪير پوري ڪرڻ لاءِ ڪڏنهي وڃي هيٺ درشن ڪيو.

جڏهن سوامي جن هن کي ڏٺو، تڏهن ناراض ٿي فرمايائون ته ”بنا موڪل تون ڇو هت آيو آهين ۽ تو منهنجو حڪم ڇو ڪين مڃيو؟ هتان هڪدم هليو وڃ.“ راءِ بهادر جن سڌو ٿي هت جوڙي مٿو ٽيڪيو ۽ ڏوه لاءِ معافي گهري ۽ عرض ڪيو ته ”اڳتي توهانجي حڪم جي انحرافي نه ٿيندي.“ تڏهن حضور جن هنکي معاف ڪيو ۽ ديا جو هٿ سندن مٿي تي رکيو. ائين ئي گرمگ جي پرک ٿي ٿئي. دنيا وارن جو اهو حال آهي، جو جيڪڏهن انهن جو قصور ڪين ٻڌايو وڃي ته نه رڳو هو ناراض ٿا ٿين، بلڪه سستنگ ۾ ئي اچڻ ڇڏي ٿا ڏين ۽ پوءِ هو خالي رهجي وڃن.

سوامي جي مهاراج جن، جيڪا ٻاڻي سار وڃن ۾ لکي آهي، انهيءَ ۾ عام فهم ۽ سولي زبان ۾ سنت مت جا اڻڇا ڪان اڻڇا خيال بيان ڪيل آهن. انهيءَ ۾ چٽيءَ طرح سمجهايل آهي ته سنت مت اڻڇا ۽ اعليٰ درجي جي مت آهي ۽ انهيءَ ۾ سڀني کان مٿين منزلن جي مهمان ورنن ڪيل آهي.

سوامي جن ان ۾ ست لوڪ ۽ راڌا سوامي ڌام جي مهمان جو احوال اهڙو سولي ٻوليءَ ۾ لکيو آهي، جو انهيءَ جو مطلب اڻ پڙهيل مرد توڙي زالون به چڱيءَ طرح سولائيءَ سان سمجهي سگهن ٿا.

سوامي جن پنهنجي چولي ڇڏڻ جو خيال ٻه سال اڳ حضور مهاراج راءِ بهادر سالگرام کي ٻڌايو هو، تڏهن هنجي تمام گهڻيءَ برار ٿي هنن وڌيڪ رهڻ منظور ڪيو هو. هينئر سوامي جن حضور مهاراج جن کي وري چيو ته ”پنجن ڏينهن کان پوءِ هي خاڪي جسم ڇڏيو ويندو.“ اهو ٻڌي هنن جي دل سست ٿي پيئي ۽ افسوس ڪرڻ لڳا. ۽ وري عرض ڪيائون ته ”هن وقت اهڙي موج هو نه ورتائيندا ته سڀني جيون تي سندن وڏي ديا ٿيندي.“

انهيءَ تي سوامي جي مهاراج جن فرمايو ته ”هي شير هاڻي پراڻو ٿي ويو آهي ۽ هن جو هينئر رکڻ منظور نه آهي“ وري راءِ بهادر جن ڪيترا ڀيرا اها ويٺي

ڪئي ته ”هن وقت ڀلا ٻيا ڪجهه ڏينهن وڌيڪ ديا ٿئي“ انهيءَ تي سوامي جن پندرهن ڏينهن واسطي شريبر قائم رکڻ قبول ڪيو ۽ هي حڪم ڏنو ته ”آئينده وري اهڙو عرض نه ڪج، ڇاڪاڻ ته عرض ڪرڻ سان دل انڪار ڪرڻ ٿئي ڇاهي، پر هن شريبر کي وڌيڪ رکڻ ڪنهن به طرح، مناسب ڏسڻ ۾ نٿو معلوم ٿئي.“ آخر پندرهن ڏينهن کان پوءِ 15 جون 1878ع ۾ هي خاڪي چولو ڇڏيائون.

سوامي جي مهاراج جن جي جوتي جوت سمانجڻ کان پوءِ هو ٻُڪي جيءَ کي پرتڪش ڏسڻ ۾ ايندا هئا.

هڪ ڏينهن ٻُڪي جيءَ کي گردواري ۾ صبح جو چمڀين وڳي سوامي جن جو درشن ٿيو. هن سوامي جن کي عرض ڪيو ته ”سڀني ساڌن تي ديا ڪريو.“ تڏهن سوامي جن فرمايو ”ديا ڪنهن تي ڪئي وڃي؟ ڪو ديا وٺڻ وارو به نه هجي ته ان تي ديا ڪئي وڃي، ڏس! ته سڀ ساڌو باغ ۾ ننڊ ۾ سمهيا پيا آهن ۽ فقط ٻه ساڌو، بملداس ۽ ديلداس ٻچن تي ويٺا آهن. پوءِ ڪنهن تي ديا ڪئي وڃي؟“

سنگرو جن ته هميشه ٻئي هٿ ڊگهيڙي، پراڻهه ڪال جو جيون تي ديا ڪرڻ اچن ٿا، پر جيئو ننڊ جي وس تي، ٻچن سمرن ٿٺا ڪن ۽ ديا وٺڻ کان سواءِ رهجي وڃن.

فريدا! رات ڪستوري وٺڻ گڏي — ستيان ملي نه پيا،

جنان نڪن نيندرا وٺي — تنان ملن ڪٿاءُ.

فريد صاحب جن فرمائين ٿا ته رات جو ڪستوري وڪامي ويٺي، جيڪي سمهيا پيا هئا، تن کي خبر ٿي ڪا نه پيئي ته اها ڪهڙي پاڻيا اڳهه ۾ وڪامي ويئي، جن جي اکين ۾ ننڊ آهي، تن کي ڇا ملندو؟

بابا جئمل سنگھ

هنن جو جنم 1839ع ۾ پنجاب ۾ بياس جي ڀرسان گهمان ڳوٺ ۾ ٿيو. ننڍي هوندي کان ئي بابا جئمل سنگھ جن کي ساڌو سنتن جي سنگت جو شوق هوندو هو. سندن ڳوٺ ۾ بابا کيمداس رهندو هو، جنهن هنن کي ويدانت سمجهايو ۽ گرنت صاحب پاڙهيو. گرنت صاحب ۾ ٽپ ٽپ تي نام ۽ شبد جو بار بار ذڪر ڪيل آهي. انهيءَ پڙهڻ سان هنن کي معلوم ٿيو ته اهو ٻاهران زبان سان چوڻ يا ڳائڻ وڃائڻ وارو شبد نه آهي، پر اهو ساري سرشتيءَ کي هلائڻ وارو آهي. ”نام کي ڌاري ڪنڊ پرهمند.“ بابا کيمداس کان هنن اها ڳالهه سمجھڻ چاهي، پر هو اها کيس سمجھائي نه سگهيو. جلد ئي هنن جو پتا لاڏاڻو ڪري ويو. پوءِ هي مهاتمانن جي ڳولا ۾ نڪتا. پنجن شبدن بابت وڃي پڇندا هئا، پر ڪو به هنن کي سمجھائي نه سگهيو. آخر گهمندا گهمندا هو انڪه ضلعي جي هڪ هزارو ڳوٺ ۾ آيا، جتي هڪ اڀياسي بابا بالڪ سنگھ رهندو هو. هن کان پنجن شبدن بابت پڇيائون، هن چين ته ”مان واهگروءَ جو جاپ ڪندو آهيان، باقي پنجن شبدن جي مون کي خبر نه آهي.“

آخر هو نوشيرا، پشاور مان گهمندا مردان ۾ آيا، جتي هنن کي هڪ اڀياسي گرنتي گڏجي ويو. هن باباجيءَ کي ٻن شبدن جو راز ٻڌايو، جنهن جو هو اڀياس ڪندو هو. تنهن کان پوءِ هنن کي پروسو ٿيو ته مالڪ جنهن ٻن شبدن بابت پتو ڏنو آهي، سو پنجن جو به ڏيندو. پنهنجي ڳوٺ ڏانهن واپس اچي رهيا هئا ته رستي ۾ هنن کي ساڌن جو ٿولو مليو، جنهن سان گڏجي هو هرڍوار اچي پختا.

اُتي هو ڪيترن ساڌن مهاتمانن کي گڏيا، پر ڪير به کين پنجن شبدن جو انت ڏيئي نه سگهيو. آخر رشي ڪيش جي ڀرسان هڪ جهنگل ۾ هنن هڪ وڏيءَ عمر وارو ساڌو ڏٺو، جو نه شهر ۾ ايندو هو ۽ نڪي ڪنهن کي ويجهو اچڻ ڏيندو هو. هو جهنگل جا ميوا کائي گذر ڪندو هو ۽ رات ڏينهن تنگن تي ٻهي اڀياس ڪندو هو. جڏهن بابا جي هنجي ويجهو ويا ته ساڌوءَ چين ته ”هتان هليو وڃ، جي هتي چيتا ۽ رڇ رهن ٿا، جي توکي ڪاٺي ويندا.“ تنهن تي باباجيءَ چيس ته ”جڏهن هو توهان کي ٿٺا ڪائين ته پوءِ مون کي ڇو ڪائيندا؟“ اهو جواب ٻڌي، مهاتما هنن سان سٺي نموني ڳالهائيو. باباجيءَ هن کان پنجن شبدن جي پيد بابت پڇيو، جن جي هو ڳولا ۾ هئا، انهيءَ ساڌوءَ ڏٺو شوڪارو پري چيو ته، تون به انهيءَ شيءِ جي ڳولا ٿو ڪرين، جنهن جي ڳولا ۾ مان به آهيان. اڀياس کان پوءِ مون کي سڌيون مليون آهن، پر پنجن شبدن کان سواءِ مڪتي نه ملندي. مون اندر اڀياس ڪري ڏنو آهي به هڪ وڏو مهاتما، آگري ۾ رهي ٿو، جو سترهن ارڙهن سالن جي اڪيلي اڀياس ڪرڻ کان پوءِ، هيٺر دنيا کي ست مارڻ جو رستو ڏيکاري رهيو آهي.“

بابا جئمل سنگم جن سڌو آگري ۾ آيا. خوشيءَ ڪري تڪڙ ۾ هنن ساڌوءَ کان، مهاڻا جو پتو به نه پڇيو. آگري ۾ هنن مندر وغيره ڳوليا پر، ڪجهه به پتو نه پين. آخر هڪ ڏينهن جمنا ۾ سنان ڪندي هنن سوامي جي مهراج جن جي ٻن ششن کان، سوامي جي مهراج بابت ڪجهه چوندو ٻڌو. انهن کان پتو پڇي هو پني گليءَ ۾ آيا، جتي سوامي جن اوڏي مهل اڃا ستسنگ شروع ٿي ڪيو ۽ اهڙي موج ورتائي جو چپ صاحب جي سورهين پوڙي ”پنج پروان“ پنج پرڌان، پنڇي پاوه درگاه مان، ”جو ستسنگ شروع ڪيو. سوامي جن انهيءَ تي پنجن نامن جو پيد، شبد وغيره تي روشني وڌي.

باباجي مٿو ٽيڪي اتي ويٺا. سوامي جن پڇين ته ”ڪٿان آيو آهين؟“ هنن چيو ته ”پنجاب مان“ هنن سوامي جن جا گهڻيئي ستسنگ ٻڌا ۽ سمجهاڻون ته هن کان مٿي ٻيو مهاڻا نه هوندو، پر پئي چرڪيا ته مان سک آهيان ۽ هي مونو آهي. هڪ ڏينهن ستسنگ کان پوءِ جڏهن سڀ ماڻهو هليا ويا ۽ باقي سوامي جن ۽ باباجي وڃي بچيا، اوڏيءَ مهل سوامي جن، هنن کي سنت مت سمجهاڻي چيو ته ”اها سک ۽ مونو کان مٿي آهي اسان کي سڄو ڳولائو ٿيڻ گهرجي. ڪرم ڪاند ۾ ڦاسي ڳولائو اڪثر اصليت کان دور رهجو وڃن. تون سوچ، ته مٿي تي وڌا وار رکائڻ يا نه رکائڻ ۾ ڪهڙو فرق ٿو ٿئي؟ توکي واهگروءَ سان ملڻو آهي يا وارن سان ٻڌجڻو آهي؟“ پوءِ هو نام جو اپديش وٺي ايباس ۾ لڳا رهيا. انهيءَ وقت باباجي 18 سالن جا هئا.

هڪ ڏينهن سوامي باغ ۾ باباجي ايباس ۾ ويٺا هئا ته سوامي جن اتي اچي نڪتا، باباجي ڏيان ۾ هئا، انهيءَ ڪري نمسڪار نه ڪري سگهيا. سوامي جن سندن ڏيان ٻاهر هيٺ آندو ۽ چيائون ”هاڻي تون خوش آهين نه، جو مون توکي گرو صاحبن وارو رستو ڏنو آهي؟“ باباجيءَ چيو ته ”اهو بلڪل سچ آهي، پر منهنجي آتما جڏهن مٿين منڊلن تي ويئي، ته ان کي ڪجهه رڪاوٽ ٿي“ سوامي جن چيو. ”اهي منڊل اڳي جڏهن تون مون سان هئين تڏهن تو اڳيئي پار ڪري ڇڏيا آهن.“ تنهن تي باباجيءَ چيس ”انهيءَ جي ثابتي ڪهڙي آهي؟“ سوامي جن چيس ته ”وري ڏيان ۾ ويه.“ پوءِ هنن جون سڀ رڪاوٽون دور ڪري ڇڏيائون. باباجيءَ پوءِ سوامي جن کان پڇيو، ته ”هاڻي مان ڪٿي وڃي رهان ۽ ايباس ڪريان؟“ سوامي جن چيس ته ”هن دنيا ۾ سوارٿ ۽ پرماٿ ٻئي ضروري آهن. جيڪڏهن سوارٿ کي ڇڏبو ته پوءِ ايباس ۾ واڌارو روڪجي ويندو. تنهن ڪري وڃي ڪم ڪر ۽ پورهيو ڪري ڪماءُ.“

باباجي پوءِ آگري ۾ 24 نمبر پلٽڻ ۾ ڀرتي ٿيا. اُتي ٽي سال رهيا. ڊيپوتي به ڪندا هئا ۽ ستسنگ پڻ ٻڌندا هئا. آگري ۾ هنن سوامي جن جا گهڻيئي ڪوٽڪ ڏنا.

باباجي فرمائين ٿا ته ”هڪ ڏينهن سوامي جن مون کي چيو ته هيئنر نوڪريءَ تي وڃ، پر منهنجو چٽ ستسنگ مان وڃڻ تي نه هو. مان لکي لکي ستسنگ ٻڌندو رهيس، فوج ۾ رات جو حاضري وٺندا هئا. مان حاضريءَ مهل نه ويس پر ٻي وڳي رات جو وڃي اُتي پهتس، سنٿري جو پهري تي هو تنهن کي چيم ته مان ته حاضريءَ مهل غير

حاضر هوس، هاڻي پنهنجي ڪمري ۾ وڃان يا حاضريءَ واري حوالدار وٽ وڃان؟ سنٽريءَ چيو ته توهين ته حاضر هئا ۽ منهنجي ڀرسان بيٺا هئا. اُتان پوءِ مان حاضريءَ واري حوالدار وٽ آيس، تنهن پاڻ چيو ته حاضريءَ جي ڳڻپ مهل توهين حاضر هئا. مون کي پڪ ٿي ويئي ته سوامي جن مون تي اها مهرباني ڪئي آهي ۽ پاڻ منهنجي روپ ۾ اچي حاضري ڏني اٿن.“

انهيءَ ڳالهه کان 15 ڏينهن پوءِ فوجي ڪورٽ (Court Martial) 9 ڏينهن لاءِ وهڻي هئي. اتي قانوني ڪتاب رکڻ جي ڊيوٽي مون تي هئي. مون هڪ فوجيءَ کي چيو ته ”ڪتاب رکڻ جو ڪم تون ڪر ته مان اهي 9 ڏينهن ستسنگ ۾ وڃي رهان.“ هن اها ڳالهه قبول ڪئي.

مون سوامي جن کي چيو ته ”مان 9 ڏينهن موڪل وٺي آيو آهيان ۽ توهان جي چرڻن ۾ رهندس.“ مون کي رهڻ لاءِ هڪ چوٻارو ڏنو ويو. نائين ڏينهن جڏهن مان ڇانوڻيءَ ۾ ويس، ته انهيءَ فوجيءَ کان پڇيم ته ”قانوني ڪتاب ڪٿي آهن، جو اهي سنڀالي وري چارج ۾ ڏيڻا آهن.“ هن چيو ته ”اهي ڪتاب توهين اڃا صبح جو پنهنجي اصولوڪي جڳهه تي رکي ويا هئا. ڇو توهان کي اهو وسري ويو آهي؟ توهين ته روز اهي ڪتاب رکندا رهندا هئا ۽ ڪم لٽي کان پوءِ وري پنهنجي ساڳيءَ جاءِ تي رکي ويندا هئا.“

باباجي جن چون ٿا ته پوءِ اتان ئي، مان پنهنجي ڪوارٽر ۾ آيس. حاضريءَ وارو حوالدار جو منهنجو دوست هو ۽ مان هن کي گرمڪي سيڪاري بندو هوس، تنهن کي چيم ته مان توکي چئي ويو هوس ته 9 ڏينهن ستسنگ ۾ وڃان ٿو ۽ اها ڳالهه ڪنهن سان به نه ڪج. سو مان هينئر آيو آهيان. هن چيو ته حاضريءَ مهل جڏهن مان تنهنجو نالو ۽ نمبر پڪاري بندو هوس تڏهن هر روز تون حاضريءَ جو جواب ڏيندو هئين. مون کي پورو ويساهه ٿي ويو ته سوامي جن منهنجي حاضري پراڻي آهي ۽ مون ستگرڻ جو شڪر ڪيو.

وڌيڪ باباجي مهاراج جن فرمائين ٿا ته اسان کي ناتال جي چار ڏينهن موڪل ملندي هئي، جنهن ۾ ڪم نه ڪيو ويندو هو. مون خيال ڪيو ته اهي ڏينهن ٻاهران ڪمري کي ڪلف لڳائي پڇن ڪندس. روتيءَ واري کي چئي ڇڏيم ته روتيءَ لاءِ مون کي سڌڻ نه اچي ۽ جي ضرورت پيئي ته مان پاڻي اچي روئي ڪاٽي ويندس ۽ چيو مان سر نه ڪو منهنجو پڇيئي ته چئج ته هت ڪونهي. اتفاق سان پٺيان ڪو لکڻ جو سرڪاري ڪم اچي اوچتو نڪتو. منهنجي ڪمري جي ٻاهران ڪلف لڳل هو ۽ ڪوٺڻ واري سمجهيو ته مان ڪو نه آهيان. تنهن ڪري مان انهيءَ ڪم تي وڃي نه سگهيس. ايتري ۾ آفيسر، ڪلارڪ کان گهر ڪئي ته جلد حساب ڏي. منهنجي نه هجڻ ڪري هو حساب نٿي ڏيئي سگهيو. سندس دل ۾ آيو ته آفيسر کي چوان ته حوالدار جئمل سنگهه حاضر ڪونهي. انهيءَ وقت ڪلارڪ مون کي چونڊو ٻڌو ته ”مان حاضر آهيان، ڀلي تون

حساب ويهي. لڪ. ڏينهن ۾ ٽي دفعا حساب لکيو ويندو هو ۽ ٽيئي دفعا آفيسر کي اهو پهچايو ويٽو هو.

مان چارئي ڏينهن ڪمري ۾ اندر هوس ۽ مون کي انهيءَ بابت ڪا به خبر نه هئي. رڳو صبح جو چئين وڳي ۽ رات جو ڏهين وڳي ضروري حاجت لاءِ ٻاهر نڪرندو هوس. چئن ڏينهن کان پوءِ جڏهن ٻاهر نڪتس ته ڪلارڪ وري مون کي ڪوٺايو ته ڪالهه وارو حساب ڪو نه لکايو اٿئي. مون چيو مانس ته چار ڏينهن ته مان اندر رهيو آهيان ۽ اڄ ئي ته ٻاهر آيو هيان. هن چيو ته تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين. ٻيا جيڪي ماڻهو حساب مهل حاضر هئا تن مان هڪ کي گهرايائون. تنهن چيو ته ڏسو، هي ڪاغذ جنهن تي توهين حساب لکندا هئا! مون گروهن جي ديا محسوس ڪئي ۽ انهن جا شڪرانا مڃيا.

آگري ۾ ٽي سال رهڻ کان پوءِ بابا جئمل سنگھ جي پلٽڻ جي بدلي ٻين ٻين هنڌ ٿيندي پئي رهي.

مھنت اندر سنگھ، شهر قصور ضلعي لاهور جو ويٺل، جو باباجي مهاراج جن جي پلٽڻ ۾ سپاهي هو ۽ اڪثر باباجيءَ جي خدمت ۾ رهندو هو، تنهن هي واقعو ٻڌايو ته سنه 1874ع ۾ جڏهن سندن پلٽڻ پشاور ۾ هئي تڏهن اتي هڪ نئون صوبيدار انهيءَ پلٽڻ ۾ بدلي ٿي آيو. هو شوخ ۽ تند مزاج آدمي هو ۽ هروقت ٻيو زبردستن کي دٻائي گاريون ڏيندو هو، سڀ سپاهي هن مان تنگ ٿي پيا. باباجي انهيءَ وقت حوالدار هئا ۽ سڀ سپاهي سندن عزت ڪندا هئا. سڀني سپاهين باباجيءَ کي عرض ڪيو ته صوبيدار سڀني کي ستائي سزا ٿو ڏئي. تنهن تي هنن کين چيو ته نرم ۽ سخت ٻنهي قسمن جا آفيسر پيا ايندا ۽ ويندا آهن، جهڙو به آفيسر اچي، انهيءَ سان گذر ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن اهو گرم مزاج جو آهي ته توهين نرم سپاهه جا ٿيو ۽ منٿ خوشامند سان وقت ڪاٽيو، نه هميشه گرمي ٿي رهي نه سردِي.

ٻئي ڏينهن صوبيدار پنهنجي عادت موجب، باباجيءَ کي آفيس ۾ گهرايو ۽ چيو ”مون ٻڌو آهي ته تون گوشت نٿو کائين ۽ ٻين سپاهين کي به کائڻ کان منع ٿو ڪرين. ياد رک ته جو سپاهي گوشت نه کائيندو، تنهن کي نوڪري کان موقوف ڪيو ويندو.“ تنهن تي باباجيءَ دينتا سان جواب ڏنو، ”جناب! گوشت کائڻ واري سان منهنجو مقابلو ڪٿي ڪريو، جيڪڏهن هو مون کان کٽي ويو ته مان گوشت کائيندس ۽ جي هارايائين ته پوءِ هو گوشت کائڻ ڇڏيندو!“ تنهن تي صوبيدار ڪاوڙ ۾ ڀرجي ويو ۽ چيائينس ته ”مان اها تر تر نه ٻڌندس، شام جو جڏهن به گوشت نه کادو، تنهن کي نوڪريءَ مان خارج ڪيو ويندو.“

انهيءَ ڏينهن شام جو صوبيدار ٽانگي ۾ گھمڻ ٿي ويو ته سندس ٽانگو اونڌو ٿي پيو ۽ کيس سخت چوٽ آئي ۽ هن کي اسپتال ۾ کڻائي ويا. هن جي تنگ ۽ چيلهه جو هڏو ڀڄي پيو هو ۽ هن کي ڪاٺ جون پٽيون ٻڏيون ويون. درد ۾ ڪيڪڙاٽ پئي

ڪيائين ۽ سڄي رات نند نه آيس. ٻئي ڏينهن روئي چوڻ لڳو ته حوالدار جئمل سنگھ جي ڪري ئي، هيءَ منهنجي حالت ٿي آهي ۽ هو ئي منهنجو علاج ڪندو. مان پاڻ جئمل سنگھ کي سندس گهر ۾ ڇڏي آيو هوس. نه ته چوان ها ته انهيءَ ئي منهنجي گاڏي ڪيرائي آهي. هن چيو ته مون خود هن جهڙو ماڻهو سامهون ايندو ڏٺو جنهن نانگو اونڌو ڪري مون کي چيو ”تون ٻين کي مردار ٿو ڪرائين، مرڻ وقت گوشت کائڻ جي سزا پوڳڻي ٿي پوي. انهيءَ جو ٿورو نمونو هيئنر پوڳي وٺا.“ جن اتي اهي لفظ ٻڌا تن چيس ”حوالدار جئمل سنگھ هڪ ڪامل فقير آهي. انهيءَ سان توکي گستاخي نه ڪرڻ گهرجي هتي“

اندر سنگھ انهيءَ وقت بابت وڌيڪ ڳالهه ٿو ڪري ته جنهن وقت باباجيءَ کي صوبيدار جي گاڏي اونڌي ٿيڻ ۽ تنگ ڀڄڻ جي خبر پيئي. تنهن وقت هو ڪٿ تي لبتيا پيا هئا ۽ پاڻ کان پاڻيچي پيئي چيائون، ”سوامي جي. مون ته ائين ڪو نه چيو ته هن جي تنگ ڀڄي، هي ويچارو ٻارن ٻچن وارو آهي ۽ هن جا ٻار ڪيئن ڪندا! هن جي سخت اکرن ته منهنجو ڪجهه به نه بگاڙيو هو“

صبح جو صوبيدار جي ڪٿ باباجيءَ جي ڪمري جي ٻاهر ڪٿي آئي رکيائون. هن جي زال ۽ ٻار به هن سان گڏ آئي آيا هئا. اُتي کين پتو پيو ته اهو ڏينهن آرتوار جو هو ۽ باباجي جهنگل ڏانهن هليا ويا هئا ۽ اها خبر نه هئي ته هو ڪيڏيءَ مهل واپس ايندا، باباجيءَ جو اهو اصول هو ته موڪل ڏينهن هو صبح جو پنهنجي آفيس کان اجازت وٺي، ٻاهر ڪنهن ويران هنڌ هجلبا ويندا هئا ۽ اتي وڃي ڌيان ۾ وهندا هئا ۽ رات جو واپس ايندا هئا ۽ انهيءَ ڏينهن کائڻ به نه کائيندا هئا. صوبيدار سوڙ ۾ پئي ڪيڪرايو ۽ سندس زير دستن کيس چئي ڏنو ”توهان سڀني کي هڪ جهڙو ئي سمجهيو، هڪ ڪامل فقير کي گهٽ وڌ ڳالهائي هاڻي هيءَ سزا پوڳي رهيا آهيو.“ پوءِ سندس ڪٿ واپس آندي ويئي.

ٻئي ڏينهن وري صوبيدار جي ڪٿ باباجيءَ جي ڪمري وٽ آندي ويئي، باباجيءَ هن کي ڪٿ تان اٿڻ جي ڏي منٿ ڪئي، ته ڀڳل هڏو وري نه ٺڪري پوي ۽ کيس فرمايو ته ڪو به فڪر نه ڪريو، سڀ نيڪ ٿي پوندو، تنهن تي صوبيدار چيو ته ”ٻه ڏينهن مون سخت سوڙ ۾ کائيا آهن، جڏهن ته دوزخ جي سزا پوڳي رهيو هوس. هيئنر توهان وٽ اينديئي منهنجو درد گهٽجي ويو آهي. مون کان سخت غلطي ٿي ۽ مون کي معاف ڪريو.“ تنهن تي باباجيءَ چيو ”توهان ته منهنجو ڪو به نقصان نه ڪيو هو. مان ته پاڻ توهان جو زبردست آهيان، مون کي ڪا به طاقت يا عبادت نه آهي.“ باباجيءَ جي حليمي ۽ نهٺائي ڏسي، صوبيدار جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو ۽ چوڌاري جيڪي سپاهي اُتي بيٺا هئا سي حيران ٿي ويا ته ڇا! اهو صوبيدار جو ڪالھ نائين گاريون ٻيو ڪيندو هو ۽ سزا ڏيڻ جون ڌمڪيون ٻيو ڏيندو هو تنهنجو هيئنر ڪهڙو نه اچي هي حال ٿيو آهي! باباجيءَ هنجي ڀڳل هڏن تي هٿ ڦيرايو ۽ فرمايو ”گهٻرايو نه، ڊڪ سڪ سربر کي

يوڳڻو آهي ۽ جلدي آرام اچي ويندو. ”انهيءَ کان پوءِ صوبيدار جو درد ويندو رهيو ۽ تن مهينن کان پوءِ نڪ تي هڻڻ لڳو، هينئر هو اڳيون صوبيدار نه هو، هو هرروز پهريائين باباجيءَ جي درشن لاءِ ايندو هو ۽ سڀني سان چڱيءَ طرح هڻڻ لڳو. پاڻ گوشت کائڻ ڇڏي ڏنائين ۽ ٻين کي به چوڻ لڳو ته ماس کائڻ مهاپاپ آهي، انهيءَ کان پوءِ پلٽڻ ۾ ڪنهن به باباجيءَ کي ڪا به تڪليف ڪا نه ڏني، سڀ آفيسر ساڻن پريم سان هلندا هئا ۽ خود انگريز آفيسر هنن جي عزت ڪندا هئا.

هڪ دفعي افغانستان جي سرحد جي ويجهو پٺاڻن وٺي فساد مچايو، پٺاڻ اوچتو لڪي ايندا هئا ۽ بندوقبازي ڪري وري ڀڄي ويندا هئا، ڪيتراي دفعا وڙهڻ جي ميدان تي، باباجي مهاراج ڪڏ ڪوٽي، بندوق ڀرسان رکي ڌيان ۾ ويٺا هوندا هئا ۽ جڏهن پٺاڻ اُتي ايندا هئا ته چوندا هئا ته، هي ڪو فقير آهي ۽ ڪين ڪجهه به نه ڪندا هئا ۽ سندن بندوق کي به هٿ نه لائيندا هئا، هو اڳيان وڌي بندوقبازي ڪري، وري ڀڄي ويندا هئا.

ٻيو هڪ واقعو جو مهنت اندر سنگھ جو باباجيءَ جي هٿ هيٺ ڪم ڪندو هو، تنهن ٻڌايو ته اسانجي پلٽن جو مردان شهر ۾ ڏيرهو، ڪال ڀڳوان، باباجيءَ مهاراج جن کي عرض ڪيو ته مون کي هتي ڪالرا جي بيماري ڦهلائڻي آهي، انهيءَ ڪري توهين پنهنجي پلٽن کي هتان پري وٺي وڃو يا جيئن به حڪم ڏيو تيئن ڪجي باباجيءَ کيس چيو ته چار ڏينهن ترس، پوءِ توکي جيئن وڻي تيئن ڪج. ”اهڙو اتفاق ٿيو جو تئين ڏينهن پلٽن کي اتان ڪوچ ڪرڻ جو حڪم اچي ويو، پلٽن جي رواني ٿيڻ کان پوءِ اُتي سخت ڪالرا اچي پيئي ۽ سوين ماڻهو مري ويا.

سال ۾ ٻه مهينا فوجي سپاهين کي موڪل ملندي آهي. باباجي انهيءَ موڪل ۾ آگري اچي خوب ڀڄن ۾ لڳي ويندا هئا. هڪ دفعي سوامي جن، هن کي ايباس ۾ ويٺل ڏسي فرمايو ”هي ته سنت سپاهي آهي“ ۽ اُتي هي ڪلام چيو

يه ڏن هءُ لوڪ اگم ڪي، ڪوئي پڪڙي سنت سپاهي

ڪجهه وقت کان پوءِ باباجيءَ جي پلٽن وري آگري ۾ بدلي ٿي آئي. آگري جي سستنگ ۾ عام طور، راءِ بهادر سالگرام جي ”پريم جي شيوا“ ۽ بابا غريب داس جي ”وديا، علميت ۽ دڀنتا“ جي تعريف ٿيندي هئي، اتي باباجيءَ جي ”روحاني چڙهائي ۽ اوچي ڪمائيءَ جو ذڪر اڪثر ڪيو ويندو هو. اُتي سڀ سستنگي هميشه باباجيءَ بابت ائين يا چوندا هئا، ”هن پنجابيءَ ته ڪال ۽ مهاڪال جو تخت ئي لوڏي ڇڏيو آهي“ جنهن تي هڪ دفعي سوامي جن فرمايو ”هن پنجاب فتح ڪري ڇڏيو آهي ۽ هي اصل پنجابي بڻجي ويو آهي.“ انهيءَ ڳالهه جو اشارو پنجن اندرين منزلن جي فتح ڪرڻ جو هو. وءِ وري فرمايائون ”هن جو ۽ منهنجو پراڻو ساٿ آهي، پنجاب مون هن جي حوالي ڪري ڇڏيو آهي“

آگري ۾ باوا هندساس هڪ ڪمائيءَ وارو مهاڻو سوامي باغ ۾ رهندو هو. هڪ دفعي حضرو بابا سانوڻ سنگھ جي مهاراج هن کي گڏجڻ آيا هئا. باوا هندساس، بابا جئمل سنگھ جي وڏي تعريف ڪئي ۽ چيو ته ”سوامي جن اسان کي ٻڪ ۾ پياريو پر باباجيءَ کي ته ٻنهي هٿن سان هنن سمنڊ پري ڏنو، جيئن امير ماڻهو دولت لتاڻي ڏيندو آهي“

ڪجهه وقت کان پوءِ وري باباجيءَ، سوامي جن کي عرض ڪيو. مان حضور جن جي قدمن کان پري رهڻ نٿو چاهيان ۽ مون کي نوڪريءَ مان رخصت وٺڻ جي موڪل ڏني وڃي“ تنهن تي سوامي جن فرمايو، ”تون انگريزن جو ملازم نه آهين، بلڪ منهنجي نوڪريءَ ۾ آهين، مان هميشه تنهنجي انگ سنگ هوندس. جي مان توکي تنهنجي ساي ڏاڻي پاسي نظر نه اچان ته پوءِ تون پيشڪ نوڪري ڇڏي مون وٽ هليو اچ.“ ٻيو وڌيڪ فرمايائون ته ”انهيءَ پاسي ماڻهن جو به اڌار ڪرڻو آهي، بيشمار ماڻهو اتي راه نھاري رهيا آهن“

موڪلائڻ مهل باباجيءَ چرڻن ۾ مٿو ٽيڪي چرنامرت لاءِ عرض ڪيو، سوامي جن فرمايو ”پاڻي ڪٿي اچ ۽ چرنامرت بڻائي وٺ.“ پوءِ باباجي مهاراج جن ٽاله ۾ پاڻي پري آيا، سوامي جن وڏيءَ ديا ۽ رحمت سان، پنهنجا ٻئي چرڻ ٽاله ۾ رکيا ۽ فرمايو، ”جنهن به جيو کي تون نام ڏيندين، اهو سڌو سڄڪند ويندو. ڪا به طاقت انهيءَ کي روڪي نه سگهندي.“ پوءِ باباجي ٽاله وارو پاڻي هڪدم بي وبا، رواني ٿيڻ وقت سوامي جن ٻئي هٿ باباجيءَ جي مٿي تي رکيا ۽ وري فرمايو ”منهنجا ٻچا! توابتري ته ڪمائي جمع ڪئي آهي، جو پنهنجي ڪمائي ڪيل نام جو هڪ ڪٿو ڏيئي، تون لکن کي سڄڪند وٺي ويندي.“ انهيءَ وقت اُتي پوءِ ٻين پيارن شيوڪن به چرنامرت وٺڻ جي اڇا ڪئي، پر سوامي جن فرمايو ”پاڻي! جا اصل چيز هئي سا ته هو ڪٿي ويو، هاڻي ته باقي پاڻي وڃي رهيو آهي. جيتري مرضي ٿئي اوترو اهو پي ڇڏيو.“

باباجيءَ جي پلٽڻ جي بدلي آگري مان دهليءَ تي، پوءِ امبالي کان جهانسيءَ تي ۽ پوءِ سندن پلٽڻ پشاور ويٺي، اُتان وري پوءِ راولپنڊي، سيالڪوٽ، مردان، ملتان، لاهور، وغيره ويٺي باباجي مهاراج جن ترقي ڪري پهرين ٺاڪ ۽ پوءِ حوالدار ٿيا، سڀني وڏن آفيسرن کي اها خبر پئجي ويئي هئي ته باباجن ڪامل وٺي آهن ۽ فقط حق حلال جي روزي ڪمائڻ لاءِ، هنن فوج ۾ نوڪري ڪئي آهي. آفيسرن هنن جي پھري جي ديوتن معاف ڪري ڇڏي ۽ ڪنهن به قسم جو سخت ڪم هنن کان نه وٺندا هئا.

شروع شروع ۾ ڪيترن سالن تائين، سوامي جن جي زور ڀرڻ تي بهم، باباجي مهاراج جن ڪنهن کي به نام دان نه ڏنو، جيڪو آدمي هنن کان نام دان وٺڻ جي خواهش ڪندو هو، تنهن کي هو آگري سوامي جن وٽ موڪليندا هئا. آخر سوامي جن کين حڪم فرمايو، ”آئينده پنهنجي علائقي جو ماڻهو، نام وٺڻ لاءِ مون وٽ نه موڪلج ۽ خود

تون هن کي نام ڏيندو ڪڇ.“ انهيءَ کان پوءِ هنن نام ڏيڻ شروع ڪيو. جهانسيءَ ۾ سوامي جن جي وقت ۾ ٻين چئن کي نام ڏنو.

سن 1877ع ۾ هو موڪل تي آڱري آيا ۽ موڪلائڻ مهل، سوامي جن کين چيو ۽ ”هيءَ منهنجي ۽ تنهنجي آخرين ملاقات آهي، هينئر منهنجي سنساري ياترا ختم ٿيڻ واري آهي، اڄ کان پوءِ ديهه سروپ جو گڏجڻ نه ٿيندو.“ باباجيءَ جي اکين ۾ پاڻي ايندو ڏسي سوامي جن هنن کي گلي لڳايو ۽ هڪ گذريل واقعو، باباجيءَ جي گرمکٽا جو حاضر ماڻهن کي ٻڌايو ته ”هڪ دفعي مون حڪم ڏنو ته مان ڪجهه ڏينهن پنهنجي ڪوئي بند ڌڻي پڇن ڪندس ۽ جيسين دروازو مان نه کوليان تيسين ڪو به مون وٽ نه اچي، مون زنجير لڳائي دروازو بند ڪري ڇڏيو هو، ٻئي ڏينهن جڻمل سنگهه موڪل تي آڱري آيو هو، هن جو اهو نيم هوندو هو ته جيسين درشن نه ڪندو هو تيسين کاڌو وغير نه کائيندو هو، شيواڌارين مان منهنجو حڪم هن کي معلوم ٿيو.

هي برابر به ڏينهن بنا کاڌي ويٺو رهيو، ٽئين ڏينهن سالگرام به درشن لاءِ اتفاق سان اتي اچي نڪتو، جڏهن هن کي به منهنجي حڪم جي خبر پيئي ته هو ڏاڍو پريشان ٿيو هو. هو به ٽي ڏينهن موڪل وٺي آيو هو.

جڻمل سنگهه جي به ٽن ڏينهن جي موڪل، انهيءَ ڏينهن ختم ٿيڻ واري هئي، ٻه ٽي ڪلاڪ انتظار ڪرڻ کان پوءِ هن جڻمل سنگهه سان صلاح ڪئي ته دروازا سڀ اندران بند آهن، اڄ ته پاسي واري گهر تان ڪڏ ٿيبي هيٺ لهون ۽ درشن ڪريون پر جڻمل سنگهه انهيءَ ڳالهه جيڻ ڪان صاف انڪار ڪيو ۽ پنهنجي من جي خوشيءَ بدران هن گروه جو حڪم جيڻ تي چاهيو. گروه خود مالڪ آهي، جيڪي به هو ڪري ٿو سو سوچي سمجهي ٿو ڪري. ليڪن سالگرام پاسي واري گهر رستي هيٺ اندر لهي ويو، جنهن جو کيس جيڪو ڦل مليو سو ته هوئي ڄاڻي ٿو. پوءِ سوامي جن کيس حڪم ڏنو ته هن کان پوءِ ڪڏهن به تون درشن ڪرڻ لاءِ نوڪريءَ کان موڪل وٺي نه اچج. جيسين ڪ مان توکي معافي نه ڏيان، پوءِ جڻمل سنگهه کي گهرائي، پرساد ڏيئي، مون گاڏيءَ جي چٽڻ کان اڳ کيس موڪل ڏني، مان هنجي گرمکٽا ۽ پڳتيءَ مان ڏاڍو خوش آهيان.“

باباجي مهاراج جن جو هڪ گريائي چندا سنگهه جو انهيءَ وقت اُتي حاضر هو، هو پنجاب جو ويٺل هو، تنهن سوامي جن کي عرض ڪيو، ”توهان ته پنهنجي ڀرم ڌام وڃڻ جي دڪ جي ڳالهه ٻڌائي آهي، اسان جو والي وارث ڪير ٿيندو؟ پنجاب ۾ به عام ستسنگ جاري ٿيڻ گهرجي.“ تنهن تي سوامي جن فرمايو، ”انهيءَ عرض جو اڪال پرڪ فيصلو ڪري ڇڏيو آهي ۽ جڻمل سنگهه جي نالي اهو ڪم سونپيو ويو آهي. پنجاب ۾ نام خوب جاري ٿيندو ۽ سڀني جي پوري سنڀال ٿيندي.“ تنهن کان پوءِ سوامي جن پرشاد سان گڏ هڪ پتڪو پرشادي ڪري، باباجيءَ کي ڏنو ۽ گهڻي ڀريم سان هنن کان موڪلائي کين روانو ڪيو.

بيبي رڪو پنجاب جي رهڻ واري ڪيتري وقت تائين سوامي جن جي انٽر ڌيان تي وڃڻ کان پوءِ ماما راڌاجيءَ جي شيوا ۾ رهندي هئي. هوءَ هميشه ماتاجيءَ ۽ چاچاجيءَ کي عرض ڪندي هئي ته پنجاب گرن جي ڌرتي آهي ۽ ڪيتري وقت کان وٺي اها نام کان خالي رهجي ويئي آهي، اتي ڪو مهاڻا نام جي پرچار لاءِ موڪليو. اهڙو زبردست مهاڻا اتي وڃي، جو پنجاب جي سخت ۽ نردڻي ڌرتيءَ کي سڌاري. ماتاجيءَ فرمايو ته سوامي جن سڀ انتظام ڪري ڇڏيو آهي. تون ڪو به فڪر نه ڪر، وقت تي سڀ ڪجهه ٿيندو.

ڪجهه وقت کان پوءِ، هڪ رات جو سويل جڏهن ماتاجي اشنا ڪرڻ لاءِ ٿي ويئي، تڏهن بيبي رڪوءَ کي واکو ڪري جاڳايائين ۽ چيائين ته سڀاڻي صبح جو جهڙو گرو تون چاهين ٿي تهڙو هت پهچي ويندو، اهو سوامي جن جو سرينشت پٽ ۽ گرمڪ آهي. سوامي جن پنجاب جي ڌرتي ڪيترو وقت ٿيو جو هن جي لاءِ لڳائي ڇڏي هئي، سڀاڻي وڃي هن کي اسٽيشن تان وٺي اچج.

صبح جو بابا جئمل سنگھ جن آگري ۾ آيا ۽ ماتاجيءَ هنن کي آدرستڪار سان پاڻ وٽ رهايو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ۽ باباجيءَ جي رواني ٿيڻ کان هڪ ڏينهن اڳ کين هڪ ريشمي پٽڪو، جو هوءَ اندران ڪڍي آئي ۽ سڀني جي روپرو اهو کيس ٻڌو ۽ فرمايو ته سوامي جن، چولي ڇڏڻ کان اڳ اهو مون کي ڏنو هو ۽ چيو هو ائون ته جئمل سنگھ منهنجو سڀ کان پيارو پٽ ۽ شش آهي، تنهن کي اهو پٽڪو ٻڌائج. هن اهو باباجيءَ جي مٿي تي ٻڌي فرمايو، ”توهين پنجاب وڃي، سوامي جن جو حڪم پوريءَ طور بجاءِ آڻيو ۽ پنجن شبن جو پيد ڏيو.“

بيبي رڪوءَ کي به باباجيءَ سان گڏ روانو ڪيو ويو ۽ کيس چيو ويو ته اها سڀ سوامي جن جي شيوا ڪري سمجهج. راءِ بهادر سالگرام صاحب 1877ع ۾ پينشن وٺي آگري پيپل منڊيءَ ۾ سٽسنگ شروع ڪيو. هڪ دفعي باباجي مهاراج جن هنن کي آگري ۾ گڏجڻ ڏيا. باباجيءَ سان انهيءَ وقت گڏ چاچا پرتاب سنگھ ۽ بابا غريب داس جڙپهه هئا. راءِ بهادر سالگرام کي سڀ حضور صاحب ڪري چوندا هئا.

هو اتي باباجن مهاراج جن سان وڏي پريم سان پاڪر پائي گڏيا ۽ زبردستي هنن کي پاڻ سان گڏ گاديءَ تي وهارڻ جي ڪوشش ڪيائون ۽ فرمايو ”پاڻي صاحب! سوامي جن جي اصل شيوا ته توهان ڪئي ۽ ڇن سمرن ڪري پنهنجي نچ گهر پهتا آهيو، مون ته سڄي عمر سرڪاري نوڪري ڪئي ۽ قلم گسائي ڪري اها گذاري.“ باباجي مهاراج جن تنهن تي جواب ڏنو ته ”توهان جهڙي شيوا پئي ڪنهن به ڪانه ڪئي، سوامي جن جي توهان تي وڏي ديا هئي. ٻئي ڏينهن حضور صاحب جن هڪ ريشمي پوشاڪ کڻي باباجيءَ جن وٽ آيا. پوشاڪ کي باباجيءَ وٺڻ کان انڪار ڪيو ۽ فرمايو ته هي ريشم ۽ ڪيمخاب ته توهان کي سونهن. مون کي غريب هاريءَ کي هي ڪهڙي ڪم ايندا! حضور صاحب جن تنهن تي جواب ڏنو ”چا! حضور سوامي جن توهان کي

بادشاهن جو بادشاه نہ بڻايو آهي ڇا ۽ روحاني دولت سان مالا مال نہ ڪيو آهي ڇا؟“
 ليڪن باباجيءَ اها بوشاڪ وٺڻ منظور نہ ڪئي. جنهن تي حضور صاحب جن فرمايو،
 ”ڇڳو! انهيءَ کي هڪ دفعو پائي پوءِ مون کي موٽائي ڏيو.“ تنهن تي چاچا پرتاب
 سنگهه چيو، ”آئين نہ ٿيندو، انهيءَ بوشاڪ کي پائڻ کان پوءِ منهنجو حق ٿيندو.“ پر
 مانا راجاجيءَ، اها بوشاڪ وٺي، پنهنجن هٿن سان باباجيءَ کي ڏني، تڏهن ئي هنن اها
 ورتي.

پوءِ چاچاجي مهاراج، هڪ آسٽ ڪٽي آيا ۽ باباجيءَ کي گديءَ تي وهارڻ لاءِ
 ڪوشش ڪيائون، ليڪن باباجيءَ اُتي ويهڻ کان صاف انڪار ڪيو. جڏهن راجاجيءَ
 اهو کين چيو ته ”هي آسٽ سوامي جن جو آهي ۽ اهو توکي ڏيڻ لاءِ حڪم ڏيئي ويا آهن،
 تڏهن هنن اهو وٺي پنهنجي مستڪ تي رکيو، اهو آسٽ اڃا تائين، ڏيري جي توشي
 خاني ۾ رکيل آهي.

آخر 34 سالن جي نوڪري ڪرڻ کان پوءِ باباجيءَ مهاراج جن سنه 1889ع ۾
 پينشن ورتي. پهرين ٻه ٽي ڏينهن پنهنجي ڳوٺ گهمان ۾ رهي پوءِ بياس نديءَ جي
 ڪناري تي کڏن ۾، جنهن جي ويجهو هينئر ڏيرا بابا جئمل سنگهه آباد آهي، اُتي اچي
 رات ڏينهن، ڀڄن ۽ سمرن ۾ مڱن رهيا. بياس استيشن جي ڀرسان پائي نهال سنگهه
 ٽنڊور واري کان ڪڍ پيسٽ جون مانيون ۽ پينل لوڻ وٺي ايندا هئا ۽ انهن کي هڪ
 پٽڪي ۾ ٻڌي، وڻ ۾ لتڪائي ڇڏيندا هئا. ٽئين چوٿين ڏينهن جڏهن کين ٻڪ
 ستائيندي هئي، ته پوءِ هڪ سڪل روٽي ڪڍي پاڻيءَ ۾ پسائي کائي ڇڏيندا هئا ۽
 درياءَ جو پاڻي پي اُچ مٽائيندا هئا.

اها ايڪانت واري جوهر جا دنيا جي گوڙ کان پري هئي، سا کين ڏاڍو پسند
 هئي. ڀرسان ورائچ ۽ بلسراءِ ڳوٺن ۾ اها ڳالهه مشهور هئي ته انهيءَ جاءِ تي هڪ ديو
 (راڪاس) رهي ٿو، جو ماڻهن ۽ جانورن کي ماري کائي ٿو ڇڏي. اتي جا بزرگ ڳالهه
 ڪندا هئا، ته جانورن ۽ انسانن جي هڏن جا ٻجرا اتي پيل هوندا هئا، انهيءَ ڪري ڪو
 به انهيءَ پاسي نہ ويندو يا لنگهندو هو.

ورائچ ڳوٺ جا پير مرد ٻڌائيندا هئا ته سندن ڳوٺ جو هڪ مستانو فقير
 جنهن کي ڪاهنا ڪملا ڪري چوندا هئا، اهو بابا جئمل سنگهه جو اُتي اچڻ کان ڪئين
 سال اڳ انهيءَ پاسي پٿر، سرن جا ٽڪر وغيره گڏ ڪري هڪ ڊير بڻائيندو ويندو هو.
 ماڻهو ڀڄندا هئس ته هي ڇا ٿو ڪرين؟ ته هو کين چونڊو هو ته هتي بادشاهه ايندو،
 انهيءَ جي محل ٺاهڻ لاءِ هي مصالح پيو گڏ ڪريان ۽ هو چونڊو هو ته هت هڪ وڏو
 شهر ٺهندو.

جڏهن شمع روشن ٿي ٿئي، ته پروانا خود بخود انهيءَ طرف ڇڪجي ٿا اچن.
 باباجيءَ جي بزرگي ۽ ڪمال جي مشهوري چوڌاري ڳوٺن ۾ پکڙجي ويئي، سندن

حياتي سنت مت جي اصولن مطابق هئي. هو پينشن تي پنهنجو گذر ڪندا هئا ۽ ڪا به شيءِ ڪنهن کان ڪا نه وٺندا هئا.

پهريان ڪئين سال هو اُتي هڪ ڪچي ڪوٺڙيءَ ۾ رهندا هئا. پوءِ جڏهن شري حضور بابا سانوڻ سنگھ جي مهاراج جن سندن عقيدتي ۾ آيا، تڏهن اها ڪوٺڙي پڪي ڪري ٺهرائي ويئي. پيئڻ لاءِ پاڻي، انهيءَ وقت کي پريمي ستسنگي ڀرسان درياءَ تان تمام تڪليف ڪري دٻن ۾ ڀري، کڏن مان لنگهي کڻي ايندا هئا. انهيءَ ڪوٺڙيءَ جي ويجهو حضور بابا سانوڻ سنگھ هڪ، ڪوه باباجيءَ جي اجازت سان ٺهرايو. باباجيءَ انهيءَ ڪوه جو نالو سوامي ساگر رکيو. شري حضور بابا سانوڻ سنگھ مهاراج جن فرمائيندا هئا ته انهيءَ ڪوه جو پاڻي، پاڻي نه آهي پر ڪا به شيءِ آهي. ڪوه ٺهرائڻ کان پوءِ باباجيءَ جي ڪوٺڙيءَ ڀرسان ٻه ٻيون ڪوٺيون ٺهرايون ويئون. هڪ بيبي رڪوءَ لاءِ ۽ ٻي روٽي پڇاڻڻ لاءِ. انهيءَ کان پوءِ ستسنگين جي رهڻ لاءِ ٻيون چار ڪوٺيون ۽ هڪ چوهارو ٺهرايا ويا، جنهن ۾ هينئر زالون رهنديون آهن. تنهن کان پوءِ هڪ ننڍو ستسنگ گهر ۽ ٻارنهن دري، پندارو وغيره ٺهيا. انهن سڀني جو خرچ سري حضور بابا سانوڻ سنگھ جن ڪيو هو. انهيءَ کان پوءِ هڪ وڏو ڪمرو جو ڪوه جي ڀرسان آهي، سو ستسنگ لاءِ ٺهيو. انهيءَ ستسنگ گهر ۾، باباجي مهاراج جن فقط هڪ ستسنگ ڪيو هو.

چولي ڇڏڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ فرمايائون ته منهنجي وڃڻ ۾ باقي ٿورا ڏينهن وڃي بچيا آهن. پاڻي ملڪي رام (بيبي رليءَ جو پٽ) اکين ۾ پاڻي آهي چيو، ”حضور اسان کي ڪنهن جي حوالي ڪري ٿا وڃو؟“ تنهن تي باباجيءَ فرمايو، ”منهنجي وڃڻ کان پوءِ بابو سانوڻ سنگھ ڪم ڪندو انهيءَ جو مون کان چئو ٿو ته ٻي ڀيڄ هوندو ۽ شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ ۾ راڌا سواميءَ جو نالو پيو ٻڌبو.“

بياس ڏيري ۾ تيرهن سال ستسنگ ڪرڻ کان پوءِ 2400 ماڻهن کي نام ڏيئي، بابا جئمل سنگھ جي مهاراج جن، 29 ڊسمبر سن 1903ع ۾ ڀرم ڌام ڀڏاريا.

سري حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگھ

جيتوڻيڪ ڏيرا بابا جئمل سنگھ جو بنياد جئمل سنگھ جن وڌو هو، پر ڏيري جا آڏيندڙ، حضور بابا سانوڻ سنگھ جن آهن. بابا جئمل سنگھ جي ڏينهن ۾ اُتي فقط هڪ ڪوٽڙي هوندي هئي پر حضور مهاراج جن جي ڏينهن ۾، اهو هنڌ هڪ ننڍي بستي ٿي پيو.

حضور بابا سانوڻ سنگھ جو جنم 5 سانوڻ سنبت 1915 وڪرمي برابر 27 جولاءِ 1858ع ۾ جتان ڳوٺ ۾ پنهنجي ناناڻي گهر ٿيو. سندن وڏا گريوال خاندان جا، مهمان سنگھ وارا ڳوٺ ضلعي لڌيال ۾ رهندا هئا. سندن پتا سردار ڪال سنگھ فوج ۾ صوبيدار ميجر هو. سندن خاندان ڳوٺ جي پسگردائيءَ ۾ ٽن ڳالهين کان مشهور هو. (1) جنم جي خوبصورتي (2) چال چلن (3) سادو شيوا.

سندن ڄمڻ کان ٽي چار سال اڳ، هڪ مهاتما سندن گهر ۾ اڳڪٿي ڪئي هئي، ته هن گهر ۾ جلدي هڪ لاتاني پالڪ پيدا ٿيندو، جو چڪرورتي هوندو ۽ سڄيءَ دنيا ۾ مشهور ٿيندو.

گرت صاحب مان سندن نالو سانوڻ سنگھ نڪتو. حضور جن جي ڄمڻ کان اڳ انهي سال اُتي برسات ڪانه پئي هئي ۽ فصل سڪي پئي ويا، ليڪن سندن ڄمڻ جي ڏينهن، صبح کان شام تائين برسات پئي پيئي ۽ ڏڪر ٻوڏ ٿري ويو.

سندن ڏاڏي بابا شير سنگھ سندن چئي، هڪ لڌيال جي مشهور جوتشي کي ٺاهڻ لاءِ ڏني، جوتشي سندن جنم ڪنڊليءَ جا گرھ ڏسي حيران ٿي ويو. هن چيو ته هي پالڪ پورن پرميشور جو اوتار پيدا ٿيو آهي. اهو سروڪلا سمپورن اوتار هن مرت لوڪ ۾ سوين جڳن کان پوءِ پيدا ٿيو آهي. هن چيو ته مون وٽ سڀني اوتارن جون ڪنڊليون آهن، جي مون هن جي ڪنڊليءَ سان ڀيٽيون آهن. ههڙو ٽيجسوي مهاتما دنيا ۾ مشڪل پرگهت ٿيندو آهي.

هن جا لفظ ٻڌي، بابا شير سنگھ چيو ته ”ڇا هو سادو ٿيندو؟“ پنڊت چيو ”نه! هي دين ۽ دنيا ٻنهي جو مالڪ ٿيندو ۽ لکن جيون جو هو اُڏار ڪندو. يوگين جو پرم يوگي، اميرن جو امير ۽ دنيا ۾ مشهور ٿيندو. لکين ماڻهو هن جي تابع هوندا، وڏا وڏا راجائون هن جي اڳيان مستڪ جهڪائيندا.“

جوتشيءَ وڌيڪ چيو ته ”هڪ گرھ ڪرشن مهاراج جهڙو هن جي ڪنڊليءَ ۾ آهي، جو هن کي ڏسندي ماڻهو هن تي موهت ٿي ويندا. ٻيو گرھ، هن کي سري رامچندر جهڙو آهي، جنهن ڪري هو پنهنجي استريءَ سان گهڻو وقت نه رهندو. ٽيون يوگ هن ۾ سري گرو نانڪ صاحب جهڙو آهي، ته هي سڄي عمر، جڳهه جڳهه گهمي جيون جو اُڏار ڪندو. هن جو سستنگ ۾ سدائين ڌيان هوندو. هي پورن يوگي ٿيندو ۽

گروءَ کي من سان مڃيندو. ڏن، ڌام، مڪان ۽ سواريءَ جو سڪ هنڪي هوندو. لوڪا چار لاءِ گرهست ۾ ڪاروبار ڪندو، ليڪن گرو پڳتي ۽ سستنگ ۾ هن جو ڌيان رهندو جيستائين چاهيندو تيستائين هو جيئرو رهندو ۽ جڏهن سندس اڃا ٿيندي تڏهن سرشتي ڇڏي ويندو. آخر اُنت ۾ ڪنهن شش کي حڪم ڏيئي هليو ويندو، جو شش ڌني، داني، شيل ۽ اڪنڊ يوڳي هوندو.“

سندس ماما چوندي هئي، ”هي بالڪ اوستا ۾ ڪڏهن به نه روئندو يا رڙندو هو.“ جڏهن هو ٻن يا ٽن سالن جو هو ته هر روز صبح جو هنڪي چئين وڳي جاڳ ٿيندي هئي ۽ ٻٽيءَ ڏانهن پيو ڏسندو هو. پهرين ڪٿ تي ماڻ ڪري لپتو پيو هوندو هو، ۽ جڏهن ڏينهن چڙهندو هو ته ائين پيو پڻ پڻ ڪندو هو، جو ڄڻ ته ڪو ڄپ پيو ڪري. هو هميشه پيو ڪلندو هو، ماما کان سواءِ ڪنهن جي به گود ۾ وڃڻ پسند نه ڪندو هو. سڄي ڏينهن ۾ رڳو ٻه چار ڇمچا کير جا پيئندو هو.

جڏهن سندن ماما صبح جو سڪمئيءَ جو پاڻ ڪندي هئي، ته هو ڇپ چاپ ڪٿ تي لپتئي پئي ٻڌندو هو. بالڪ اوستا ۾، ٻين ٻارن سان تمام گهٽ راند ڪندو هو. ڪتاب پنهنجا بلڪل صاف رکندو هو.

سندن ماما جو اهو نيم هوندو هو، جو هوءَ هر روز سنان ڪري، سڪمئيءَ ۽ ڇپ صاحب جو پاڻ ڪري پوءِ ڪجهه ڪائيندي هئي. هڪ دفعي جڏهن حضور جن اٺن نوڻ سالن جا هئا، ته سندن ماما کي ڏاڍو اڇي بخار ٿيو. پهريان 7-8 ڏينهن هوءَ بخار ۾ به سنان ڪري، پاڻ پيئي ڪندي هئي، مگر ائين ڏينهن کيس اهڙو ته زور سان تپ ٿيو جو هوءَ اُتي نٿي سگهي. سندس ڄڻ ۾ اها چتونا هئي ته اڄ ڏينهن تائين ڪو به ڏينهن بنا پاڻ جي نه ويو آهي. انهيءَ ڪري سوچ ۾ هئي ته، انهيءَ مهل مهاراج جن پنهنجي ڪٿ تان اُٿي، ماما وٽ آيا ۽ چوڻ لڳا، ”اما تون اڄ پاڻ نه ڪندين ڇا؟“ ماما جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. مهاراج جن چيو ”مان اڄ پاڻ ڪندس.“ پهريون ٻه چار پوڙيون ۽ مهاراج جن کي ماما سان روز پاڻ ڪندي ياد ٿي ويون هيون ليڪن ماما جي حيرانيءَ جي حد نه رهي، جڏهن هنن سڄو ڇپ صاحب بر زبان چئي ماما کي ٻڌايو، انهيءَ خوشيءَ ۾ ماما جو تپ ٿي لهي ويو.

حضور جن اسڪول ۾ هميشه پهريون نمبر ايندا هئا. پنهنجي استاد جي ماما پتا سمان عزت ڪندا هئا ۽ هن کي ڪو به تان پاڻي پري اڻڻاڻ ڪرائيندا هئا ۽ سندن گهر جو ڪم به خوشيءَ سان ڪندا هئا. جڏهن نوڪريءَ ۾ هوندا هئا. تڏهن به پنهنجن جھونن ماسترن کي سوکڙيون موڪليندا هئا.

حضور جن کي فوج ۾ نوڪري ڪرڻ جو شوق هوندو هو ۽ هو 14 نمبر پنجاب پلٽڻ ۾ داخل ٿيا. 4-5 مهينا پريڊ سڪيا پوءِ انگريز آفيسرن جي پڙهائڻ لاءِ کين اسڪول ماسٽر مقرر ڪيو ويو. ڪجهه عرصي کان پوءِ کين رڙڪيءَ ۾ پلٽڻ طرفان

پڙهائڻ لاءِ موڪليو ويو. جتي انجنيئرنگ سروس ۾ رکيو ويو، جتان سڀ ڊويزنل آفيسر جي عهدي تان ريٽائرڊ ڪيائون.

بابو گلاب سنگھ، جو ڪيترو وقت حضور جن جو هيڊ ڪلارڪ هو، سو ڳالھ ٿو ڪري ته حضور جن ڏاڍا محنتي هئا ۽ جانفشانيءَ سان ڪم ڪندا هئا، اسپين ٽڪجي پوندا هئا سڀني پر هو اصل نه ٿڪيا هئا. سرڪاري ڪم ۾ رات ڏينهن هڪ ڪري ڇڏيندا هئا ۽ کاڌو ڪاٺ به وسري ويندو هون. پيار جي هڪڙي لفظ سان، سڀني جون دليون هٿ ڪري ڇڏيندا هئا.

ڪڏهن به ڪنهن سان سختي ڪانه ڪندا هئا، جو ڪم ٻين آفيسرن کان نه ٿي سگهندو هو يا انهن جي عقل کان ٻاهر هوندو هو. ته اهو هنن کي پوري ڪرڻ لاءِ موڪليو ويندو هو. مري پهاڙ ۾ واٽر ورڪس به حضور جن جي زير نظر ٺهيو هو. تمام پري کان پاڻي آڻڻو هو. جتان پاڻي آڻڻو هو، اهو رستو تمام اڻانگو هو ۽ وچ تمام ڏکيا جبل هئا. جن مان وڏا پاڻيءَ جا نڙا لنگهائڻا هئا. اهو تمام مشڪل ڪم هو.

پهرين ته اتي جيڪي انگريز آفيسر ڪم ڪندا هئا، سي مترڪن سان پهاڙن جا پٿر پڇاڻيندا هئا، انهيءَ ۾ وڏو خرچ اچي ٿو ويو. انهيءَ ڪم جي سوچڻ لاءِ سڀني آفيسرن جي ميٽنگ ڪوٺائي ويئي. حضور جن اها تجويز پيش ڪئي ته، بارود سان پٿر ٽاڪيا وڃن ته انهيءَ ۾ خرچ گهٽ ايندو ۽ ڪم به جلد پورو ٿيندو. سڀني کي اها رٿ پسند آئي. جڏهن وڏا پاڻيءَ جا نڙا مري جي بازار مان ٿي لنگهيا، جتي انگريزن جا وڏا دڪان هئا ۽ هڪ ديول به هئي، تڏهن انهن انگريزي واپارين ۽ پادرين سرڪار کي نوٽيس ڏنو ته جيڪڏهن بارود سان ٽڪر ٽاڪائڻ ڪري، سندن دڪانن ۽ ديول جي شيشن ۽ حضرت عيسيٰ ۽ ميريءَ جي بتن کي نقصان ٿيو. ته انهيءَ لاءِ سرڪار ذميوار ٿيندي. وڏا آفيسر وڏي ويچار ۾ پئجي ويا ۽ حڪم ڏنائون ”اهو بزار ۽ ديول جو ٽڪر، مترڪن سان ٽاڪيو وڃي“ پر اتي ٽڪر اهڙو ته سخت هو جو انهيءَ کي پڇڻ ڏاڍو مشڪل هو. 15 ڏينهن ۾ اهڙيءَ طرح ڪم ڪرڻ سا پتو پيو ته ٻن سالن ۾ به اهو ننڍو ٽڪر ٽاڪجي نه سگهندو ۽ جيڪو خرچ سڄي واٽر ورڪس لاءِ منظور ٿيل آهي، سو سڀ انهيءَ هنڌ لڳي ويندو.

انهيءَ لاءِ آفيسر گڏ ٿيا ۽ سندن دماغ ۾ ئي ڳالھ نه ٿي آئي ته هاڻي ڇا ڪجي؟ آخر حضور جن ڏانهن ٺهاري هنن سڀني چيو توهين ڪا انهيءَ لاءِ ڪا تجويز ٻڌايو؟ تنهن تي حضور جن چيو ”منهنجي خيال ۾ هڪڙي تجويز آهي، پر انهيءَ لاءِ ٽي چار سئو ڪاٺ جا سليپر گهربا.“ سڀني چيو ته ”ڪٿي چار هزار سليپر ڪپن، توهان کي ڪل اخياري آهي، جيئن ڪپيو تيئن ڪريو، پر ڪم ڪيئن به جلدي پورو ٿئي.“ سليپرن لاءِ آرڊر ڏنو ويو.

پهرين سرنگھ ڪوتي انهيءَ مٿان ٻئيون ٽهينون سليپرن جون رکيون ويئون، تنهن جي مٿان وري ٽي چار پٿر رکيا ويا ته جيئن سرنگھ جي اندر بارود ڦاٽي ته انهيءَ جو

زور سليپر ڀڄي ڇڏين ۽ پوءِ پٿر نه اڏامن ۽ ٻاهر ڪو به نقصان نه ٿئي. انهيءَ سڄي تڪر ۾ حضور جن پاڻ روبرو ڪم ڪرائيندا هئا. جڏهن پاڻي جي نڙن لڳائڻ جو ڪم دڪانن جي سامهون اچي پهتو ۽ اوستائين سڄي ڪم جي پوري ڄاڻ مزورن ۽ زبردستن کي پئجي ويئي هئي انهيءَ هنڌ خود حضور جن بيهي اٺ سرنگهون کڻايون. ڇئن سرنگهن جي مٿان سليپرن جون ٽميون لڳايون ويئون، باقي ڇئن تي اڃا سليپر لڳائڻا هئا. انهيءَ وقت حضور جن جو نوڪر ڪاٺڻ لاءِ ڪجهه ناشتو ۽ پاڻي کڻي آيو هو. هنن پاسيرو ٿي اهو ڪاڌو ۽ جڏهن واپس آيا ته حڪم ڏنائون ته ”باقي ڇئن سرنگهن مٿان سليپر رکي ڪم شروع ڪريو“ تنهن تي مزورن چيو ته ”بارود جي وٿين کي ته اٺن ئي سرنگهن ۾ باهه لڳائي ويئي آهي“ حضور جن فرمايو ”اهو ٻڌي منهنجي بدن جو ڄڻ ته رت ٿي سگهي ويو. سمجهيم ته هاڻي اندر پٿرن ڦاٿڻ ڪري دڪانن جا شيشا وغيره ۽ ديول جا بت ڇيهون ڇيهون ٿي ويندا ۽ انگريزي آفيسر چوندا ته هڪ ڏيڏي آفيسر جي هٿ هيٺ ڪم ڏيئي، سرڪار کي ڪيترو نه نقصان ٿيو. دل ۾ چيم ته ڊوڙي وڃي بارود جي دڪاڻن وارن ٻرندڙ فيوزن کي ڪڍي ڇڏيان. ليڪن منهنجي ساٿي آفيسرن ۽ ٻين سڀني زبردستيءَ مون کي ائين ڪرڻ کان روڪيو. مگر انهيءَ وقت صبر ڪئي ٿو اچي“

”ڊوڙي جيئن سرنگهن وٽ ويس، ته آڙ خود دل مان پراڻا نڪتي ته اي مالڪا! هن وقت منهنجي عزت ۽ لڄ تنهنجي هٿ ۾ آهي، پهرينءَ سرنگهه وٽ پهتس ته آفيسرن چيو ته، سرنگهه ڦاٿڻ واري آهي، پري ڀڄ، نه ته بدن پرڙا پرڙا ٿي ويندءَ، خدا جي واسطي واپس اچ، پر انهيءَ وقت جسم جو ڪنهن کي هوش هو! پهرينءَ سرنگهه جو فيوز ڪڍيو ويو. منهنجي حيرانيءَ جي حد نه رهي، جڏهن ڏٺم ته وٽ شروع ۾ ئي ٿورو ٻري وسامي ويئي هئي. ڊوڙي ٻئي سرنگهه تي ويس، ٽينءَ تي ويس، چوٿينءَ تي ويس سڀني جي ساڳي حالت هئي. چار ٽي وٿيون ٿورو ٻري پاڻ ٽي پاڻ وسامي ويئون هيون.

انهيءَ وقت سنگرو دين ديال جي مهر ۽ ديا جي نظر جا مون تي ٿي، اها منهنجي دل ڄاڻي ٿي روم روم مان گروءَ جي احسان جو شڪر نڪري رهيو هو. دل چاهيو ٿي ته پنهنجو تن من گروءَ جي چرڻن تان قربان ڪري ڇڏيان! گروءَ اهو ڪم ڪري ڏيکاريو، جو انسان جي طاقت کان ئي ٻاهر هو! پوءِ انهن سرنگهن مٿان ڪاٺ جا سليپر لڳائي، انهن فيوزن کي ٿورو ڪاٺي ٻيو دفعو وري اهي ڪم آندا ويا ۽ اهي اهڙا ٻريا جو ڄڻ ته انهن ۾ ڪو به نقص ڪو نه هو.“ حضور جن فرمايو ته ”اها سڄي رات گروءَ جي شڪراني ڪرڻ ۾ گذري. روم روم، ڏن سنگرو پئي پڪاريو. پر گروءَ جي ديا، مهر ۽ فضل جو ڪوئي ڪيترو شڪر ادا ٿي سگهي ٿو.“

وري فرمايائون ”سڄي هردي سان جيڪو عرض گروءَ جي چرڻن ۾ ڪيو ٿو وڃي، سو گرو ضرور اهو پورو ٿو ڪري.“ دنيا جي پڌارتن جو عرض ڇا ڪرڻو آهي! گروءَ کان ته گرو ئي گهرڻ گهرجي.

آز خدا غير از خدا چيزي مخواه، دل مکن از فکر با طلا سياه
(مولانا روم)

وري چيائون ته جڏهن باباجي مهاراج سان، انهيءَ واقعي جو ذڪر ڪيم، ته هو فرمائڻ لڳا، ”مالڪ هميس پنهنجن پيارن ڀڳتن جي مدد ڪري ٿو ۽ سوامي سڀ تنهنجا ڪم پورا ڪندو.“

گرهست اشرم: حضور جن جي شادي 24 - 25 ورهين جي عمر ۾ ڪشن ڪور سان ٿي. اٺاويهن سالن جي نوڪريءَ جي عرصي ۾ فقط ٽي دفعا ٻن ٻن مهينن لاءِ سندن استري ساڻن گڏ نوڪريءَ تي رهي، باقي سڄو وقت هوءَ پنهنجي ڳوٺ ۾ رهندي هئي. باباجي مهاراج جي درشن کان جلدي پوءِ، حضور جن پورن طور سان جتي رهڻ جو پرن پڙڌان ڪري ڇڏيو هو. انهيءَ وقت سندن عمر اٽڪل 36 - 37 سال هئي.

1944ع ۾ ماما ڪشن ڪور جي چولي ڇڏڻ کان پوءِ هڪ دفعي حضور جن فرمايو، ”ڪشن ڪور، مون کي پنهنجي پري بالڻ ۾ پوريءَ طرح مدد ڪئي ۽ باباجي مهاراج جن جيڪو هن کي حڪم ڏنو هو ته هاڻي تون پنهنجي خاوند کي، پتي پاڻ سان نه ڏسج، تنهن تي هوءَ پوريءَ طرح سان قائم رهي“

حضور جن کي ٽي پٽ ڄاوا (1) سردار بچنت سنگهه (2) سردار بسنت سنگهه (3) سردار هرنيس سنگهه. سردار بسنت سنگهه 32 سالن جي عمر ۾ گذاري ويو.

حضور جن جا ماما، پتا، ڏاڏو، ڏاڏي سڀ ڌرمي خيالن جا هوندا هئا، تنهن ڪري کين ننڍپڻ کان ئي وٺي روحانيت جو شوق هوندو هو.

سندن گهر جا سڀ مرد ۽ زالون، هرروز صبح جو چپ صاحب جو پاٺ ڪندا هئا، جو کين ننڍي هوندي کان ئي ياد هوندو هو. 9 - 10 سالن جي عمر ۾ هنن گرنت صاحب جو پهريون پاٺ پورو ڪيو. شروع کان کين ڪتابن پڙهڻ جو ڏاڍو شوق هوندو هو، ليڪن اجايا فضول ڪتاب پڙهڻ ۾ پنهنجو وقت نه وڃائيندا هئا ۽ فقط ڌرمي ڪتاب پڙهندا هئا، جهڙوڪ نانڪ پرڪاش، رامائڻ، مهاپارت، ڀاڳوت، وغيره، انهن ڏينهن ۾ ڌرمي ڪتاب ٿورا هوندا هئا، تڏهن به ڪٿان نه ڪٿان اهي هٿ ڪري پڙهندا هئا ۽ ڪيترائي ڌرمي ڪتاب گهرائي پڙهيائون. ڪيترا اسلامي ڪتاب اردوءَ ۾ ترجمو ڪيل، جهڙوڪ ڪيميائي سعادت، احبارا لعلوم وغيره هنن پڙهيا.

شروعات ۾ نوڪريءَ جي وقت يعني بابا جي مهاراج جن جي درشن کان اڳ، حضور جن پنهنجو ڪافي وقت ساڌو مهاتمان ۽ مسلمان فقيرن جي صحبت ۾ گذاريو. جڏهن 1891ع ۾ سندن بدلي مري پهاڙ تي ٿي، تڏهن اُتي پريومل ڌرمسالا جي پريسان مسواڙي جاءِ ۾ رهندا هئا. انهيءَ ڌرمسالا ۾ امرنات جي ياترا وڃڻ وارا مهاتما، اڪثر اچي رهندا هئا. انهن کي حضور جن کاڌو ڪپڙو ۽ ڪجهه مسافريءَ جو خرچ پڻ ڏيندا هئا. انهيءَ زماني ۾ حضور جن ويدانت جا ڪيترائي ڪتاب پڙهيا، جهڙوڪ گيتا، يوگ وششت، آپشد، وغيره ۽ اڀياسي مهاتمان سان انهن تي ويچار ڪيو ۽ سمجهيا. مسلمان

فقيرن کان مولانا روم، شمس تبريز، خواجہ حافظ جا ڪتاب ۽ مجدوالف ثاني وغيره پڙهيا ۽ سمجھيا. هڪ پادريءَ سان انجيل بابت ڳالهه ٻولهه ٻه ڪندا هئا.

حضور جن فرمائيندا هئا ته کين ڪڏهن به ڪنهن به ڌرمي سوسائٽيءَ ۾ وڃڻ کان عار نه هوندو هو. جتي به کين سٺي ڳالهه نظر ايندي هئي، اتان اها حاصل ڪندا هئا. هڪ ڪتاب موسم فتوحات مڪي، گهڻيءَ ڪوشش کان پوءِ مصر مان گهرائي پڙهيائون. قرآن شريف پوري طرح پڙهيو هئائون. اهڙيءَ طرح پنجٽيهن سالن جي عمر تائين، ڪامل ستگروءَ جي ڳولا ۾ انهيءَ مڪي فرضن جي تياريءَ جو انتظام ٿيندو رهيو، جو حضور جن کي باقي سڄي عمر ۾ پورو ڪرڻو هو.

باباجيءَ جو درشن: سن 1894ع ۾ جڏهن مريءَ ۾ هئا، تڏهن سندن ملاقات بابا جئمل سنگهه سان ٿي. انهيءَ ڳالهه جو اشارو گهڻو وقت اڳ، پشاور جي هڪ فقير ڪاهن ڪيو هو. جڏهن حضور جن جي نوڪري نوشهره ۾ هوندي هئي، تڏهن اڪثر هو آرتوار ڏينهن بابا ڪاهن کي گڏجڻ ويندا هئا، جو بلڪل مستيءَ جي حالت ۾ رهندو هئو ۽ ڪنهن کي به پاڻ وٽ اچڻ نه ڏيندو هو. جيڪو به سندس ويجهو ايندو هو تنهن کي گاريون ڏيئي ڀڄائي ڇڏيندو هو. حضور جن جڏهن ملڻ ويندا هئس، تڏهن هُو نهايت صبر ۽ عزت سان پيش ايندو هو ۽ کين ڏاڍو پيار ڪندو هو. حضور جن به هن جي ڏاڍي خاطري ڪندا هئا ۽ جنهن به شيءِ جي کيس ضرورت هوندي هئي سا کيس وٺي ڏيندا هئا.

هڪ دفعي حضور جن بلٽڪ ماڻوٽن جي دوري نان واپس هڪ مهيني جي موڪل تي گهر وڃي رهيا هئا. کين پاڻ سان ٻه هزار رپيا روڪرا هئا، رستي ۾ بابا ڪاهن جي گڏجڻ لاءِ پشاور اسٽيشن تي لهي پيا. ڏٺائون ته بابا ڪاهن اڳيئي اُتي اسٽيشن تي بيٺو هو ۽ چيائين ”اڄ منهنجي سرڪار کي اچڻو هو. چيم ته خود ئي وڃي هن سان گڏجان.“ اتان پوءِ هُو حضور جن کي پنهنجي رهڻ واري هنڌ تي وٺي ويو. ٻيو ته وڃائڻ لاءِ هنکي ڪجهه به نه هو، سو پنهنجي ڪمبل لاهي کڻي پٺ تي وڃايايائين. حضور جن جڏهن انهيءَ تي وهڻ کان انڪار ڪيو، تڏهن چوڻ لڳو ”ڇا مان توهان کي وهاريان ٿو ۽ توهين نٿا وهو؟“ ۽ زبردستيءَ حضور جن کي ان تي وهاريائين. دير تائين پاڻ ۾ ڳالهيون ڪندا رهيا. موڪلائڻ مهل حضور جن هن جي اڳيان پنج رپيا رکيا. هُو چوڻ لڳو، ”مان پورا ويهه وٺندس ۽ اڃا گول گول.“ حضور جن فرمايو ”بابا! هاڻي تون وڏو لالچي ٿي پيو آهين. اڳي چئن پنجن روپين ۾ راضي ٿيندو هئين، اڄ ويهه رپيا تو گهرين؟“ هن جواب ڏنو ”مان لالچي ڪونه آهيان مال موجب ذڪوات اڌان ٿيندي آهي تون به هزار رپيا کڻي آيو آهين ۽ مون ويهه رپيا گهريا آهن.“ حضور جن ويهه رپيا ڪڍي هن جي سامهون رکيا. تڏهن هُو چوڻ لڳو ”تو کي خبر آهي ته مون کي روپين جي ڪا به ضرورت نه آهي، هينئر ئي چوڪرا ايندا ۽ اهي سڀ ڦري ويندا. مان چاهيان ٿو ته تنهنجي ڪمائي پاڪ ۽ سقل ٿئي، جنهن ڪمائيءَ لاءِ غريب غريبي لاءِ حصو نڪري ٿو،

اُها ڪمائي هضم ٿي ٿئي، نه ته اُنهيءَ جو زهر خرابي پيدا ٿو ڪري.“ ٿوريءَ دير کان پوءِ اتي ننڊا ننڊا ڇوڪرا آيا ۽ هنجي ڪپڙن جي تلاشي وٺي سڀ رپيا ڪٽي هليا ويا ۽ هو انهن کي گاريون ڏيندو رهيو.

ڪيترن ڏينهن کان پوءِ هڪ ڏينهن تمام گهڻيءَ دير تائين حضور جن بابا ڪاهن وٽ ويٺا هئا ۽ ڪيتري رات گذرئي کان پوءِ، هو چوڻ لڳو ”هاڻي تون وڃ.“ حضور جن چيس ”اڄ مان خالي ڪونه ويندس، اڄ توهان کان ڪجهه وٺي ويندس.“ هن چيو ”تو کي ايترو ملندو جهنگو انت ئي نه آهي. پر اڃا اهو وقت نه آيو آهي.“ حضور جن پڇيس ”اهو وقت ڪڏهن ايندو؟“ هن چيو ”هاڻي اهو سمو اچڻ وارو آهي.“ وري حضور جن چيو ”ڇا! تون ڏيندين يا ڪو ٻيو ڏيندو؟“ جوان ڏٺائين ”تنهنجو حصو مون وٽ نه آهي، ڪوئي ٻيو ڏيندو.“ تنهن تي حضور جن پڇيو ”اهو ڪٿي آهي، اُنهيءَ جو نالو ۽ پتو ٻڌاءِ؟“ هن جواب ڏنو ”تون هنڪي ڳولي نه سگهندين، هو پاڻ ئي تنهنجي ڳولا ڪندو، تنهنجي امانت هن وٽ رکي آهي.“

هيو به ائين حضور جن هڪ ڏينهن مريءَ ۾، گهوڙي تي آفيس مان پهڙ تان هيٺ پئي لٿا ته، اُنهيءَ وقت سندن سامهون رستي ۾، باباجي مهاراج ۽ بيبي رڪو مٿي پهڙ تي پئي ويا. جن کي هنن ڏٺو ۽ سمجهيو ته شاهد هي ڪو فوجي پيشنر آهي جو آفيس مان پنهنجي پيشن وٽ پيو وڃي يا ڪمشنريءَ ۾ هن جي ڪا اپيل هوندي! جڏهن حضور جن باباجي مهاراج جي ڀرسان لنگهي ويا، تڏهن باباجيءَ بيبي رڪوءَ کي چيو ”مان هن شخص لاءِ ئي هٿ آيو آهيان، هي منهنجو گهڻي وقت کان ميلابي آهي.“ تنهن تي بيبيءَ چيو ”هن ته توهان کي واهگروءَ جي فتح به نه چيو، هي چڱو توهان جو واقف آهي؟“

باباجيءَ جواب ڏنو ”هن ويڇاري کي ڪهڙي خبر آهي ته اڄ کان چوٿين ڏينهن هو مون وٽ ايندو.“ ٿيو به ائين.

حضور جن ڳالهه ڪندا هئا ته، اُنهيءَ وقت هو هڪ ويدانتي مهاتما کان هڪ ويدانت جو ڪتاب پيا پڙهندا هئا. ٽيئن ڏينهن جنهن وقت اهو ويدانتي ساڌو هنن وٽ ويٺو هو ته، بابو ڪاهن سنگهه ڪئٿونمينٽ مئجسٽريٽ جو هيڊ ڪلارڪ، هنن وٽ آيو ۽ چيائين ”توهان کي ڪيتري وقت کان ڪنهن ڪمائيءَ واري مهاتما جي تلاشي آهي، اڄ ڪلھ هٿ هڪ ڪمائيءَ وارو مهاتما آيو آهي، جيڪڏهن هنجو درشن ڪرڻو اٿو ته مون سان گڏ هلو.“ ڳالهين ڪندي هن ظاهر ڪيو ته اهو راڌا سوامي مت جو نيتا آهي ۽ هو سرت شيد يوگ جي مارگ جي تعليم ڏئي ٿو. تنهن تي اُنهيءَ ويدانتي ساڌوءَ، راڌا سوامي مت جو نالو ٻڌندي ئي وٺي اُنهيءَ جي ننڍا ڪرڻ شروع ڪئي. هو چوڻ لڳو ”اهي ماڻهو ناستڪ آهن ۽ ايشور کي نٿا مڃين.“ هو وڌيڪ چوڻ لڳو ”ناستڪن سان ملڻ ۾ ڪهڙو لاڀ آهي، اهڙن ماڻهن جي سنگت کان پري پڄڻ گهرجي.“

حضور جن چيو ”گالھين ڪرڻ سان شايد هو ناستڪ مان آتسڪ بڻجي پوي“ انهي مهاڻا جي اهاڻي منشا هئي ته ڪهڙي به طرح هيءُ اتي نه وڃي.

خير! ٻئي ڏينهن حضور جن بابتو ڪاهن سنگھ سان گڏ، سڪديال آگري جي ستسنگيءَ جي اوطاق تي ويا، جتي باباجي مهاراج لٿل هئا. ٽي چار ڏينهن لڳاتار گالهيون ٿينديون رهيون. حضور جن سوال ڪندا ٿي رهيا ۽ باباجي ڏاڍي پريم سان، جواب ڏيندا رهيا. هنن ايترا ته سوال ڪيا جو بعضي ٻيا ستسنگي تنگ ٿي پوندا هئا ۽ اها شڪايت ڪرڻ لڳا ته هن شخص ته اسان جو ستسنگ خراب ڪري ڇڏيو آهي! باباجيءَ فرمايو ته هن کي سوال ڪرڻ ڏيو. چوٿين ڏينهن کان پوءِ سندن سڀ سوال ختم ٿيا. کين هاڻي يقين ٿي ويو ته گرو نانڪ صاحب جي سچي تعليم يعني اُها شيءِ جا گرو نانڪ صاحب جن کان گرو انگد صاحب جن کي ملي ۽ وري گرو انگد صاحب جن کان گرو امرداس جن کي ملي، اُها مون کي هنن کان ملي سگهندي! پنجن نامن جو پيد ۽ شيد مارگ جنهنجو ذڪر بار بار گرنت صاحب ۾ اچي ٿو، اُنجو پهرئين دفعي هنن کولي ورنن ڪيو آهي. حضور جن پاڻ عجب ۾ پيا ته ڪيتري قدر هن مت جي متعلق ماڻهن ۾ غلط فهمي ڦهليل آهي. ويدانتي ساڌوءَ جي ڳالھ تي هنن کي ڏاڍو عجب لڳو ۽ انهيءَ سان گڏ افسوس به ٿين ته جن ماڻهن کي اسين گياني مهاڻا سمجھي، انهن کان روحانيت جو سبق حاصل ڪرڻ ۾ پنهنجو ڀلو ٿا سمجهون، اُهي ماڻهو بنا ڪنهن تحقيقات جي، غلط بيان ڪرڻ ۾ ڪسر نه ٿا رکن! ٻئي ڏينهن هنن باباجي مهاراج جن جي خدمت ۾ نام جي بخشيش لاءِ عرض پيش ڪيو، ليڪن انهيءَ سان گڏ اهو به چيو ته ”مون کي راڌا سوامي نام نه ڏنو وڃي“ تنهن تي باباجيءَ ٽھڪ ڏيئي کلي ڏنو ۽ چيائون ته ”انهيءَ نالي تان توکي نفرت ڇو آهي؟“ حضور جن جواب ڏنو ته مون کي نفرت ڪانهي، پر اهو نالو مون کي ذرا عجيب ٿو معلوم ٿئي.“

باباجيءَ کانئن پڇيو ”تون ڪهڙي ٻائيءَ جو پاڻ ڪندو آهين؟“ هنن چيو ته ”ڄڻ صاحب ۽ ڄاڻ صاحب ۾ اُهي ٻئي منهنجا روزنت نيم آهن ۽ ٻيو وقت به وقت مان گرنت صاحب به پڙهندو آهيان.“ باباجيءَ پڇيو ته ”ڄاڻ صاحب ۾ گرو گوپند سنگھ صاحب ايشور جا ڪيترا نالا رکيا آهن، جيڪي پهرين ڪنهن به گرنت يا پوٽيءَ ۾ درج ڪيل نه آهن.“

حضور جن جواب ڏنو ”اهي نالا مون ڪڏهن ڳڻيا ته ڪونهن، پر سمجهان ٿو ته اٽڪل يارنهن ٻارنهن سئو هوندا.“

باباجي مهاراج جن فرمايو ته ”جڏهن ٻارنهن سئو نالا جي تو اڳ ڪنهن به گرنت ۾ نه ڏنا آهن، تن کان توکي نفرت نه آهي، ته پوءِ جيڪڏهن ڪنهن مهاڻا، اڪال پرک جو پيار مان، هڪ ٻيو نالو رکيو، ته پوءِ انهيءَ تي توکي ڇو اعتراض آهي؟“ پوءِ وري چيائون ته ”راڌا سوامي نالو واهگروءَ جو آهي، راڌا روح کي چون ٿا ۽ سوامي انهيءَ جو مالڪ آهي. راڌا سوامي معنيٰ روح جو مالڪ.“

ڪل مالڪ کي ته سوامي سوامي سڀني مهاتمانن ڪري سڏيو آهي، گرو نانڪ صاحب جن چيو آهي ”اُڄ اپار بي انت سوامي“ اهڙيءَ طرح ٻين مهاتمانن به سوامي ٻڌ جو اشارو ڪيو آهي سوامي جن فقط هڪ لفظ راڌا، انهيءَ ۾ وڌو آهي، جنهن کي بنا سمجهي ايترو اعتراض ٿو ڪيو وڃي.

پوءِ سوامي جن جي ٺاهيل پوٽي ساروچن مان هڪ شبد ڪڍي چيائون ته هي پڙه:

راڌا آد سرت ڪا نام — سوامي آد شبد نڄ ڌام،
سرت شبد آد راڌا سوامي — دونو نام ايڪ ڪر جاني

انهيءَ کان پوءِ حضور جن چيو ”هاڻي اصليت مون کي سمجه ۾ اچي ويئي ۽ جيڪڏهن اهو مالڪ جو نالو آهي ته پوءِ مون کي انهيءَ تي ڪو به اعتراض نه آهي.“
ٻئي ڏينهن حضور جن کي نام مليو. باباجي مهاراج جن نام ڏيئي کين فرمايو، ”تنهنجي امانت مون وٽ رکيل هئي جا اڄ مون توکي ڏني آهي.“ اهو ٻڌي هنن کي بابا ڪاهن جا لفظ ياد آيا ته جنهن وٽ تنهنجي امانت آهي، اهو پاڻيهمي توکي ڳوليندو. ڪجهه وقت کان پوءِ، حضور مهاراج جن موڪل وٺي باباجي مهاراج جن وٽ ڏيري ۾ آيا.

هڪ پراڻو ستنسنگي جو انهيءَ وقت اُتي ڏيري ۾ رهندو هو، سو ٻڌائي ٿو ته انهيءَ وقت، حضور جن سڄو ڏينهن هڪ ننڍڙيءَ ڪوٺڙيءَ ۾ اندر دروازو بند ڪري وهندا هئا ۽ ڪنهن کي به انهيءَ ۾ اندر وڃڻ جي موڪل ڪانه هوندي هئي. شروع ۾ هو ٿورو ڪاڏو ڪائيندا هئا، ليڪن بعد ۾ ته ڪاٺ پيٽڻ ئي بلڪل نالي ماتر هوندو هون. هڪ روپئي جو اٺو پياس استيشن تان گهرائيندا هئا، جو ڪيترن ڏينهن تائين پيو هلندو هو! حضور جن کي پوئي پڙهڻ جي هر روز عادت هوندي هئي، پر هاڻي انهيءَ پاسي کان به خيال ويندو رهين. رات ڏينهن شبد اڀياس کان سواءِ، ٻيو ڪو به ڪم ڪو نه ڪندا هئا. ٽي ڪلاڪ پيرن تي ويهي آسڻ ۽ ٽي ڪلاڪ بيهي پڇن ڪندا هئا. اهو ڪاٺ جي 5 فوٽ ڊگهيءَ بيراڳڻ تي ڪندا هئا، جا اڄ ڏينهن تائين حضور جن جي ڪمري ۾ رکي آهي اهو سڄو وقت بلڪل ايڪانت ۾ رهندا هئا. نه ڪوٺڙيءَ کان ٻاهر نڪرندا هئا ۽ نڪي ڪنهن سان به ڳالهائيندا هئا. سڀني سان سڀني ٿوڙي، اهو وقت هنن گوشه نشيني اختيار ڪئي هئي. رڳو باباجيءَ جي درشن لاءِ هڪ دفعو ڪوٺڙيءَ کان ٻاهر ايندا هئا. ٽي مهينا برابر سندن اها حالت هئي. موڪل پوري ٿيڻ کان پوءِ، هو پنهنجي نوڪريءَ تي اثبت آباد وڃي چڙهيا.

حضور جن چوندا هئا ”شروع ۾ ته من سان سخت لڙائي ٿي ڪرڻي پوي، پر پوءِ اهو من اهڙو ته فرمانبردار نوڪر بڻجي ٿو پوي، جو هو خود پڇن ڪرڻ لاءِ مجبور ٿو ڪري.“ حضور جن جو هڪ پراڻو نوڪر بنناسنگه جو گهڻو ئي وقت سندن شيوا ۾

رهيو هو، سو ڳاله ڪندو هو ته حضور جن سڄي سڄي رات ڀڄن ۾ ويٺا هوندا هئا. جڏهن کيس ڪنهن وقت سجاڳي ٿيندي هئي ته هو هميشه حضور جن کي ڀڄن تي ويٺل ٿي ڏسندو هو. جيڪڏهن کين ننڊ زياده ستائيندي هئي، ته پوءِ ڪٽ اُڀي ڪري ٻنهي تنگن جي وچ ۾ رکي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ٻيهي ڀڄن ڪندا هئا. اهو سندن شروعات وقت هو.

انهيءَ نوڪر هڪ ڏينهن حضور جن کان پڇيو ”ڇا! ڪاڏي بنا به انسان جيئرو رهي سگهي ٿو؟“ حضور جن فرمايو ”بنتا سنگهه! نام امرت آهي، اهو بدن کي ڪمزور ٿيڻ نٿو ڏئي. جيڪو نام سڄيءَ رچنا کي بهاري بيٺو آهي، تنهن لاءِ هڪ شربير کي قائم رکڻ، ڪهڙي وڏي ڳالهه آهي!“

هن وري عرض ڪيو ”حضور! توهان کي بڪ نٿي لڳي؟“ جواب ڏنائون ”اندر ۾ اهو آهار ڪاٺ لاءِ ٿو ملي، جو بڪ جو نالو نشان به نٿو رهي.“ هن وري پڇيو، ”ننڊ ته ضرور توهان کي ستائيندي هوندي؟“ جنهن تي وري فرمايائون، ”بڪ ۽ ننڊ ماڻهو پنهنجي مرضيءَ موجب گهٽائي وڌائي سگهي ٿو، اهو هن جي پنهنجي اختيار ۾ آهي. زنده رهڻ لاءِ تمام ٿوري خوراڪ ۽ تمام ٿوري سمهڻ جي ضرورت آهي ۽ ڀڄن ڪرڻ سان اهي ٻئي خود بخود گهٽجي وڃن ٿا.“

هڪ دفعي حضور جن فرمايو، ”پاڻي! مون ته ڪجهه به ڀڄن نه ڪيو آهي. مون کي ته باباجي مهاراج جن ڪيو ڪرايو بخشيو آهي“ پاڻي بنتا سنگهه جو اتي بيٺو هو سو چوڻ لڳو، ”حضور! اهي ڇهه ڇهه ۽ نون ڪلاڪ ڀڄن ۽ ٽي ٽي ڪلاڪ هڪ آسٽي تي وهڻ ۽ ڪيترا ڪيترا ڏينهن کاڌو نه کائڻ، اهي سڀ ڳڻپ ۾ نه آهن ڇا؟“ تنهن تي حضور جن جواب ڏنو.

”نام وڏو مهانگو آهي، جيڪڏهن سر ڏيڻ سان به اهو ملي ته به انهيءَ کي سستو ڪري سمجهو.“

حضور جن ستسنگ ۾ اڪثر فرمائيندا هئا ته ڀڄن ڪرڻ، جوانيءَ ۾ موت جي برابر آهي. اهو بزدل ۽ ڪمزور طبيعت وارن جو ڪم نه آهي. راتيون جاڳڻ، بڪ اڃ سمڻ، هر ڪنهن قسم جون سختيون برداشت ڪرڻ، من جي خواهشن کان منهن موڙڻ، اهو ڪو آسان ڪم نه آهي!

وڌيڪ فرمائيندا هئا ته اهو سڀ تڏهن ٿيندو، جڏهن من ۾ ستگروءَ جي پيار کان سواءِ، ٻي ڪا به محبت نه رهندي، جيئو پنهنجي هڪ هڪ ساهه لاءِ چوڪيداري ڪري ۽ ڏسي ته، سندس ڇت ۾ اندر ”گروءَ کان سواءِ ٻي ڪا به شڪل ۽ ٻيو خيال نه ٿو اچي.“ ۽ اندر ۾ هن جي نچ لاڳ، رڳو گروءَ جي چرڻن ۾ رهي ۽ هو ٻاهر دنيا ۾ فقط نالي ماتر ورتي، تڏهن ئي وڃي ڪجهه بڻجندو. وري فرمايائون، ”سمرن ۾ ايترو ته پيار هئڻ گهرجي، جو هڪ ڀل به سمرن نه وسري، جنهن کي سمرن سان پيار نه آهي، انهيءَ کي گروءَ جي عشق جي اڃا هوا ئي ڪا نه لڳي آهي.“ زباني جمع خرچ سان مالڪ نٿو ملي

هي ته ڪرڻيءَ جو مارڱ آهي، جيڪو سر نٿو ڏيئي سگهي، تنهن کي ملندو به ڪجهه نه. جيستائين دنيا جو پيار نه ڇڏندو تيستائين مالڪ جو پيار ڪيئن لڳندو؟“ انهيءَ شخص جون ڳالهيون ٻڌي دل ۾ اڪثر اهو سوال اُٿندو هو ته، حضور جن ته ڪل مالڪ، ساڪيات ست پرش، انامي ۽ سچڪند جا والي آهن ۽ سنت ته شروع کان وٺي سنت ٿيندا هئا، پوءِ هنن کي ڇهن سمرن ڪرڻ ۽ ايتري ڪشت ڪرڻ جو ڪهڙو ضرور هو. جو هيٺ ڪير به جيڪو وقت کين ملي ٿو، سو ڇهن اڀياس ۾ گذارين ٿا. گرو نانڪ صاحب، ڪبير صاحب ۽ ٻين سنتن جو به ته اهو ئي دستور هوندو هو.

دريائي لال ڳالهه ٿو ڪري ته اسان مان، ڪنهن کي به حضور جن کان انهيءَ سوال پڇڻ جو حوصلو ئي نه ٿيندو هو. حضور جن جو اهڙو ته ڪجهه رعب هوندو هو، جو انهن جي سامهون غير مطلب جي ڳالهه لاءِ زبان ئي نه ڪلندي هئي، پر هڪ دفعي اسين سڀ حضور جن جي ڪمري ۾ ويٺا هئاسين، اڃا حضور جن اُتي نه آيا هئا. لالا ڌنراج وڪيل جو پيءُ بابو ميا داس، جو حضور جن جي هٿ هيٺ نوڪريءَ ۾ ساڻن گهڻو وقت رهيو هو، اهو به اتي ويٺو هو. انهيءَ کي اسان انهيءَ سوال ڪرڻ لاءِ زور ڏنو. جڏهن حضور جن آيا، تڏهن هنن کين چيو ”حضور! توهين ڇهن چوڻا ڪريو؟ توهان کي انهيءَ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟“ پهريائين ته حضور جن انهيءَ سوال جي جواب ڏيڻ ۾ تڻائڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ فرمايو، ڇهن نه ڪجي ته ٻيو ڇا ڪجي“ پر ميا داس چوڻ لڳو، ”باباجي مهاراج جن تي، حضور جن کي پهريائين ڏينهن نام ڏيڻ وقت مالامال ڪري ڇڏيو هو ۽ چيو هئائون ته، منهنجي پٺيان جيڪو منهنجي جاءِ تي ڪم ڪندو، اهو مون کان چئو ٿو ته ڇهه ڪٿي ايندو، پوءِ توهين ڪاڍا ڪي ڪشت چوڻا ڏيندا رهو؟“

بابا نظام الدين ملتان وارو به انهيءَ وقت اُتي موجود هو. هن جو بابا جمل سنگهه کان نام ورتل هو. هو تمام پراڻي ڪمائيءَ وارو مهاڻو هو ۽ حضور جن هن جي وڏي عزت ڪندا هئا. حضور جن هن ڏانهن اشارو ڪري فرمايو ته توهانجي ڳالهه جو جواب هي ڏيندو. جنهن تي بابا نظام الدين چيو، ”بابوجي! اهو سڀ ڇهن ۽ سمرن ۽ اسانجي ڪري ڪيو ٿو وڃي. سنت خود ئي اسان کي اهو نه سڀڪارين ته اسين پوءِ سڪي ڪو نه سگهنداسين.“ حضور جن کلي فرمايو ”ڪري ڏيکارڻ تي به ڪو ورلو اها ڳالهه مڃي ٿو.“ انهيءَ تي بابا نظام الدين چيو، ”انهيءَ ڪري ئي ته انهن جي بدران حضور جن کي اهو ڪرڻو ٿو پوي.“

حضور جن جو درشن، صورت ۽ سيرت

حضور جن جي شان ۽ جمال جو حال، ڪير بيان ڪري سگهي؟ ڊگهو قد، پتلو ڊولائڻو جسم، نازڪ بدن، ڳاڙهي رنگ مائل، گورو رنگ، ڪلمڪ مڪڙو ۽ سندن اکين

۾ سدائين اُمرت پريل هو، نڪ ڊگهو جنهن جي هيٺان مڇون، سفيد سونهاريءَ سان گڏيل هيون. سندن چهرو رعب وارو، ڏاڏي ڳل تي اک کان هڪ آگر هيٺو هڪ ڪارو تر، جنهن جي خوبصورتِيءَ اڳيان، حافظ جي پيش ڪيل قِسمت - سمرقند ۽ بخاري جي بادشاهت به تهج معلوم ٿي ٿئي.

”اگر آن ترڪ شيرازي، بدست آرد دل مارا،

بخال هندوش بخشند، سمرقند و بخارا را“

يعني جيڪڏهن اهو شيراز جو پهلوان منهنجي هٿ ۾ اچي وڃي ته پوءِ هن جي ڪاري تر تان، مان جيڪر سمرقند ۽ بخارا کي سندن مٿان قربان ڪري ڇڏيان.

ساڄي ڳل تي هڪ ڪارو گول نشان هون، جنهن جي ڪاراڻ، پيرسان ڏاڙهيءَ جي وارن کي ڪارو رنگ ڏنو هو. نور تي نڪ جي مٿان سڌيون پنج ليڪون يا ريڪائون هيون، جي جوتش موجب پورٽ بيوگيءَ جو ڳڻ ٻڌائين ٿيون. سندن ٻانهون ڊگهيون گوڏن تائين پهچنديون هيون، سندن چرن ڪنولن ۾ پدم جو نشان هو. جڏهن به انهن پوتر چرن تي، ڪنهن ڀاڱوان کي سر جهڪائڻ نصيب ٿيندو هو ته هنجي دل مان ساري اُونده ۽ ڪلفت دور ٿي ويندي هئي ۽ انهيءَ جي اثر جو آئند ڪيترن ڏينهن تائين، هن جي روح تي ڇاڻيل رهندو هو. حضور جن جي ڪهڙي ڪهڙي انگ جي شويبا ورنن ڪري ٿي سگهجي؟ گسائين تلسيداس جن گروه جي چرنن جي هڪ ننهن بابت فرمائين ٿا ته:

”سري گرو پد نڪ مني گن جوتي - سمرت ديه درشت هئي هوتي،

دلن موه تم سو سپر ڪاشو - ٻڙي ڀاڱ آر آوهي جا سو،

اوگر هئين بمل بلوچن هئي ڪي - متين دوش دک پڙ رجني ڪي،

جتا سوانجن انجي ورگ ساڌڪ سڌو سو جان،

ڪوتڪ ديڪت سيل بن پوتل پوري نڌان.“

يعني ته سري گرو چرنن جي هڪ ننهن جو نور، لالن ۽ هيرن جي ڍير جي روشنيءَ سمان آهي. هنن جي چرنن جي سمرٽ سان، دود درشتي اندرين اک کلي ٿي، انهن جو سورج روپي پرڪاش، هردي جي انڌڪار کي ناس ٿو ڪري. انهيءَ انسان جا وڏا ڀاڱ آهن، جنهن جي اندر ۾ اهو اچي. انهيءَ جي روشنائيءَ سان هردي جو نيتر کلي ٿو ۽ سنسار روپي انڌيري رات جو دک ۽ دوش دور ٿو ٿئي.

جنهن ستگروءَ جي چرنن جي ڌوڙ جو سرمون پنهنجي اکين ۾ وڌو آهي، اهو ساڌڪ، سڌ ۽ سڄان ٿي، ٿو وڃي ۽ اهو پنهنجي اندر ۾ اٽيڪ پرڪار جي ليلا، بن، پرٻت، جهنگل ۽ پرٿوي ڏسي ٿو.

حضور جن گهڻي ڀاڱي اچي رنگ جا ڪيڙا پائيندا هئا. سفيد پتڪو، اچي خميص، تنهن جي مٿان اچي رنگ جي صدي ۽ سفيد پتڪا مون پائيندا هئا. جڏهن ٻاهر ويندا هئا ته اچو ڪوٽ پائيندا هئا. سندن صورت، اچي ڏاڙهي ۽ سفيد ڪپڙن

سان (۱) ادي سوييا ڏيندي هئي ۽ ڏاڍي من موهڻي پئي لڳندي هئي. دل پيئي
جا هيٺي هئي ته ڪلاڪن جا ڪلاڪ اهو درشن ڪجي.

دريائي لال ريتاڻو سيشن جج ڪپور تلا وارو ڳالهه ٿو ڪري ته، هڪ دفعي
1914ع يا 1915ع جو ذڪر آهي، جنهن وقت هو چلندر ۾ وڪالت ڪندو هو. هڪ
ڏينهن هو ۽ پگت سنگم وڪيل پئي، حضور جن کي اسٽيشن تي ڇڏڻ آيا هئا. انهيءَ
وقت اتفاق سان چوڌري رحيم بخش وڪيل، به پنهنجي مرشد کي اسٽيشن تي ڇڏڻ آيو
هو. جڏهن هن جي مرشد حضور جن کي ڏٺو ته اُتيئي يڪدم بيهي، هڪ ٽڪ مهاراج
جن ڏانهن هن نهارڻ شروع ڪيو. جيڏانهن پليٽ فارم تي مهاراج جن پئي قربا، هن به
اوڏاهين پنهنجو منهن پئي ڪيو. پنج، ڏهه منٽ اهائي حالت رهي، آخر هن کان رهيو نه
ٿيو ۽ حضور جن جي ويجهو اچي چوڻ لڳو، ”توهان جي چمري جو الاهي نور ۽ روحاني
پرڪاش اهڙو موهيندڙ ٿو لڳي، جو دل تي چاهي ته اهو ڏسندو ئي رهان“ تنهن تي
حضور جن فرمايو، ”اها سڀ توهانجي دل جي صفائي ۽ هردي جي پورتن آهي، ۽ مون
۾ ته ڪا به صفت نه آهي“ هو چوڻ لڳو، ”بزرگن جو ائين چوڻ ئي ته وڏو شان وارو آهي“
پوءِ دير تائين پاڻ ۾ ڳالهائون ڪندا رهيا، پئي ڏينهن چوڌري رحيم بخش هن کي
ٻڌايو، ”حضرت فرمايو ٿي ته، توهان جو مهاراج صاحب، سڄي جهان جي فقيرن جو
وڏو شهنشاهه آهي“

حضور جن جي تقرير ڏاڍي دلڪش ۽ اثر واري هوندي هئي. آواز اڻڇو منو،
سريلو ۽ من موهيندڙ هوندو هون به، ٿي ٿي ڪلاڪ پريم سان اپديش فرمائيندا
رهندا هئا ۽ ذري به ٽڪاوٽ محسوس نه ڪندا هئا. جنهن وقت ستسنگ لاءِ تخت تي
اچي ويهندا هئا تنهن وقت ملين ۾ ملين هردو ۽ اپوتر کان به اپوتر اڳيون، هنن جي
مهاسندر ۽ منوهر شير جو درشن ڪري گد گد ٿي وينديون هيون، ستسنگ ۾ سندن
مشڪڻ ۽ کڻ، گوبا امرت جون بوندون وسڻ برابر هوندو هو ۽ شيوڪن جي مرده دل
کي، آتمڪ جيون بخشيندو هو. سندن مها اتم ستسنگ جنم جنم جي پاپ ڪرمن جي
ميل کي، هردي مان صاف ڪندو هو. ماهملين ۽ مها وڪاري روح به، سندن ستسنگ ۾
اچي بدلجي ويندا هئا. حضور جن جي اپديش جو اثر بجليءَ سمان هو. ڪلاڪن جا
ڪلاڪ درشن ڪري به سنگت درشن جي پياسي رهندي هئي.

حضور جن ديا جا سمنڊ، پريم جا ساگر ۽ پاڇهه جا درياءُ هئا. سندن
بخشيش جو خزانو سدائين ڀريل هو. جنهن وقت ڪو به پاپي يا گنهگار سندن سامهون
ايندو هو، انهيءَ وقت سندن رحمت جو درياءُ جوش ۾ اچي، هن جي گناهن جو ميل
صاف ڪري ڇڏيندو هو.

حضور جن فرمائيندا هئا ته سنت جيون جا پاپ ٿڌا ڏسن جيڪڏهن هو اسان
جي ڪرمن تي نظر ڪن، ته پوءِ ڪو به انسان، سندن ويجهي ويهڻ چو لائق نه آهي. هنن
جي دل ۾ سڀني لاءِ رحم ۽ ديا جو پاڻ هوندو هو. فرمائيندا هئا ته سڀ انسان هڪ ئي پتا

جا پت آهن ۽ پاڻ ۾ پائر آهن، ٻرو ڪنهن کي چئجي ۽ فقط هنجي خوبين ۽ گئڻ ڏانهن نگاهه ڪريو. هو سڀني کي هڪ نظر سان ڏسندا هئا ۽ هرڪو ائين سمجهندو هو ته مهاراج جن منهنجا آهن.

دريائي لال ريتائڙڊ سيشن جج ۽ ڪپور ٽلا رياست جو وزير، هڪ پنهنجو واقعو هن ريت ٿو بيان ڪري ته، ”هڪ دفعي جون جي مهيني 1911ع يا 1912ع ۾ مان حضور جن جي درشن لاءِ بياس ڏيري ۾ ويس ۽ اتي ٻن پهرن جو وڃي پهتس. اتي سڀ کاڌو کائي پنهنجين ڪوئين ۾ دروازا بند ڪري وڃي آرامي ٿيا هئا. مان ٻارهان دريءَ ۾، ڪوٽ بوت لاهي، هڪ ٽڙي تي مٿن کان سر رکي لپتي پيس. اها ٻارهان دري حضور جن جي رهڻ واري ڪوئيءَ جي لڳ هئي. انهن ڏينهن ۾ ڏيري ۾ ٻه ننڍا ستسنگ گهر، جي ڪوه جي ويجهو آهن. ٻارهان دري ۾ چوٻاري کان سواءِ ٻي ڪا به عمارت رهڻ لاءِ ڪا نه هوندي هئي. حضور مهاراج جن اڀرندي واري چوٻاري جي مٿان، ماڙيءَ ۾ آرام ڪندا هئا. هنن 18 سال لڳاتار ٻهاڙي علائقن ۾ نوڪري ڪئي هئي ۽ هي سندن پهريون ئي سال هيٺ ميدان ۾ رهڻ جو هو. انهيءَ ڪري هو ٻن پهرن جو خميص لاهي ڇڏيندا هئا ۽ فقط هڪ ڪچو ۽ بدن جي ڍڪڻ لاءِ چادر اوڍيندا هئا.“ ديوان دريائي لال چوي ٿو ته ”مان ٻارهان دريءَ ۾ لپتي ته پيس، مگر مون کي آرام نه آيو. هيٺ فرش باهه جهڙو تتل هو ۽ مٿان باهه جهڙي لڪ پيئي لڳي. آڇ ۾ چپ سڪندا پئي ويا ۽ ائين سمجهيم ته هڪ باهه جي ڪوري ۾ پيو آهيان. ٿوري وقت کان پوءِ ڏٺم، ته سامهون مهاراج جن، اُس ۾ چوٻاري کان هيٺ لهي، منهنجي سيرانديءَ کان اچي بيٺا ۽ فرمايائون ته تون هت لوءِ ۾ ڇو پيو آهين؟ جلدي اُٿ. پوءِ هنن پنهنجي بدن تان چادر لاهي، مون کي پنهنجي پٺي ڏيکاري چيائون ”ڏس! تو منهنجو بدن زخمي ڪري ڇڏيو آهي.“ بنٿا سنگهه کي جلدي سڌ ڪيائون ۽ هن کي حڪم ڏنائون ته هڪ منجي ڪٽي اڇ. پوءِ سندن ڪوئيءَ جي ڀرسان هڪ ڪچيءَ ڪوئيءَ ۾ اها چارپائي وڇائي، انهيءَ جي مٿان فراسي ۽ وهائڻ رکائي، بنٿا سنگهه کي چيائون ته ڪوئيءَ ۾ پيل گهميءَ مان ٿڌو پاڻي ڪٽي اچي مون کي پياري. ٻئي ڏينهن بيبي رڪوءَ مون کي ٻڌايو ته، مهاراج جن پنيءَ جي ڦوڦيندن ڪري سمهي نه سگهيا هئا ۽ چوڻ لڳي، ”پائي ته منهنجا کي اهڙا سخت ڪرم هئا، جن جي ڪري توکي نرڪ جي باهه ۾ سڙهڻو هو ۽ اهو ڪرم مهاراج جن پاڻ تي کنيا آهن.“ جڏهن حضور جن جي ديا ۾ مهر جون ڳالهيون ٿيون ياد پون تڏهن اکين مان ڳوڙها ٿا وهڻ لڳن.“

حضور جن جي قوت برداشت: حضور جن جي سهڻ جي شڪتي جو گهڙو بيان ڪجي! ڇيٽ جي گرمين ۾ ڪلئي ميدان تي، لاٻاري کان پوءِ، پاڻ روبرو بيهي، ڪڻڪ سنگن مان جدا ڪرائيندا هئا. اتي ڪي ستسنگي ته اُس جي ڪري ٽڪجي پوندا هئا ۽ هيڏانهن هوڏانهن وهڻ لاءِ جاءِ پيا ڳوليندا هئا، مگر حضور جن فوجي ڪمانڊر وانگر سڌا بيٺا هوندا هئا. ڪي حضور جن کي چوندا هئا ته، صبح کان وٺي حضور جن

اُس ۾ بيٺا آهن، هينئر هلي ٿورو آرام ڪريو، تنهن تي حضور جن مشڪي فرمائيندا هئا تہ اڄهو! هاڻي هلون ٿا، باقي ٿورو ڪم آهي.

هڪ دفعي جو ذڪر آهي تہ حضور جن، اُس ۾ بيهي پئي ڪم ڪرايو ۽ هڪڙي ستسنگي چٽي کولي سندن مٿان کڻي جهلي بيٺو، تنهن تي حضور جن چيو تہ انهيءَ جي ڪا به ضرورت نه آهي. انهيءَ وقت حضور جن جو هڪ داستان ياد آيو، جو هنن هڪ دفعي ٻڌايو هو تہ، هڪڙي ڏينهن گرميءَ جي موسم ۾ هو ائبٽ آباد مان باباجي مهاراج جن جي درشن لاءِ بياس اچي رهيا هئا ۽ اٽڪل هڪ وڳي منجهند جو بياس جي ريلوي اسٽيشن تي اچي پهتا. ڏينهن ناري هلڻ بدران، انهيءَ ئي وقت اُس ۾ ڏيري ڏانهن پنهنجو رخ رکيائون. انهن ڏينهن ۾ ٽانگا وغيره اُتي ڪو نه هوندا هئا. رستي ۾ هڪ هنڌ ڇانو ۾ پيهڻ جو خيال آين، پر دل ۾ چيائون تہ وجئين ٿو گرو جو درشن ڪرڻ ۽ ڏسين ٿو اُس ۽ ڇانو. من کي ائين چئي، هڪدم اُتي پٺت پيا، هاڻي ڏيري جو حال ٻڌو.

باباجي مهاراج جن سڄي عمر برهمچاري هئا. تنهن ڪري هو گرمي گهڻي محسوس ڪندا هئا ۽ اُس ۾ ٻاهر ڪو نه نڪرندا هئا، جنهن وقت حضور جن بياس اسٽيشن کان ڏيري لاءِ روانا ٿيا، تنهن وقت کان وٺي باباجي مهاراج جن پنهنجي ڪونٽريءَ جي ٻاهر اُس ۾، اچ وڃ شروع ڪئي. تنهن تي بيبي رڪوءَ کانئن پڇيو، ”مهاراج! توهين ته سياري ۾ به اُس سهي ڪو نه سگهندا آهيو، سواج ٺهڻ اُس ۾ ٻاهر ڇو پيا ڦرو؟“

باباجيءَ ڪجهه به جواب نه ڏنو ۽ اُس ۾ ٽهلندا رهيا. جڏهن حضور جن، اٽڪل فرلانگ کن ڏيري جي ويجهو اچي پهتا، تڏهن باباجي مهاراج جن، پنهنجي ڪوٺيءَ جي اندر هليا ويا. جڏهن حضور جن ڏيري ۾ اندر پهتا، تڏهن بيبي رڪوءَ کين ڏسي کلي چيو ”پاڻي صاحب! مون کي ته پهرين ئي معلوم ٿي ويو هو تہ تون اچي رهيو آهين! باباجي برابر هڪ ڪلاڪ اُس ۾ پئي آيا ويا ۽ هينئر اندر ويا آهن.“ حضور جن کيس جواب ڏنو تہ ”ها! بيبي تون چڻ ته ڪا انٽريامي مهاٽما آهين ۽ توکي سڀ خبر آهي؟“

بيبيءَ چيو، ”مون کي اهو خيال آيو هو تہ، ڪنهن جي لاءِ هي اُس پيا سمن.“ حضور جن چيو، ”انهيءَ ڪري ئي رستي ۾ مون کي جيٺ جي سخت اُس، برسات جي ٿڌي هوا وانگر پئي معلوم ٿي.“

حضور جن گرميءَ سرديءَ جي ڪا به پرواهه نه ڪندا هئا. برسات هجي يا طوفان هجي، جيڪو به ڪم ڪرڻو هوندو هون، سو ضرور ڪندا هئا.

هڪ دفعي حضور جن لنگر ۾ ويا، جتي زالن تون تي مانيون پئي پڇايون اُتي هڪڙي چلھي ۾ تمام گهڻو ڪارو دونهون ٺڪري رهيو هو. حضور جن سڌو وڃي دونهين جي وچ ۾ بيهي رهيا. ٻيو جيڪو ماڻهو مهاراج جن سان گڏ هو، تنهنجو تہ

دونهين ڪري ساھ گھٽجڻ لڳو ۽ اکين مان پاڻي اچڻ لڳس. هن مهاراج جن کي عرض ڪيو، ”حضور، هتي تمام گھڻو دونهون آهي، توهين ٿورو پاسو ڪري بيھو.“ حضور جن فرمائڻ لڳا، مون کي تہ دونهون ڪجھ بہ نٿو ڪري.“ اتي ئي هو بيٺا رهيا. حضور جن جو هلڻ تڪو هوندو هو ۽ جيڪي هنن سان گڏ هوندا هئا، سي پٺيان ئي رهجي ويندا هئا.

هڪ دفعي حضور جن 1945ع ۾ اُتي آباد ويا هئا. هي اتان موٽڻ جو واقعو آهي. صبح جو سويل اُتي اُشان ڪيائون، تنهن کان پوءِ ستسنگ ڪيائون. پوءِ موٽر ۾ چڙهي راولپنڊيءَ ۾ آيا. اتي سنگت، کين ستسنگ ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو. جتي بہ ڪلاڪ کن ستسنگ ڪيائون، اتان پوءِ لائپور آيا، اهو سفر هڪ سئو ميلن کان بہ وڌيڪ هو. لائپور ۾ شيوا سنگھ سيشن جج جي ماءُ جو مرتڪ يوگ هو. اتان يوگ کان پوءِ روانا ٿي ٻي وڳي رات ڌاري اچي ڪپور ٿلا ۾ پهتا. جتي ڊاڪٽر ايشور سنجگه جي ڌيءَ جي شادي جو آئند ڪاج، چئين وڳي صبح جو شروع ٿيڻو هو. حضور جن سڀني کان پهرين اُتي آسڻ تي براجمان هئا. اتان پوءِ ائين وڳي صبح جو جلندر ويا، اتي بارهين وڳي موٽر ڊرائيور جيڪو سردار شيوا سنگھ، پنهنجي موٽر سوڌو حضور جن کي راولپنڊيءَ مان وٺڻ لاءِ موڪليو هو، انهيءَ کي روانو ڪيائون ۽ کيس يارهن رپيا ۽ پتڪو انعام ڏنائون. هي ڊرائيور مسلمان پٺاڻ هو ۽ سلام ڪري چوڻ لڳو، ”بابا! اسان کي وري ياد ڪجو، مان ٽيهن سالن جو جوان، ننڊ ۽ ٽڪ ڪري مي ويو آهيان، پر توهان سڄي رات نڪي سمهيا آهيو ۽ نہ ڪاڌو اٿو تہ بہ توهان جي چمري تي نور الائي پيو چمڪي، توهين آدمي نہ پر خدا جو ديدار آهيو.“ انهيءَ وقت مهاراج جن جي عمر اٽڪل 87 سال هئي.

هڪ ٻيو واقعو درج ڪري هن مضمون کي ختم ڪيو ٿو وڃي، هڪ ڏينهن حضور جن جي طبيعت ٺيڪ نہ هئي، زڪام ۽ بخار هون. سڀني سمجهيو تہ اڄ ستسنگ ۾ حضور جن کين ويندا. هيڏانهن گھڙيال چار وڃايا، هوڏانهن حضور جن جھٽ پٽ ستسنگ جي ويڃڻ لاءِ تيار ٿيا. کين هٿ ٻڌي عرض ڪيو ويو تہ، اڄ توهان جي طبيعت ٺيڪ نہ آهي، تنهن ڪري ستسنگ ۾ نہ وڃو. حضور جن جواب ڏنو تہ، مان بلڪل ٺيڪ آهيان ۽ ستسنگ ۾ ضرور ويندس.

وري بہ سڀني کين نہ ويڃڻ لاءِ عرض ڪيو. تڏهن هو فرمائڻ لڳا، ”هن بدن کان جيترو ڪم ورتو وڃي اوترو سٺو آهي، هڪ ڏينهن کيس باھ ۾ ئي وجهڻو آهي، باباجيءَ جيڪا ديوتِي سونپي آهي، انهيءَ ۾ ڪوتاهي نہ ڪرڻ گھرجي.“ جڏهن ستسنگ ۾ ويٺا، تڏهن اهڙي تہ سندن گرjana هئي جو ڪنهن کي شڪ نہ ٿيو تہ کين بخار آهي! پورا اڏائي ڪلاڪ ستسنگ ڪري واپس گھر آيا. انهيءَ وقت دريائي لال سيشن جج مهاراج جن سان گڏ هو. هو دروازو بند ڪري رهيو هو تہ هڪ ماڻهو پچندو اُتي آيو ۽ چوڻ لڳو، ”مان هيئنر آيو آهيان ۽ مون کي مهاراج جن جو درشن ڪرڻو آهي.“

دريائي لال کيس چيو ته ”پاڻي اڄ حضور جن جي صحت نيڪ نه آهي. هيٺئر سستنگ ڪري موتيا آهن ۽ اوندھ ٿي ويئي آهي، صبح جو اچي درشن ڪج.“

پر هو چوڻ لڳو ته، مون کي هيٺئر درشن ڪري موٽي وڃڻو آهي ۽ سياڻي ميرٺ ۾ ٽوڪريءَ تي چڙهڻو آهي وغيره وغيره. تنهن تي جج صاحب غصي ۾ اچي هن کي چيو، ”بابا! رحم ڪر، حضور جن کي ڪجهه سال جيئڻ ته ڏيو.“ پوءِ هن زور ان دروازو بند ڪري ڇڏيو. انهيءَ وقت انهيءَ شخص جي چمري تي اهڙي ته اداسي ڄاڻجي ويئي جو هن جي دل پگهرجي ويئي، پر هن دروازو نه کوليو. جڏهن هو مٿي ويو، تڏهن حضور جن هن کي فرمايو ”هڪ ماڻهو جو تمام پري کان آيو آهي، انهيءَ کي مون وٽ اچڻو آهي، وڃي دروازو کولي اچ.“

جج صاحب جواب ڏنو ته برابر هڪ ماڻهو آيو هو، پر مون کيس مٿي اچڻ کان روڪيو، ڇاڪاڻ ته حضور جن بلڪل ٽڪل هئا. تنهن تي حضور جن چيو، ”تو من مت ڪئي نه، هاڻي وڃي هن کي ڳولي اچ.“ هن هيٺ اچي ڏٺو ته اهو شخص کيس نظر نه آيو. پوءِ چوڌاري ڏيري ۾ هن کي ڳوليائين، پر هو ڪٿي به نه لڌس. آخر نراس ٿي، جڏهن موٽي آيو ۽ مٿي حضور جن وٽ وڃڻ تي هو ڇا ٿو ڏسي، ته اهو ماڻهو هيٺ واراندي جي ڀت سان لڳو بيٺو هو. هن هٿ جوڙي هن کان معافي ورتي ۽ چيائينس ته ”پاڻي توکي حضور جن ياد ڪيو آهي“ اهو ٻڌي انهيءَ ماڻهوءَ جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو. مهاراج جن مٿي هن جو انتظار ڪري رهيا هئا. ائين سمجهيو ويو ته مهاراج جن هن سان به ٿي منت ڳالهائي کيس رخصت ڏيئي آرام ڪندا. ليڪن ستنن کي آرام ڪئي آهي؟ هن شخص وڌيءَ عاجزيءَ سان نام ملڻ لاءِ عرض ڪيو ۽ حضور جن هن کي نام ڏيڻ لاءِ تيار ٿيا. حڪم ڏنائون ته هيٺيون دروازو بند ڪريو ۽ ڪنهن کي به مٿي اچڻ نه ڏيو ۽ رات جو اا وڳي نام ڏيئي وائدا ٿيا. اهو شخص اوڏيءَ مهل ئي واپس اسٽيشن تي گاڏيءَ لاءِ روانو ٿي ويو. نام ڏيڻ کان پوءِ حضور جن اڻڻان ضرور ڪندا هئا، پوءِ ڪٿي ڪيتري به گرمي يا سردي هجي، بيمار هجن يا تندرست هجن.

ڪجهه ڏينهن کان پوءِ حضور جن هڪ چٽي، دريائي لال کي ڏني، جنهن ۾ لکيل هو ته جيڪو ميرٺ وارو ماڻهو ٿورا ڏينهن اڳ، نام وٺي ويو هو، سو بياس مان ڏهه ڏينهن موٽڻ کان پوءِ گذاري ويو ۽ حضور جن آخري وقت تي هنجي جيڪا سنڀال ڪئي تنهن جو احوال انهيءَ چٽيءَ ۾ لکيل هو.

انهيءَ ماڻهوءَ کي فقط ٻه ڏينهن بخار آيو هو. مرڻ وقت اُٿي ويهي رهيو ۽ پنهنجي زال ۽ ڀاءُ کي چوڻ لڳو ”هن وقت منهنجي اندر جو پردو کلي ويو آهي، گرو مهاراج جن مون وٽ ويٺا آهن ۽ چون ٿا ته هاڻي تيار ٿيءُ، مان توکي وٺڻ آيو آهيان. زال کي چيائين ته تون ڪو به فڪر نه ڪر، بياس، گرو مهاراج جن کي شرن ۾ هلي وڃ. پنهنجي ڀاءُ کي چيائين ته جيڪڏهن توکي جنم مرڻ جي ڦاسيءَ کان ڇٽڻو آهي ته،

جلدي وڃي بياس ۾ حضور جن کان نام وٺ. اُتي گل مالڪ منس سرير ڌارڻ ڪري آيو آهي، پر دنيا هن کي نه ٿي سڃاڻي.

حلال جي روزي: حضور جن حلال جي روزيءَ جو خاص خيال رکندا هئا ۽ اڪثر فرمائيندا هئا، ”من جي پوترتا لاءِ شڏاڻ جو هئڻ ضروري آهي“ جهرو ڪاٺيون تهرڻو ٿيندو من“ حضور جن هميشه پنهنجي حق جي ڪمائيءَ تي گذارو ڪندا هئا ۽ پنهنجي جائز آمدنيءَ کان سواءِ ڪڏهن هڪ ڪڙو به غير جي ڪمائيءَ جو منهن ۾ نه وجهندا هئا ۽ نه ڪنهن کان هڪ پئسي جي شيءِ به، پنهنجي ذاتي غرض لاءِ قبول ڪندا هئا.

هڪ دفعي حضور جن کي، سوڍا بائڪارب گهراڻي هئي ۽ دريائي لال جج کي چار آنا ڏيئي فرمايائون ”ايندڙ آرتوار تي جڏهن تون ڏيري ۾ اچين، ته هنن ئي پئسن جي سوڍا بائڪارب وٺيو اچج.“ حضور جن ڪڏهن ڪنهن کان ڪا به شيءِ نه وٺندا هئا ۽ نه ڪنهن جي گهر جو ڪاٺيندا هئا. جڏهن ٻاهر سستنگ وغيره تي ويندا هئا، ته پنهنجو ڪاڌو ٺهرائي پاڻ سان کڻي ويندا هئا. جيڪڏهن ڪجهه ڏينهن لاءِ ٻاهر ويندا هئا ته پنهنجو ڪاڌو ٺاهڻ لاءِ رسوبو پاڻ سان وٺي ويندا هئا. هو پوري قيمت ڏيڻ کان سواءِ ڪڏهن به ڪنهن جي شيءِ قبول نه ڪندا هئا. بعضي کي سستنگي، وڏي پريم سان ماکي يا ڪشمير جا صوف يا ڪوٽيا جون باداميون آڻيندا هئا. حضور جن انهيءَ جي قيمت جا پورا پئسا ڏيئي پوءِ اها شيءِ قبول ڪندا هئا ۽ چوندا هئا، ”مون کي توهانجي پريم جي ضرورت ۽ انهيءَ جو قدر آهي ۽ انهن شين جي ضرورت نه آهي“ بيبي رلي، سستنگين کي هميشه چوندي هئي، ”حضور جن ڪا به شيءِ کائين ته ڪو نه ٿا، پوءِ ڇو خوامخواه هنن جا پيٽا پئسا خرچ ٿا ڪرايو. آئينده جيستائين توهان کي لکيو نه وڃي، تيستائين ڪا به شيءِ نه آڻيو.“

حضور جن چوندا هئا ”جيڪو به سادو، ڪنهن جو هڪ به داڻو کائي ٿو، ته اهو ڏيڻ واري جي ڪرمن جو بوجو ٿو کڻي ۽ انهيءَ جي ڏيڻ بنا هو نه ڇڏندو.“ بيبي سادو، ٽڪاڻي جا مهنت يا پوڄاري، پوڄا جي پئسن وٺندڙ گرنٽين ۽ ٻين اهڙن ماڻهن کي جن جو گذر ٻين جي ڪمائيءَ تي هوندو هو، تن کي نام ڏيڻ کان هوانڪار ڪندا هئا. حضور جن اڪثر سستنگ ۾ فرمائيندا هئا ته سچو گرو، سڱ جي هڪ پاڻي به نٿو وٺي. جيڪو گرو شش کان رپيا پيسا وٺي، پنهنجي ٻارن ٻچن کي پالي ٿو، اهو گرو نه آهي، پر هڪ منگٽو ۽ بڪاري آهي. گرو داتا آهي. هو حق حلال جي ڪمائي ڪري، پنهنجن ٻارن ٻچن کي پالي ٿو ۽ جيڪي بچيس ٿو سو خدا جي خلق جي خدمت ۾ لڳائي ٿو. گرو نانڪ جن چيو آهي:

گر پير سڏائي منگڻ ڄائي، تاڪي مور نه لاڳو پائي
گمال ڪائي ڪجهه هٿون دي، نانڪ راه پڇاڻي سي

يعني جو گرو پاڻ کي پير سڏائي، ماڻهن جي رين پئسن مان پنهنجو پيٽ پالي ٿو، اهو گرو نه آهي، پر هڪ پينو آهي، انهيءَ انهيءَ جي پيرن تي ڪڏهن به مٿو نه ٿيڪيو. جيڪو حق حلال جي ڪمائي ڪري، پنهنجو ڪتب ٿو پالي ۽ جيڪي کيس بچي ٿو انهيءَ مان ساڌو سنتن جي شيوا ٿو ڪري اهو ئي حق جي راه ڄاڻي ٿو.

جيڪي به وڏي درجي وارا فقير ۽ مهاتما ٿيا آهن، تن پنهنجي هٿن سان پور هيو ڪري، پنهنجو گذران ڪيو آهي. ڪبير صاحب ڪپڙو اُٿيو، روڊواس جتين جي مرمت ڪئي. گرو نانڪ صاحب ڪرتارپور ۾ پوک ڪرائي جيڪو به شخص حق حلال جي روٽي نٿو کائي، اهو ڇن سمرن هرگز نه ڪري سگهندو.

مولانا روم فرمايو آهي ”پر ماتما جي بندگي لاءِ حلال جو کاڌو ضروري آهي ته متان اهو دڪ ۽ خرابي پيدا نه ڪري! حلال جي روزيءَ سان علم، سياڻپ، عشق ۽ بره پيدا ٿا ٿين. گرو، شبد جو شوق ۽ مالڪ جي ملڻ جو پيار حلال جي روزي پيدا ٿي ڪري ۽ انهيءَ مان تنهنجي پاڪ دل ۾ مالڪ جو شوق ۽ اکين ۾ نور پيدا ٿو ٿئي. جنهن کاڌي کائڻ مان حسد، غفلت ۽ جهالت وڌي، انهيءَ کي حرام جي ڪمائي ڪري سمجهو.“ ڪبير صاحب جن به فرمايو آهي ته:

گرهي ڪا ٽڪرا ٻرا - ڇاڪي نوَنو اَنگال دانته،

ڀڄن ڪري تو اُڀري - نهين تو ڪاڍي اُنت.

يعني پراڻي گهر جو ٽڪرو ڏاڍو ٻرو آهي، جنهن ۾ نوَنو اَگر جيڏا ڏند آهن، اهو ڀڄن ڪرڻ سان هضم ٿيندو، نه ته اهو آندائي ڪڍي ڇڏيندو.

نام ونڻ کان پوءِ حضور جن جو اهو قاعدو هوندو هو ته جيڪو به پگهار کين ملندو هو، سو سڀ اُٿي حضور باباجي مهاراج جين اڳيان رکندا هئا. انهيءَ مان جيڪو به باباجي مهاراج جن ڏيري جي خرچ لاءِ مناسب سمجهندا هئا، سو رکي باقي هنن کي گهر خرچ لاءِ ڏيندا هئا. جيستائين باباجي مهاراج جي حيات هئي، تيستائين سندن اهو ئي طريقو رهيو. باباجيءَ جي وقت ۾ جيڪي عمارتون ڏيري ۾ ٺهيون سي سڀ حضور جن جي ڏنل رپين مان ٺهيون هيون.

ستسنگ ۽ نام: حضور جن عام ستسنگ پهرين 1910ع ۾ جاري ڪيو. پنجاب جي اُها حالت هئي، جو اصلي روحانيت هتان گم ٿي ويئي هئي. گرو نانڪ صاحب جي ڀڳتي مارگ جي تعليم جو اثر بلڪل گهٽجي ويو هو. سرت شبد مارگ يعني انحد شبد جو اڀياس ۽ پنجن نامن جي پيد کان ڪير به واقف ڪين هو. گرو نانڪ صاحب جن جي گهر جا ودوان سک به، گرو گرنٽ صاحب جي تعليم کي ويدانت ۽ يوگ سان ڀيٽڻ ۾ فخر سمجهندا هئا. ڪو گرو نانڪ صاحب کي ويدانتي سمجهندو هو ۽ ڪو کين يوگي مت جو گرو سمجهندو هو ۽ ڪو وري هنن کي ديوي ديوتان جو اڀاسڪ بيان ڪندو هو. گرو مت جي جن بنيادي اصولن جي قائم ڪرڻ لاءِ، گرو صاحب جن پنهنجي

مثال سان، جنهن سڃاڻيءَ کي ثابت ڪرڻ لاءِ هنن پنهنجي جان قربان ڪئي هئي. انهيءَ جي پاڙ، ڪهاڙيءَ سان ڪٽڻ شروع ٿي ويئي هئي. گرو صاحب جن نه دهل تي ڏونڪو هڻي پڪاريندا هئا ته:

مت ڪوئي ڀرم پلي سنسار، گر بن ڪوئي نه اُترس پار.

بن گرپوري ڪوئي نه پاوي، لک ڪوئي جي ڪرم ڪماوي.

انهيءَ تعليم جي برخلاف، ته گروءَ کان سواءِ ڪا به مڪتي حاصل نٿي ٿي سگهي، سکن ۾ گرو ڪرڻ جي سخت مخالفت جاري ٿي ويئي هئي. گرو ڀڳتي ۽ شبد اڀياس جو ڪو به نالو نه ڄاڻندو هو. انگريزي تعليم جي اثر هيٺ نوجوان ناستڪيٽي جي طرف ڪرندا پئي ويا. غريب ڀنگي ۽ چمار وغيره، غربت ڪري عيسائي ٿيندا پئي ويا. دنيا زور ۽ شور سان اڌرم جي طرف تڪڙو پئي ويئي ۽ ايشور مان ماڻهن جو وشواس نڪرندو پئي ويو.

رحمت جي بادلن وسڻ کان اڳ، آسمان ۾ ڪارن ڪڪرن ظلم جي ڪارن بادلن سان طوفان ٿو اچي ۽ ڪال جي انياڻي هٿن سان جيو تمام ڊڪي ٿا ٿين، تڏهن ست پرش ديال رحم کائي، منش جو جنم وٺي دنيا ۾ اچي ٿو.

شروع ۾ جيترو زور سان ستسنگ حضور جن جو شروع ٿيو، اوترو زور سان ماڻهن انهيءَ جي مخالفت ڪئي.

1911ع ۾ حضور جن پيشن وٺڻ کان پوءِ جڏهن ڏيري ۾ ستسنگ شروع ڪيو، تڏهن ستسنگين جو ٿورو تعداد هوندو هو. ابا جڻمل سنگھ جي مهاراج جن اٽڪل 2400 ماڻهن کي نام دان ڏنو هو، جن مان ڪيترا گذر ڪري ويا هئا. انهيءَ وقت هر ڪنهن آرتوار تي وڏو ستسنگ ٿيندو هو جنهن ۾ اٽڪل ٻه ٽي سئو ماڻهو ايندا هئا. هستي آهستي سنگت وڌندي وڃي لکن سان لڳي.

حضور جن به لک اٺن هزارن کي نام دان بخشيو ۽ 2 اپريل 1948ع ۾ صبح جو ساڍي اٺين وڳي چولو ڇڏيو ۽ پنهنجي جاءِ تي سردار بهادر جڳت سنگھ جن کي وصيت ڪري مقرر ڪري ويا.

سردار بهادر جڳت سنگھ جي مهاراج

سردار بهادر جڳت سنگھ، جن جو جنم 28 جولاءِ 1884ع ۾ ٿيو هو. سندن پٽا جو نالو سردار ڀولا سنگھ هو، جو نوسي ڳوٺ ضلعي جلندر ۾ هڪ وڏو زميندار ۽ دسترڪٽ لوڪل بورڊ جو ميمبر پڻ هو.

سردار بهادر جن جلندر ۾ تعليم حاصل ڪئي جتان مئٽرڪ پاس ڪري پوءِ گورنمينٽ ڪاليج لاهور ۾ داخل ٿيا، جتي هنن ايم. ايس. سي M.Sc جي ڊگري حاصل ڪئي.

سندن ڪلاسي چونڊا هئا ته، جڳت سنگھ شرافت ۽ سادگيءَ جو پتلو هوندو هو. اعليٰ چال چلت ۽ نفس کي پنهنجي هٿ هيٺ رکڻ ڪري ڪاليج ۾ سڀ هن کي ”گروجي“ ڪري سڏيندا هئا. پهرين هنن کي لائبري گورنمينٽ انٽريڪلچر ڪاليج ۾ ڪيمسٽريءَ جو پروفيسر مقرر ڪيو ويو. جتان وائيس پرنسپال جي عهدي تان هنن ريتائرڊ ڪيو.

ڪاليج جو پرنسپال مسٽر لائبرس هنن جي قابليت ۽ لياقت مان ايترو ته خوش هو، جو هن سڄي ڪاليج جو انتظام هنن جي حوالي ڪري ڇڏيو ۽ هو ڪو به ڪم هنن جي صلاح کان سواءِ ڪو نه ڪندو هو.

1908ع ۾ سردار بهادر جن حضور جن مهاراج بابا سانوڻ سنگھ جي چرڻن ۾ آيا ۽ نام وٺي هنن تمام گهڻي ڪمائي هئي. پنهنجي رهڻ جي گهر جو سڄو انتظام هنن پروفيسر لالچند کي سپرد ڪيو جو هنن جي صحبت ۾ ستسنگي ٿي پيو هو. هو پاڻ وٽ پگهار مان پائي به نه رکندا هئا ۽ سڄو پگهار پروفيسر لالچند جي هٿ ۾ ڏيندا هئا. انهيءَ مان هنن ڪيترن غريب شاگردن جون فيون ۽ ٻيو خرچ ڏيئي هنن کي وڏي تعليم ڏيارڻ لاءِ موڪلياڻون، جنهن جي خبر لالچند کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي به ڪانه هئي.

1909ع ۾ نام وٺڻ کان پوءِ، هنن جي حياتيءَ ۾ ڦيرو اچي ويو ۽ هنن جو سڄو لاڙو پرمارت جي طرف ٿي ويو. انهيءَ وقت ۾ هو برادريءَ ۾ ڪنهن جي موت تي ويا هئا ۽ اتي گرنت صاحب جي پاٽ ۾ شامل ٿيڻ جو ڪين اتي موقعو مليو. گرنت صاحب جو پاٽ ته اسان به ٻڌو آهي ۽ ٻڌون پيا. هڪ ڪن سان ٻڌوسين ۽ ٻئي ڪن کان اهو نڪري ويو. پر جيڪي آتماڻون، سچ ڪنڊ کان، ڪنهن خاص ڪم لاءِ هن دنيا ۾ اچن ٿيون، تن جي چال ۽ هلت بلڪل نرالي ٿي ٿئي. گرنت صاحب ۾ هڪ ته اچي ٿي.

اَور ڪاڇ تيري ڪٿي نه ڪام، مل ساءِ سنگت پڇ ڪنول نام،
سر انجام لاڳ پوڄل ترن کي، جنم برٿا جات رنگ مايا کي.

يعني ساڌ سنگت ۽ ڀڄڻ کان پوءِ، تنهن جا ٻيا سڀ ڪم، ڪنهن به ڪم جا نه آهن. سنسار روپي پوءِ ساگر مان ترڻ لاءِ سخت ڪوشش ڪر. مايا جي رنگ ۽ دنيا جي تماشن ۾ تنهنجو جنم برباد ٿيندو پيو وڃي.

بس اها تڪ اوڏيءَ مهل پنهنجو ڪم ڪري ويئي. هنن جي طبيعت هميشه ويچاروان هوندي هئي ۽ شروع ۾ ئي هنن جي عملي جيون هئي ”هر وقت اهي تڪون سندن زبان تي هونديون هيون. هنن جي من اهو فيصلو ڪيو هو ته جڏهن منهنجي جنم جو اصلي مقصد، سر انجام لاڳ پوڄل ترن ڪي، يعني پوڄل مان ترڻ لاءِ سخت ڪوشش ڪرڻ لاءِ آهي ته پوءِ، ”ڀڄ ڪيول نام ئي“ منهنجي جنم جو اصلي مقصد ٿي ٿو وڃي. انهيءَ آدرش کي پنهنجي اڳيان رکي هو سڄي عمر انهيءَ تي پڪا رهيا.

اڃا سندن شادي ڪا نه ٿي هئي. هنن جي ماما سندن مڱڻو پالڪيڻي ۾ ئي ڪري ڇڏيو هو. تعليم پوري ڪرڻ کان پوءِ گهر ۾ سندن شاديءَ جو ذڪر هليو. هنن جواب ڏنو ته گرنت صاحب ۾ انهيءَ ڪم جو ڪٿي ذڪر ڪيل آهي؟ گرو صاحب جن ته ”ڀڄ ڪيول نام“ يعني فقط نام جي سمرڻ ڪرڻ جي هدايت ڪئي آهي. ڪيتري وقت تائين انهيءَ لاءِ گهروارا زور ڏيندا رهيا، پراها سڄي سندن ڪوشش اجاڻي ثابت ٿي. سندن سڳو سوٽ سردار ڀڳت سنگهه جلدن ۾ وڪيل هو، تنهن اها سموري ڳالهه وڃي حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگهه جن جي اڳيان پيش ڪئي ۽ عرض ڪيو ”حضور! ڪيترن سالن کان منهنجي پيءُ ۽ منهنجي چاچي، هن جو مڱڻو هڪ سٺي خاندان ۾ ڪري ڇڏيو آهي ۽ چوڪري به هن وقت ڪافي وڏي ٿي ويئي آهي، جيڪڏهن هن وقت مڱڻو رد ڪبو ته سڄي علائقي ۾ بدنامي ٿيندي ۽ ڏاڍي گهٽتائي ٿيندي.“

انهيءَ تي حضور جن حڪم ڏنو ته، سڀني گرو صاحب جن ۽ ڪامل فقيرن شادي ڪئي آهي. اولاد لاءِ به اهو حڪم مڃڻ ضروري آهي، تنهن ڪري شادي ٿيڻ گهرجي، حڪم موجب هنن ته شادي ڪئي، پر پنهنجي استري سان گڏ لائپور ۾ فقط ٿورا مهينا رهيا. جڏهن هڪڙو پٽ کين ڄائو تڏهن هنن کيس چيو ”هاڻي توکي رانديڪو مليو آهي، انهيءَ سان راند ڪندي ره.“ جنهن کان پوءِ هوءَ سڄي عمر نؤسي ڳوٺ ۾ ئي رهي.

انهيءَ وقت کان پوءِ سندن حياتي هڪ زاهد ۽ فقير جي زندگي تي پيئي. دنيا جا رنگ ۽ تماشي جي کين ڪا به تمنا نه هئي ۽ نه انهن ڪمن لاءِ کين ڪا فرصت ٿي ملندي هئي، نه هنن کي ڪاڻڻ پيئڻ جو شوق هو ۽ نڪي ڪلپ يا تماشي ۾ وڃڻ جي ڪڏهن هنن جي دل هوندي هئي. هو پنهنجن فرضن جي پوري ڪرڻ ۾ ئي مشغول هوندا هئا. رڳو ڪاليج ۾ ويندا هئا ۽ انهيءَ کان پوءِ سڄو وقت مالڪ جي ياد ۾ ڀڄڻ سمرن ۾ گذاريندا هئا.

منجهند جو ڪاڏي لاءِ جڏهن ڪاليج کان ايندا هئا ته جيتري ۾ سندن نوڪر ڪاڏو، ميز تي آڻي رکندو هو، تنهن وچ ۾ جيڪو به وقت ملندو هو، سو اڃا به نه

وڃائيندا هئا ۽ اهو وقت ڀارتن واري ڪمري ۾ هليا ويندا هئا. ويهه پنجويهه منٽ جيڪي به انهيءَ ۾ کين ملندا هئا، اهي ڀڄڻ ۾ صرف ڪندا هئا. شام جو گهمڻ ضرور ويندا هئا. ليڪن هميشه اڪيلا ويندا هئا. ڪڏهن پروفيسر لالچند جو پهرين سندن شاگرد هو ۽ پوءِ سندن ڪاليج ۾ پروفيسر ٿيو، سو گڏ گهمڻ ويندو هون. ٻئي ماٺ ميٺ ۾ پنهنجو سمرن ڪندا ويندا هئا ۽ ستر تان واپس اچي وري ڀڄڻ ۾ وهندا هئا. سندن هلت جو حال هيٺئين شعر موجب هو.

**ڪيا خاڪ سِير ڪيڄئي، دنيا ئي رنگ ٻوڪي،
مهلت نه آرزو ڪي، فرصت نه جستجو ڪي.**

يعني ته دنيا جا رنگ ۽ تماشا، جي سڀ خاڪ ٿي مٽيءَ ۾ ملي ويندا، تن جي پٺيان ڇا ڊوڙيو! انهن کي هٿ ڪرڻ لاءِ نه اسان کي دل آهي ۽ نڪي ڪي انهن کي ڳولڻ لاءِ اسان کي ڪو وقت ئي آهي.

جيترو عرصو هو لائپور ۾ هئا، انهيءَ وقت سندن هي طريقو هوندو هو، جو هر ڪنهن چنڊ جو ڪاليج بند ٿيڻ کان پوءِ، سڌو بياس ويندا هئا ۽ آرتوار جو سڄو ڏينهن گروءَ جي چرمن ۾ گذاري، راتوار سفر ڪري سومر ڏينهن صبح جو پنهنجي ديوتيءَ تي اچي حاضر رهندا هئا.

سڄي عمر هنن پنهنجي من ۽ سرير تي سخت ضابطو رکي ۽ سدائين تپ جي زندگي گذاري. هنن ايتري قدر خاموشي اختيار ڪئي هئي، جو سواءِ ڪنهن ضروري ڳالهه جي، ڪڏهن خاص دوستن سان به چپ نه چوريندا هئا.

رڻپي پٺسي ۾ ايترا ته بي پرواه هئا جو سندن پگهار مان ٻه سئو رپيا خرچ لاءِ، پروفيسر لالچند رکي، باقي رپيا سندن سوٽ سردار ڀڳت سنگھ وڪيل کي، سندن گهر جي خرچ لاءِ موڪلي ڇڏيندو هو. سندن پنين جي ڪمائي ۽ مڪانن جي مساواڙ به هو اڳاڙيندو هو. جڏهن پينشن ورتائون تڏهن سندن پراوڊنٽ فنڊ جا هزارين رپيا هنن سڌو آڻي سردار ڀڳت سنگھ کي ٻڌائڻ بنا، سندس منشيءَ کي ڏيئي هن جي (ڀڳت سنگھ جي) پاس بڪ ۾ جمع ڪرائي ڇڏيا. منشيءَ جڏهن اهو ذڪر سردار صاحب سان ڪيو تڏهن هن جي اکين ۾ پاڻي اچي ويو.

دنيا جي زر، مال ۽ عهدي جي بي پرواهيءَ جو سندن بيو به مثال ڏجي ٿو. جڏهن سندن ڪاليج جو انگريز پرنسپال ريتارڊ ٿيو، تڏهن سندس جاءِ تي پرنسپال ٿيڻ جو حق سردار بهادر جن جو هو. پر سرڪار هنن جو حق ريتي، هڪ جونيئر مسلمان پروفيسر جو سندن شاگرد ٿي رهيو هو، تنهن کي، هڪ وزير جي ماٺ هئڻ سبب پرنسپال ڪيو ويو. انگريز پرنسپال ۽ ٻيا سڀ اهو ڏسي حيران ٿي ويا! سڀني دوستن ۽ مٿن، مائٽن، سردار بهادر جن کي زور ڪيو ته انهيءَ بي انصافيءَ جي خلاف ضرور اپيل ڪرڻ گهرجي. بلڪه راءِ بهادر لالا شڪرداس سرڪاري وڪيل جو سندس

گهرو دوست هو ۽ پروفيسر لالچند هڪ اڀيل به ٺاهي ۽ ٽائيپ ڪري رکي هئي، ليڪن هنن اها موڪلائڻ کان صاف انڪار ڪيو. جڏهن انهن دوستن انهيءَ ڳالهه جو ذڪر حضور مهارج جن سان ڪيو، تڏهن حضور جن کين چيو ”ڇو، جڳت سنگهه! تو مون سان به انهيءَ ڳالهه جو ذڪر نه ڪيو؟“ تڏهن هن جواب ڏنو ”حضور! منهنجي سرڪار ته توهين آهيو، جيڪڏهن اهو حڪم ڪنهن پئي جو هجي ها ته مان اڀيل ڪريان ها، مون کي ڪا به شڪايت نه آهي، جنهن جاءِ تي حضور جن منهنجو رهڻ مناسب خيال ڪيو آهي، اهو بلڪل دوست ۽ نڪ آهي.

انهيءَ وقت حضور دين ديال جي رحمت ۽ بخشيش جا دروازا کلي ويا ۽ فرمايائون ”ٻڌاءِ ته هن وقت توکي ڇا گهرجي؟ گهر جيڪي گهرڻو اٿيئي“ هنن جواب ڏنو، ”مون کي ته توهان جي رحمت جي نظر گهرجي“ انهيءَ کان پوءِ جيڪي هنن کي ڏنو سو سڀني کي معلوم ٿي آهي.

جڏهن حضور مهارجن، هڪ وقت هنن کي گريائي جي ڪم سنڀالڻ لاءِ چيو، تڏهن جا دينتا هنن ڏيکاري تنهن جو مثال دنيا ۾ مشڪل ٺهندو! هنن اکين ۾ ڳوڙها آڻي، صاف انڪار ڪري بلڪل عاجزيءَ سان عرض ڪيو، ”حضور! اهو ڪم ته بادشاهن جي لائق آهي ۽ حضور جن ٿي بادشاهه آهن، مان ته فقط هڪ خسيس نوڪر خادم ۽ ناچيز بندو ٿي رهڻ چاهيان ٿو!“ بعد ۾ يعني دفعي حضور مهارج جن جي زور ڪرڻ ڪري ۽ حضور جن جي فقط حڪم جي لاءِ، اهو ڪم هنن سنڀاليو، ليڪن هنن جي ها خواهش ڪڏهن به نه هئي.

هو هميشه پنهنجي سنگروءَ کي ڪل مالڪ سمجهندا هئا ۽ هنن ڪڏهن به گروءَ ۾ منش ياؤ نه آندو. گرو جي پريم جو هو زنده مثال هئا. سندن شرن ۽ وشواس بنسبت هڪ ڳالهه هڪ دفعي پروفيسر لالچند ٻڌائي، ته جڏهن سردار بهادر جن لائپور ۾ رهندا هئا، تنهن وقت سائين ليسوڙي شاه هڪ نهايت مشهور ڪمائيءَ وارو فقير اتي رهندو هو. پري پري کان ماڻهو هن جو درشن ڪرڻ ۽ کانئس ڪجهه برڪت گهرڻ ايندا هئا. هو حضور بابا سانوڻ سنگهه مهارج ۾ وڏو عقيدو رکندو هو ۽ چونڊو هو ته حضور جن سڀني دنيا جي فقيرن جا بادشاهه آهن. جڏهن به ڪو سنگتي لائپور ۾ هن وٽ ويندو سر... هو کيس چونڊو هو ته، منهنجا سلام حضور جن جي خدمت ۾ ضرور پهچائجو. هڪ دفعي سردار بهادر جن پنهنجي نوڪريءَ جي وقت ۾ هن وٽ ويا هئا ۽ هو کين ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ پنهنجي آسڻ تان اٿي هنن کي پاڪر پائي گڏيو. خوشي ۾ اچي فرمائين ”ڇٽ ته هن وقت سڀ مٿيون روحاني منزلون تنهنجي لاءِ کولي ڇڏيان!“ سردار بهادر جن صاف انڪار ڪيو ۽ چيائون، ”نه سائين جي! توهان جي وڏي مهرباني!“ اهو ٻڌي هو حيران ٿي ويو ته ماڻهو مون وٽ هڪ ڪٿي لاءِ ڊوڙندا ٿا اچن ۽ مان هن کي ته ساري روحاني دولت مفت ٿو ڏيان، پر هي اها وٺڻ کان صاف انڪار ٿو ڪري! وري ٻيو دفعو چيائين ”هن وقت جيڪي گهرين سو ڪريان، ڇٽ ڇا گهرجيئي؟“

وري به سردار بهادر جن چيو، ”سائين! جيڪڏهن توهان کي ڪجهه ڏيڻو به آهي ته به مون کي ڪجهه به نه ڏيو، جيڪي به مون کي وٺڻو آهي، سو، مان پنهنجي مرشد کان وٺندس. جڏهن هنن جي مرضي هوندي تڏهن هو مون کي ڏيندا!“
اهو ٻڌي ليسوڙي شاه قربان ٿي ويو ۽ چوڻ لڳو، ”واها گروءَ تي ڀروسو ۽ وشواس هجي نه اهڙو ئي هجي!“

انهيءَ کان پوءِ جڏهن سردار بهادر جن چنڇر ڏينهن بياس آيا ته حضور جن هنن کي ڏسي کلي ڏنو ۽ پڇيائونس، ”ليسوڙي شاه جو ڪهڙو حال آهي؟“ پوءِ ديا جي موج ۾ اچي سردار بهادر جن کي پرساد گهراڻي ڏنائون ۽ انهيءَ کان ڪيترائي دفعا وڌيڪ ڪين ڏنو، جو سائين ليسوڙي شاه کان وٺڻ جو هنن انڪار ڪيو هو.

حضور جن جي حڪم سان نوڪريءَ جي وقت لائپور ۾ هو ستسنگ ڪندا هئا. هنن جو ستسنگ مرده دلين ۾ جان ڦوڪيندو هو. هنن جي حياتي سادگي، علميت، ڀڳتي ۽ روحانيت جو هڪ بي مثل نمونو هو. جنهن ڪرسيءَ يا پلنگ تي حضور جن وهندا هئا، تنهن تي هو ڪڏهن به نه ويهندا هئا ۽ سدائين انهيءَ اڳيان سر جهڪائيندا هئا. گاديءَ تي وهڻ کان پوءِ جڏهن هنن حضور جن جي حويليءَ ۾ رهائش ڪئي، تڏهن صرف هڪ ننڍي ڪت جنهن تي هڪ فراسي ۽ وهڻو رکيو رهندو هو، تنهن تي وهندا هئا. ڏينهن هجي يا رات هجي، جنهن به وقت ڪو جڳياسو هنن وٽ ايندو هو ته هو هيٺ لهي، هن سان روحانيت تي ڳالهه ٻوله شروع ڪندا هئا. هنن اٽڪل چوويهن هزار جيون کي نام دان ڏنو ۽ 22 آڪٽوبر 1951ع جو جوت ٿي جوت ۾ سمايا. چولي ڇڏڻ کان پهرين، هو پنهنجي جڳهه تي وهڻ جو وصيت نامو مهاراج چرن سنگهه جي نالي گديءَ تي وهڻ جو ڪري ويا.

نوٽ: لائپور ڪاليج وارو انگريز پرنسيپال ريتارڊ ڪرڻ کان پوءِ ڏيري ۾ اچي، هنن کان نام جي بخشيش وٺي ويو هو.

سردار بهادر مهاراج جا چونڊ وچن

- (1) رڳو گروءَ کان نام وٺڻ سان ڪو ماڻهو ستسنگي نٿو ٿي پوي، بلڪه سنت مت جي اصولن موجب حياتي ٺاهڻ ضروري آهي
- (2) ٿورو ئي عمل، گهڻي علم کان بهتر آهي، فقط اصولن جي خبر هئڻ مان ڪهڙو فائدو، جيڪڏهن انهيءَ مطابق ماڻهو نه هليو ته اهو علم سڀ اجايو آهي اهو ائين آهي جهڙو گڏهه جي پٺيءَ تي ڪتابن جو لڏو لڏڻ.
- (3) اسان جو شرير هر مندر آهي، جنهن ۾ پرماتما رهي ٿو. انهيءَ سچي مندر کي ماس، بيضا، شراب، ڪباب سان گندو نه ڪريو. نڪي ڪوڙ، ٺڳي، ڪام، ڪاوڙ،

لوپ، لالچ، نفرت، وڌائي ۽ ٻين سنساري واشنائن کي انهيءَ ۾ داخل ڪريو. انهيءَ سرير کي ڀڳوان جي رهڻ جي لائق بڻائڻ لاءِ هن کي نرم ۽ پوتر ٺاهي رکيو.

(4) ڪا به مفت شيءِ نه حاصل ڪريو، ائين ڪرڻ سان هڪ نئين قرض ۾ پاڻ کي ڦاسائڻو آهي. جيستائين هن دنيا ۾ ڪنهن کي به هڪ ڀائي به ڏيڻي آهي، ته ان جي ادا ڪرڻ لاءِ جنم وٺڻو پوندو. قيمت جي ادائي ڇاهي توهين نقديءَ ۾ ڏيو، يا جنس ۾ ڏيو يا پنهنجا نڪ ڪرم ڏيئي ڪريو، ليڪن ڏيڻ بنا اصل چوٽڪارو نه آهي.

(5) نوجوان ستنسنگي هڪ نوجوان وڏو زال وانگر آهي. ٻنهي کي گهرجي ته هميشه گروءَ جي قلعي اندر بند رهن ۽ سدائين گروءَ جي آڱر جهلي هلا ۽ هن جي ٻڌايل اصولن کان هڪ به قدم ٻاهر نه رکن ۽ پنهنجي رهڻ لاءِ انهيءَ قلعي ۾ هڪ ننڍي ڪوٺڙيءَ جي چئن پتين اندر رهن. اهي پتيون آهن (1) خاموشي (2) ٿورو ڪاڻڻ (3) ٿورو سمهڻ (4) اڪيلائي.

(6) ستنسنگيءَ کي هميشه ويچار ڪرڻ جي عادت هئڻ گهرجي اسين ڪاوڙ ۾ چوڻا اچون؟ ڇاڪاڻ ته اسان جي اندر ۾ ويچار نه آهي. ماءُ پنهنجي پٽ جي مرڻ تي چوڻي رهي ۽ ورلاپ ڪري؟ مايا وڃڻ تي ماڻهو چوڻا آڳاها ڪن؟ اهو سڀ انهيءَ ڪري آهي ته اهي سڀ ويچارن کان ڪم نٿا وٺن. هميشه ٿڌيءَ دل سان ويچار ڪريو ۽ پوءِ قدم کڻو.

(7) چنتا ۽ فڪر ڪرڻ سان ڪو به مسئلو حل نه ٿو ٿئي. چنتا جي ماءُ بي سمجھي آهي، پنهنجي دڪن ۽ مصيبتن کي ڪل خوشيءَ سان اڏائي ڦٽو ڪريو. انسان ۾ فڪر جي عادت مان اهو توڙ ظاهر ٿئي ته، هن کي پرماتما جي ديا ۽ مهر تي ڪو به پروسو نه آهي. پرماتما کي سندس مرضيءَ موجب هلڻ ڏيو ۽ اها خواهش نه ڪريو ته پرماتما توهانجي مرضيءَ موجب هلي! بلڪ هن جي رضا ۾ راضي رهڻ جي ڪوشش ڪندا ته ڪڏهن به توهين دڪي نه ٿيندا.

(8) پنهنجين ضرورتن ۽ خواهشن کي گهٽايو. جنهن انسان کي ڪنهن به شيءِ جي ضرورت نه آهي، اهوئي بادشاهن جو بادشاهه آهي.
”جس ڪو ڪچو نه چاهيئي ووهي شهنشاهه.“

(9) روحاني ترقيءَ لاءِ نڪ چال چلت رکيو.
”جهان ڪام وُهان نام نهين“ ڪام ۽ نام اهي ٻئي هڪ ٻئي جا دشمن آهن. پنهنجي اندر مان ڪام جي خواهش ڪڍي ڇڏيو. وشيه جي ڀوڳن جي خواهش رکڻ ۽ پوءِ سچ ڪند ۾ داخل ٿيڻ جي اميد رکڻ، اهو پنهنجو پاڻ کي دوکو ڏيڻو آهي. اهڙي ماڻهوءَ لاءِ سچ ڪند جو دروازو ڪڏهن به نه ڪلندو!

(10) اسان جون ارداسون ۽ پراڻاڻون بلڪل بي فائدي ۽ اجايون آهن، جيڪڏهن اُنهن سان گڏ پرماتما جي دروازي کولڻ لاءِ اسين پوري پوري ڪوشش نه

ڪنداسين. ستگرو ڄاڻي ٿو ته اسان جي پيار ٿنا سڄي آهي يا بناوڻي ياد رکي ستگروءَ کي ڏوڪو نه ٿو ڏيئي سگهجي، تنهن ڪري هميشه سچائيءَ سان ڪم ڪريو.

(11) مصيبت، پريشاني، تڪليفون ۽ بيماري اهي سڀ اسان جي بهتريءَ لاءِ اچن ٿيون. اهي اسان کي وڌيڪ سنو بڻائڻ ۾ مددگار ٿي مالڪ ڏانهن زياده ويجهو ٿيون آهن آئين

ڪرشن يڳوان يا ڳوٺ ۾ اوتو ڪي فرمايو آهي ته مان پنهنجن پيارن پڳتن کي ٽي وڏيون قيمتي سوغاتون ٿو ڏيان، (1) ٿوري غريبي (2) ٿوري بيماري (3) ٿوري نراڌري، انهيءَ جو مطلب اهو آهي ته ايشور جي پراپتيءَ جي رستي ۾ سنساري پڌارتن جو موهر، وڏائي، حشمت ۽ ايمان، اهو سڀ وڏيون رڪاوٽون آهن. حضرت عيسيٰ سچ چيو آهي ته ”اٺ جو سئيءَ جي پاڪي مان نڪرڻ سولو آهي، انهيءَ جي پيٽ ۾، هڪ امير ماڻهو لاءِ مالڪ جي محل ۾ داخل ٿيڻ ڏکيو آهي.“

(12) ڪڏهن به ڪنهن جي ننڍا نه ڪريو. اهو مهاپاپ آهي. ڪڏهن به ڪنهن جي دل نه ڏکيو. انهيءَ جهڙو پاپ ٻيو دنيا ۾ ڪونهي.

حضور چرن سنگھ جي مهاراج

مهاراج چرن سنگھ جي (موجوده مهاراج جن) سردار ھربنس سنگھ جا وڏا پٽ ۽ حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگھ جا پوٽا آهن. سندن جنم 12 ڊسمبر 1916ع ۾ موگي ضلعي فيروزپور ۾ سندن ناناڻي گھر ٿيو. ننڍي هوندي کان ئي حضور مهاراج جن جو هنن تي گهڻو پيار هوندو هو. جڏهن هو بالغ ٿيا، تڏهن حضور مهاراج جن هنن جو عقل ۽ سياڻپ ڏسي، ڏيري جي انتظام بابت يا ڏيري جي ٻيءَ ڳالهه ۾ هنن کان صلاح وٺندا هئا. هنن به ڪڏهن حضور مهاراج جن کي ڏاڏي جي پاڻ سان نه ڏٺو، بلڪ هميشه هنن کي پورن پرش جا اوتار سمجھي، سندن حڪم جي پيروي ڪندا هئا. ننڍي هوندي کان ئي کين سنگت جي شيوا جو شوق هوندو هو. اڃا ڇهن سالن جا هئا ته، سندن عمر جيڏن ڇوڪرن سان گڏ، حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگھ جن جي خدمت ۾ اچي عرض ڪيائون ته، مان به ڪجهه شيوا ڪرڻ چاهيان ٿو، ٻڌايو ته مان ڪهڙي شيوا ڪريان؟ حضور جن ڏاڏا خوش ٿيا ۽ کلي چيائون ته توکي اها شيوا ڏيندس جا ٻيو ڪير به نه ڪري سگهندو. پوءِ پنهنجن هٿن سان هنن کي ۽ سڀني ٻارن کي لڏون ورهائي ڏنائون. موجوده مهاراج جن ڏانهن نھاري چيائون ته ڏيري ۾ رولو ڪتا گهڻا ٿي پيا آهن ۽ سڀني کي تنگ ٿا ڪن. تنهنجي شيوا اها آهي ته ڪنهن به ڪٽي کي ڏيري ۾ رهڻ نه ڏي. ٻيا ڇوڪرا ته پرساد وٺي ٻاهر هليا ويا، مگر هي هڪ نرالو عجيب ٻالڪ چوڻ لڳو ته ”لٺ هڻڻ کان سواءِ اهي ڪتا نه ڪرندا، مون کي انهن کي مارڻ جو پاپ نه لڳندو.“ حضور جن پيار مان هن کي گود ۾ وهاريو ۽ چيو ته وڃ، توکي ڪو به پاپ نه لڳندو، هيءَ سنگت جي شيوا آهي.

سڀني اتي سمجهيو ته حضور جن ائين هن کي خوش ڪرڻ لاءِ ٺاريو آهي. مگر حيرانيءَ جي حد نه رهي، جڏهن هڪ ڏينهن کان پوءِ ڏيري ۾ ڪو به ڪٽو نظر نه آيو. ڏيري ۾ داخل ٿيڻ جا ڪيترائي رستا هئا. انهن سڀني رستن تي هن به ٻه ڇوڪرا بيمهاري ڇڏيا ۽ فقط هڪ دروازو خالي رکيو، جنهن مان اندرين ڪٽن کي گھيري ٻاهر ڪڍيو ٿي ويو ۽ به ٻار اتي به بهاريا ويا، جيئن ڪو به ڪٽو اندر نه اچي سگهي. اهڙيءَ طرح سڀ ڪتا ٻاهر ڪڍيا ويا. راءِ صاحب هرناراڻي سيڪريٽري چوڻ لڳو ته پتا اها ڳالهه ته اسان کي به پهرين سمجھ ۾ نه ٿي آئي جا تو هينئر ڪم آندي آهي.

انهيءَ کان پوءِ ٻي شيوا جا هنن وڏي هوندي ڪئي سا هئي جتين جي شيوا. ستسنگ مهل هزارين ماڻهو جتيون لاهي ستسنگ ٻڌندا هئا ۽ ستسنگ کان پوءِ جتين ڳولھڻ ۾ گڙهڙ ٿي پوندي هئي ۽ ڪيترن جون جتيون مٽجي وينديون هيون ۽ ڪئين ڪم ٿي وينديون هيون. هاڻوڪو انتظام جتين رکڻ جو هنن ئي شروع ڪيو، جو اڃا تائين

هليو اچي. انهيءَ وقت اها خبر ئي ڪا نه هئي ته ڪو ست پرش اسان جي جتين جي سنڀال ڪري رهيو آهي. نهنائڻ ۽ حليمي ته اهڙي هٿ گهرجي.

هنن بي، اي، ايل، بي جو امتحان پاس ڪري 1942ع ۾ سرسي ۾ وڪالت شروع ڪئي ۽ پاڻ کي سڀني ۾ پيارو ڪيو. 1951ع ۾ سڀني کين وڌان سڀا جي اليڪشن ۾ بهڻ لاءِ زور ڏنو. ليڪن اڪال پرڪ جي درٻار ۾ کين، دنيا جي روحانيت جي بادشاهت ڏيڻ جو فيصلو ٿي چڪو هو. مهاراج چرن سنگهه، سردار بهادر جڳت سنگهه مهاراج جن جي اڳيان اها ڳالهه رکي. هنن اهو ٻڌي کلي ڏنو ۽ فرمايو ”انهيءَ ڪم لاءِ ٻيا گهڻيئي ماڻهو آهن. تون اهو ڪم ڪر جو ٻيو ڪير به نه ڪري سگهي.“ پاڻ واپس سرسي آيا. هميشه سندن اها عادت هوندي هئي ته جي، سندن من ۾ ڪو به خيال آيو ۽ پورو نه ٿيو ته هري اڃا سمجهي، صبر ۾ رهندا هئا ۽ هر حالت ۾ بي فڪريءَ ۽ بي پرواهيءَ سان، من ۾ خوش رهندا هئا. خيرا! وقت گذرندو ويو ۽ ندين جو پاڻي پلين جي هيٺان وهندو رهيو. هڪ ڏينهن اوچتو کين تار ملي، ته ڏيري ۾ هڪدم هليا اچو، جو سردار بهادر جن سخت بيمار آهن. تار جي ملڻ سان ئي، هي سرسي مان روانا ٿيا. پياس ڏيري ۾ پهچي کين معلوم ٿيو ته سردار بهادر جن رات جو چولو ڇڏي ويا هئا ۽ پنهنجيءَ جاءِ تي کين ڪم ڪرڻ جي وصيت ڪري ويا آهن. سندن اکين مان ڳوڙها وهڻ لڳا ۽ فرمايائون ته ”ڪنهن دل جي صا حب جو بندو ٿي رهڻ ۾ جو لطف آهي، اهو صاحبيءَ ۾ نه آهي. ڀڳتي، درويشي، بنا ڪنهن به مرتبي جي، هڪ نعمت آهي، جنهن جو مثال دنيا ۾ نه ٿو ملي. بندگيءَ ۾ جا بي فڪري آهي، اها گرو گديءَ جي ذميوارين ۾ نه ٿي ملي. جيڪڏهن سردار بهادر جن منهنجي مرضي انهيءَ باري ۾ پڇن ها ته مان هرگز قبول نه ڪريان ها. گرو غريب نواز سڄي پاتشاهه جي زير سرپرستي جا بادشاهي آهي، اها هينئر ڪٿي آهي؟“ انهن لفظن کي ٻڌي سڀ حيران ٿي ويا ته هڪ طرف هيءَ حليمي ۽ بي پرواهي، جو هي ٻنهي جهانن جي بادشاهيءَ کي لت هڻي ڦٽي ڪرڻ لاءِ تيار آهن، ته وري ٻئي پاسي حرص ۽ هوس ۾ ٻڌل ماڻهو گرو بڻجڻ جي لاج ۾ ڪنهن به قسم جي ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ عار نٿا ڪن.

ديوان دريائي لال ۽ پروفيسر جگموهن لال جي سوال ڪرڻ تي ڪيترا ئي سال اڳ، حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگهه جن هنن لاءِ، انهيءَ وڏي ذميواري سنڀالڻ جو اشارو به ڪيو هو. مگر جنهن روحانيت جي ڪمال ۽ الاهي صفتن جو اظهار، جو ٿوري ئي وقت ۾ هنن ڪيو، تنهن جو مثال هن زماني ۾ مشڪل ٿيندو.

انهيءَ وقت موجوده مهاراج جن فرمايو ته، مان هن پڳ يعني دستار ٻڌڻ جي قابل نه آهيان، جو اهڙن بزرگ هستين جي مستڪ تي رکڻ جو ئي شان آهي ۽ انهن کي ئي سونهيون ٿي، پر هينئر هي شرير منهنجو نه آهي، اهو سنگت جو ئي آهي. انهيءَ تي ريشم وجهو يا ڳوڻ جو ڪپڙو وجهو، ائين چئي هنن اهو پتڪو پنهنجي مٿي تي کڻي ٻڌو. انهيءَ وقت سڄي سنگت جي اکين مان لڙڪ وهڻ لڳا.

دنيا جا ماڻهو جن کي اصليت جي خبر نه آهي، اُهي سمجهندا آهن ته گرو بڻجڻ ڪو فائدي جو سودو آهي هن حالت ۾ خبر پوندي ته اصليت ڇا آهي موجوده مهاراج جن جڏهن وڪيل هئا، تڏهن سندن مهيني جي ڪمائي اٽڪل ٻه هزار رپيا هئي سرسي ۾ هو پنهنجي گهر ۾ رهندا هئا. ۽ پنهنجون بنيون ۽ ڪنڊ جو ڪارخانو هو خود پاڻ سنڀاليندا هئا. گاديءَ تي وهڻ کان پوءِ ڪين سروسو ڇڏڻو پيو انهيءَ ڪري انهن ڪمن جي سنڀال لاءِ سندن پاءُ پرشوتم سنگه جو فوج ۾ ڪپتان هو. تنهنڪي پنهنجي عهدي جي استعيفا ڏيئي ٻيئي سنگت جي پيسن جي هڪ پاڻي به پنهنجي ذاتي خرچ تي هو نه لڳائيندا آهن. اها ڳالهه هميشه ڏيري جي گرو صاحبن کان هلندي پئي اچي.

حضور جن جي گاديءَ تي وهڻ کان پوءِ ٿوري ئي عرصي ۾ ڏيري ۾ ڏاڍي ترقي ٿي آهي. هڪ دفعي ستسنگ ۾ حضور بابا سانوڻ سنگه جي جنم جي ڏينهن جي موقعي تي، حضور جن ستسنگ ۾ فرمايو ته جيڪي قومن ۽ مذهبن جا وڏا ٿي گذريا آهن ۽ سڀ رشي مني، ولي، پيغمبر، ويد، پراڻ، قرآن، انجيل وغيره اهي سڀ انهيءَ ڳالهه کي پڪو ٿا ڪن ته، پراماتما سڀ جو پتا آهي ۽ اسين سڀ هندو، مسلمان، سک، عيسائي وغيره هنجو اولاد آهيون. هندستان، چين، جپان جو به اهوئي مالڪ آهي ۽ عربستان، ايران، آمريڪا، آفريڪا جو به اهوئي بادشاهه ۽ ڪرتا پرڪ آهي. اسان سڀني کي هڪ جهرا هٿ، پير، نڪ ۽ اکيون آهن. سڀني جي اندر اهو سڙو شڪتياڻ پرماتما موجود آهي. دنيا ۾ سردي گرمي وغيره ڪري انسان جو رنگ جدا جدا آهي. ليڪن مالڪ جي بخشش سڀ ڪنهن کي هڪ جهڙي مليل آهي. جڏهن مالڪ اسان سڀني جي اندر ۾ آهي ۽ اسين سڀ هن جو اولاد آهيون، پر جي ڪو به شخص ڪنهن به انسان کان نفرت ٿو ڪري ته گویا هو مالڪ کان نفرت ٿو ڪري ۽ اڃا هن کي دل ۾ مالڪ جي ملڻ جو پيار پيا ڪونه ٿيو آهي. جيڪو انسان ڪنهن کي اڻڻيچ سمجهي ٿو، اهو اصل ۾ مالڪ کي اڻڻو سمجهي ٿو.

ذات پات پوچي نه ڪو، هر ڪو پڇي سو هر ڪا هو.

مالڪ جي درٻار ۾ ڪير به نه چوندو ته، اچو پنڊت جي! توهين برهمڻ آهيو ۽ اڳيان اچي وهو ۽ هي شودر آهي، هن کي ٻاهر ڪڍي ڇڏيو! مالڪ جي درٻار ۾ جيئون جا ڪرم ڏنا ويندا. اسين سڀ ستسنگي پاڻ ۾ ڀائر آهيون ۽ اسان ۾ ڪو به اڻڻيچ نه آهي. اسان سڀني جو پتا، ست نام ۽ ذات ۽ قوم يا ڪُل ست ڪُل آهي. ڪبير صاحب جن فرمائين ٿا ته:

نام چپت ڪوڙهي پيلا، چوئي چوئي پڙي جس ڄام،
ڪنچن ديهه ڪس ڪار ڪي، ڄا مڪ ناھين رام

يعني اهو ڪوڙهي جنهن جي سڄي چمڙي ڪوڙهه ۾ تنگ تنگ ٿي پيئي آهي ۽
جي اهو نام جيئي ٿو ته اهو هزار دفعا انهيءَ کان پوتر آهي، جيڪو انسان، دنيا جي نشي
۾، مالڪ جي پڳتيءَ کان دُور آهي.

ستگرو ڪهڙيءَ طرح جيون کي پنهنجي چرنن ۾ ڪوٺي ٿو، تنهنجو مثال
ڏجي ٿو: مسٽر گهوشال ٻينگال ۾ ڪاليج ۾ فيلسوفيءَ جو پروفيسر آهي. هن پنهنجو
تجربو هيٺين لفظن ۾ بيان ڪيو.

”گرميءَ جي موڪل ۾ مون ڪشمير ۾ امرنات جي ياترا تي وڃڻ جو فيصلو
ڪيو هو. هزار ڏيڍ ميلن جي مسافريءَ کان پوءِ مان اچي سرينگر اڪيلو پهتس.
سرينگر مان اٽڪل پنج ڇهه سئو ياتري، ڊاڪٽر وغيره مهنت جي لٽ سان گذر وانا ٿيا.
انهن ۾ ڪيترا سادو وغيره هئا، جي پيدل پئي هليا ۽ ٻيا ماڻهو گهوڙن وغيره تي سوار
هئا. پروفيسر بيان ٿو ڪري ته، چندن واڙيءَ ۾ برف جي پل تائين مون کي ڪا به اهڙي
ڏکيائي درپيش نه آئي، پر اڳيان برف جي جبل جي چوٽيءَ تي جڏهن پهتاسين، تڏهن
منهنجي اکين جي اڳيان اونداهه چائنڊجي ويئي ۽ مان گهوڙي تي وڌي غاز جي پاسي
کان هلندو پئي ويس، جي گهوڙي جو پير ٽرڪي وڃي ته ماڻهوءَ جو جيڪر هڏو به نه
بچي! منهنجو مٿو ڦڙ ٻڳو ۽ مان گهوڙي تان هيٺ غار جي ڀرسان ڪري پيس. ٿورو ئي
جيڪو هوش مون کي هو، تنهن ۾ رڳو ڏٺم ته هڪ سڪ نوجوان مون کي پنهنجي ٻانهن ۾
سنڀالي ورتو آهي ۽ جڏهن هوش ۾ آيس تڏهن وٺم ته اهو شخص منهنجي مٿي کي
مالش ڪري رهيو هو. ايتري ۾ منهنجو گهوڙي وارو جنهن کي انهيءَ ماڻهوءَ ڊاڪٽر کي
وٺي اچڻ لاءِ موڪليو هو، سو ڊاڪٽر کي وٺي اچي پهتو. اهو صاحب ”اچا! ڦر
ملينگي“ چئي، غائب ٿي ويو. ڊاڪٽر مون کي سودا جون ٽڪيون ڏيئي چيو ته ڪاڏي
جي ڪري اها حالت ٿي آهي. ٽڪين وٺڻ کان پوءِ مون کي آرام آيو. مون ڊاڪٽر کان
پڇيو ته اهو ماڻهو ڪٿي آهي، جنهن مون کي ڪرڻ کان بچايو هو؟ پر ڊاڪٽر چيو ته مون
ته اهو ماڻهو ڪونه ڏٺو، مون توکي رڳو زمين تي پيل ڏٺو هو. انهيءَ واقعي کي پوءِ مان
ڀلجي ويس، ۽ آخر وڃي امرنات پهتاسين، جتي مون برف کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه
ڏٺو.

”مهينو کن ڪشمير ۾ رهي مان پوءِ امرتسر آيس ۽ سکن جي درٻار ڏسڻ
ويس. اهو ڏينهن اماس جو هو، تنهن ڪري درٻار ۾ ڏاڍي پيڙهڻي ۽ واپس وڃڻ لاءِ مون
کي ٽانگو نه ٿي مليو. انهيءَ خيال ۾ هوس ته هڪ ماڻهوءَ کي اتي هڪ موٽر وٺڻ آئي. هو
انهيءَ موٽر ۾ ويٺو ۽ مون کي چيائين ته توکي جي اسٽيشن تي وڃڻو آهي ته، مون سان
هل مان توکي اتي لاهي ڇڏيندس. مون کي ٻيو ڇا ڪيندو هو ۽ خوشيءَ سان موٽر ۾
ويهي رهيس. رستي ۾ هن مون کان پڇيو ته تون پنجاب ۾ ڪهڙي خيال کان آيو آهين؟
مون چيو ته گهمڻ آيو آهيان. ڪشمير، امرنات وغيره ڏسي آيو آهيان ۽ چيم ته رستي ۾
امرتسر به ڏسندو وڃان. هن چيو ته چڱو، جيڪڏهن صرف سير ڪرڻ جي خيال کان آيو

آهين ته، هڪ ٻي به ويجهي جڳهه ڏسڻ لائق آهي، اُها به ڏسندو وڃ. مان اوڏانهن وڃان ٿو، جي تنهنجو خيال هجي ته خوشيءَ سان هل. مون هاڻو ڪٿي ۽ ڪلاڪ کن ۾ مون ڏيرا بياس (راڌا سوامي ڪالونيءَ) اندر پاڻ کي ڏٺو. اتي لائبريريءَ وٽ ٻاهر سٽسنگ ٿي رهيو هو، جنهن ۾ اٽڪل ٻه سئو کن ماڻهو ويٺا هئا. سٽسنگ ڏانهن ته مون گهڻو خيال نه ڏنو، ڇاڪاڻ ته مان پاڻ ويدانت جو پروفيسر هوس ۽ ڪٿ شاستر ۾ ماهر ليکبو ويندو هوس. پر مون ڏٺو ته جيڪو اُتي ٿلهي تي سٽسنگ ڪري رهيو هو، سو اهو ئي شخص هو، جنهن مون کي امرنات جي رستي تي، غار ۾ هيٺ ڪرڻ کان بچايو هو! اسان ٻنهي جون اکيون پاڻ ۾ مليون ۽ هن مشڪيو ۽ مون هن جي پريم جي ڌارا پنهنجي اندر ۾ محسوس ڪئي. سٽسنگ ۾ هيٺر وهڻ ئي منهنجي لاءِ مشڪل ٿي پيو. مون پنهنجي ساٿيءَ کان پڇيو ته ”ستگرو جن ڪڏهن ڪشمير مان واپس آيا آهن؟ هن جواب ڏنو ته هن سال ته هو اتي ڪونه ويا هئا. مون کيس چيو ته مون کي ته هي امرنات جي رستي تي گڏيا هئا.

سٽسنگ پوري ٿيڻ تي، مان گرديو جي طرف وڌيس. مگر هنن مون کي چرڻ ۾ ڪرڻ نه ڏنو ۽ مون کي پاڪر ۾ ورتو، منهنجو هردو پريم ۾ ڀرجي ويو ۽ مان هٿ ٻڏي بهي رهيس. گرديو فرمايو ”توهين اچي ويا، تمام سٺو ڪيو، هيٺر ٽڪل آهيو ۽ آرام وڃي ڪريو.“ ٻئي ڏينهن ستگرو جن سان ملاقات ٿي ۽ هنن فرمايو ته اسان جو ڀڳتي مارگ آهي ۽ ويدانت کان ٻيءَ طرح آهي. ويدانت ۾ اسين خوديءَ کي ايترو مٿي ٿا ڪڍي وڃون جو، پاڻ کي خود خدا ٿا چوايون. سنت مت ۾ خوديءَ کي ايترو ماريو وڃي ٿو جو انهيءَ ۾ پرماٽما کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه ٿو رهي. مون کي گروهه جي هٿ لڳائڻ سان اهري ته ڇت ۾ مستي اچي ويئي هئي، جو سڄي رات مون کي نند نه آئي ۽ منهنجي هردي ۾ خوشي پري پيئي هئي. آخر مون هنن کان پڇيو ته امرنات جي رستي تي توهين مون کي گڏيا هئا؟

هنن فرمايو ”نه، مان ڪڏهن به امرنات نه ويو آهيان.“

انهيءَ تي مان ماٺ ۾ اچي ويس ۽ سڄي دنيا مون کان وسري ويئي. اهڙي قسم جا ڪي ئي واقعا آهن جي ڪيترا لکي ڪيترا لکجن. گرو نانڪ صاحب ۽ ٻين مهاتمن بابت تاريخ لکيل آهي ته هنن جي هردي ۾ جيون جي آڌار ڪرڻ جو ايترو ته خيال هو جو مسافرين جي تڪليفون به برداشت ڪري سڄي سمهيل جيون کي اٿاري سندن آڌار ڪندا هئا.

حضور چرڻ سنگهه مهراج جن به نرڳو پنجاب پر هندوستان جي سڀني حصن ۾ وڃي مسافريءَ جون تڪليفون سمهي، سمهيل جيون کي اٿاري سندن آڌار ڪري رهيا آهن. نرڳو، ايترو پر ٻاهرين ملڪن ۾ به وڃي اتي سنتن جو پيغام پهچائي رهيا آهن. سنت ڪنهن خاص قوم يا ملڪ خاطر هن دنيا ۾ نه ٿا اچن. اهي سڀني جيون جي آڌار ڪرڻ لاءِ ديه ڌارڻ ڪن ٿا. حضور بابا سانوڻ سنگهه مهارج جن اڪثر

فرمائيندا هئا ته سنت مت اڃا ڇا ڦهلي آهي! اها يورپ، آمريڪا، چين، آفريڪا وغيره ۾ ڦهلجندي.

پهريون ٻاهرين ملڪن جو سفر هنن 8 مئي 1961ع ۾ شروع ڪيو. سينگاپور، سنگان، بئنڪاڪ، هانگ ڪانگ، توڪيو وغيره ۾ ستسنگ ڪري هنن امرت ورشا ڪئي ۽ نام دان ڏيئي ڪيترن ئي جيون جو آڌار ڪيو. انهن مان فقط هڪ واقعو جو هانگ ڪانگ ۾ هڪ روسي عورت جو هو، سو هت درج ڪجي ٿو.

هانگ ڪانگ ۾ حضور جن ڪجهه ڏينهن رهيا ۽ اُتي به ٽي ستسنگ به ڪيا. اُتي هڪ روسي زال جا ڪاليج ۾ پروفيسر هئي، تنهن پنهنجو، حضور جن وٽ پهچڻ جو قصو ٻڌايو.

حضور جن جي هانگ ڪانگ اچڻ کان ڪجهه ڏينهن پهرين ئي، هن کي حضور جن جو درشن پراپت ٿيو. پر هنکي اها خبر ئي ڪانه هئي ته هيءَ ڪنهنجي شڪل آهي جا هن کي سامهون اچي رهي آهي. هن جي ڏاڙهي ڊگهي ۽ مٿي تي پتڪو ٻڌل هو ۽ اها شڪل هن اڳي ڪڏهن به ڪانه ڏٺي هئي. انهيءَ خيال ۾ هن جا ڪي ڏينهن گذري ويا. آخر هڪ ڏينهن صبح جو هن اخبار ۾ حضور جن جو فوتو ڏٺو، جنهن جي هيٺان لکيل هو ته هندستان جو هڪ سنت مهاراج چرڻ سنگهه هانگ ڪانگ ۾ سڪ گردواري ۾ اڃ شام جو پنجين وڳي ستسنگ ڪندو. هڪدم هوءَ اخبار کڻي اخبار جي ايڊيٽر جي آفيس ۾ آئي ۽ پڇيائينس ته هي مهاڻا ڪٿي اچي لٿو آهي؟ تنهن تي ايڊيٽر چيس ته مون کي خبر نه آهي ته هو ڪٿي لٿو آهي، پر تون سڪ گردواري مان وڃي اهو پتو ڪڍ. ڇا ڪندي گردواري ۾ آئي، اُتي جي مئنيجر کيس چيو ته مون کي به پورو پتو نه آهي، پر توکي امريڪن ايڪسپريس هوٽل مان شايد هن جو پتو ملي سگهي! ڳوليندي ڳوليندي اتي وڃي پهتي انهيءَ وقت شام جا چار لڳا هئا. حضور جن انهيءَ وقت ڪمري جي ٻاهر ورندي ۾ ڇانه پي رهيا هئا، هڪ يورپين ليڊيءَ کي پنهنجي طرف ايندو ڏسي، حضور جن اُتي بيٺا ۽ ڪانئس پڇيائون ”مان توهان جي ڪهڙي خدمت ڪري سگهان ٿو.“

اڪين ۾ پاڻي اُٿي هن جواب ڏنو ته، چئن ڏينهن کان وٺي مون کي توهان جو درشن ٿيندو ٿو رهي.

حضور جن فرمايو ”مون کي انهيءَ جي ڪا به خبر نه آهي“ تنهن تي انهيءَ ليڊيءَ چيو ”توهان کان سواءِ ٻئي مون کي ڪنهن به درشن نه ڏنو آهي“ حضور جن کلي ڏنو ۽ چيو ”بس جڏهن توهان کي معلوم آهي، ته پوءِ انهيءَ باري ۾ مان ڇا ٿو چئي سگهان.“

انهيءَ کان پوءِ هوءَ حضور جن جي ستسنگ ۾ ايندي رهي. هن پنجابي زبان ۾ ستسنگ جو هڪ به لفظ نٿي سمجهيو پر هڪ ٽڪ حضور جن جي چهري ڏانهن نهاريندي پئي رهي. جيڏانهن به حضور جن ويندا هئا، اُتي هوءَ پهچي ويندي هئي. هوءَ

ڪوبه سوال نه پڇندي هئي. صرف مهاراج جن جي جهري ڏانهن پيئي نهاريندي هئي. جڏهن حضور جن هانگ ڪانگ مان هوائي جهاز ۾ وڃڻ وقت ويٺنگ روم ۾ ويٺا هئا، تڏهن هن چيو ”بيشڪ تون منهنجو ڪرائيسٽ آهين“ حضور جن فرمايو ”مان ان جي چرٻن جي خاڪ برابر نه آهيان“

ليڊيءَ چيو، ”ڪرائيسٽ نه، ته تون خود خدا آهين، منهنجو روحاني پيءُ آهين.“

حضور جن بياس مان هن ليڊيءَ کي انگريزيءَ ۾ ڪي ڪتاب پڙهڻ لاءِ موڪليا. ڪجهه وقت کان پوءِ هوءَ بياس نام وٺڻ آئي هئي هن هڪ چٽي حضور جن کي لکي تنهن جا ٿورا لفظ هيٺ ڏجن ٿا: ”مان هڪ نهايت دلڪش تجربو ڏسي رهي آهيان ته ڪير پيار ۽ دلچاسي سان منهنجي روح کي بي بيان ۽ بيحد جي طرف سڌي رهيو آهي. ڪڏهن ڪڏهن رنگارنگي روشني منهنجي سامهون ٿي اچي ۽ ڪڏهن وري گھٽ جو آواز مون کي ٻڌڻ ۾ ٿو اچي. مان پاڻ کي پاڳ واري ٿي سمجهان جو توهين مون کي گڏيا. مان ڄاڻان ٿي ته توهين خود خدا آهيو. مون کي انهيءَ ڳالهه ۾ هيٺ ڪو به ڊوڪو نه ڏيئي سگھندو..... نام وٺڻ کان پوءِ مون تان ڪرمن جي قرض جو گھڻو بوجو لهي ويو آهي پهرين مون سان هڪ سخت حادثو ٿيو. پوءِ نمونيا ٿي ۽ هيٺر ڊائيزيٽس_من پيشابن جو مرض) اٿم. مون کي انهن جي ڪا به پرواهه نه آهي. هن وقت منهنجي 60 ورهيه عمر آهي، هيٺر مان هڪ ڏينهن به ڇڻ بنا رهڻ نٿي چاهيان.“

حضور جن واري 1962ع ۾ يورپ جي سفر تي ويا. پروفيسر جگن نات پري به ساڻن گڏ ويو هو. 21 اپريل 1962ع تي بمبئي مان هوائي جهاز رستي روانا ٿيا. رستي ۾ بيروت، لبنان، ايران، ترڪي، سنٽرل لنڊ، اٽلي، جرمني ۽ سويڊن جي ستنسگين کي درشن ڏيندا، 8 جون لنڊن پهتا. اتي هوائي اڏي تي ستنسگين جي جمع ٿيڻ لاءِ منع ڪئي هئائون تڏهن به 50 کن ماڻهو اتي آيا هئا. حضور جن لنڊن ۾ ايئر وائيس مارشل سونڌيءَ جي گهر اچي رهيا. درشن لاءِ اٽڪل 250 ستنسگي هڪ هال ۾ اچي ڪنا ٿيا هئا ۽ حضور جن ويهه منٽ کن سنگت کي درشن ڏنو. ڪيترن ٻين ملڪن مان به ستنسگي آيل هئا.

سرڪالڻ گاريت، جو هڪ براڻو ستنسگي آهي ۽ مسٽر سامبوسا ڏهن ٻارهن ڏکڻ آفريڪا جي ستنسگين سان گڏ ۽ ڪيترا آمريڪا، سنٽرل لنڊ، هالنڊ، نيوزيلينڊ وغيره مان اُتي آيل هئا. 9 جون کان 25 جون تائين حضور جن لنڊن ۽ انهيءَ جي آسپاس ٻين شهرن ۾ ستنسگ ڪيو ۽ نام دان پڻ ڏنو. هڪ هنڌ لنڊن کان 50 ميل پري، حضور جن ستنسگين جي زور اٿڻ تي هڪ گارڊن ٻارتي تي وڃڻ قبول ڪيو، جنهن لاءِ هنن ٻه ڪلاڪ کين ڏنا هئا.

جڏهن حضور جن اُتي پهتا ته اُتي انهيءَ پارٽيءَ جي ليڊر ڪين عرض ڪيو ته، تي چار ماڻهو هت نام به وٺڻ چاهين ٿا، ڇاڪاڻ لنڊن ۾ نام ڏيڻ وقت هو اُتي اچي نه

سگھيا هئا. تنهن تي حضور جن فرمايو ته، مون کان هڪ ڪم ڪرايو، يا هنن کي نام ڏياريو يا پارٽيءَ جو تماشو پورو ڪريو. تنهن تي هنن چيو ته حضور جن جي هت اچڻ سان ئي اسان جي پارٽيءَ جي دل پوري ٿي آهي ۽ توهين ڀلي هنن کي نام دان ڏيو. فقط هڪ چانهه جي پيالي پيئڻ سان ئي پارٽيءَ جو ٻن ڪلاڪن جو ڪم پورو ڪيو ويو.

حضور جن جو آخرين سٽسنگ، جو هنن انگريزيءَ ۾ ڪيو، تنهن جي پوري ٿيڻ کان پوءِ ڪرنل ساندرس، مهاراج جن جو شڪر ادا ڪيو ۽ هڪ موهيندڙ تقرير ڪئي. حضور جن جو جواب، ديا ۽ مهر جي رحمت هئي. انهيءَ ۾ سندن آخري لفظ هي هئا، ”رستو بلڪل صاف آهي، جيڪڏهن توهين سڌا هليا هلندا ته پوءِ رستو به سڌو ۽ سولو رهندو.“ انهيءَ ميٽنگ جو نظارو درد وارو ۽ دلڪش هو. ڪيترن جي اکين مان ڳوڙها پئي وهيا. مبارڪ آهن اهي ڳوڙها جي گروءَ جي پيار مان پيدا ٿين ٿيا.

حضور جن 6 جولاءِ 1962ع لنڊن مان روانا ٿي 8 جولاءِ دهليءَ پهتا. ڪيترن ئي سٽسنگين جون چٽيون جن ۾ عجيب ڳالهيون هنن لکيون آهن، سي ڪتاب جي وڏي ٽي ويڇڻ سبب هتي نٿيون ڏجن.

ڪيترن سالن کان آمريڪا جي سٽسنگين حضور جن تي آمريڪا ۾ اچڻ لاءِ ڏاڍو زور پئي رکيو. آخر مهاراج جن 1964ع ۾ اتي ويڇڻ جو ارادو ڪيو. ايئر وائيس مارشل سونڊي، حضور جن جو پرائيويٽ سيڪريٽري ٿي، انهن سان گڏ روانو ٿيو.

25 اپريل 1964ع ۾ حضور جن آمريڪا طرف ويڇڻ لاءِ دهليءَ مان هوائي جهاز ۾ روانا ٿيا. اٽڪل 10:40 صبح جو بئنڪاڪ پهتا، اتي حضور جن تي سٽسنگ ڪيا ۽ اٽڪل 8 جئڻ کي نام دان ڏنو. ٻه ڏينهن اتي رهي پوءِ سينگاپور روانا ٿيا ۽ اتي ٻن ڪلاڪن ۾ اچي پهتا. هت هوائي اڏي تي ڏاڍي پيڙ هئي. هت به ٻه ڏينهن رهيا ۽ چوويهن جئڻ کي نام دان ڏنائون. پهرين مٿي تي سينگاپور مان روانا ٿي سڱان پهتا. اتي به هڪ ڏينهن رهي، 5 مٿي جو هانگ ڪانگ پهتا. اُتان پوءِ ٽوڪيو ويا. جتان 7 مٿي روانا ٿي هونولولو پهتا. جتي ڪن ماڻهن نام ونڻ جي خواهش ڏيکاري ۽ انهن کي نام دان ڏنو ويو. 9 مٿي هتان روانا ٿي حضور جن آمريڪا ۾ لاس اينجلس ۾ پهتا. اتي جي هوائي اڏي تي نه فقط اتي جا رهاڪو ۽ سٽسنگي آيا، بلڪ سئفٽرسڪو، آرزونا، ٽيڪساس، جهرن شهرن جا پريان پريان کان به ماڻهو آيل هئا. حضور جن جي لهڻ سان ٽي جٽ ته اتي پريم پيار جو سيلاب اچي ويو. جنهن ۾ سڀ حاضرين وهي ويا.

هتي هر روز صبح جو ساڍي 8 وڳي کان ساڍي 12 وڳي تائين ۽ شام جو 6 وڳي کان رات جو 10 وڳي تائين حضور جن ڊاڪٽر مسينا جي گهر، سٽسنگين کي گڏبا هئا. جنهن ۾ سٽسنگ، ملاقاتون، گروپ ميٽنگون به ٿينديون رهيون، اسين هندستاني رڳو زماني جمع خرچ ٿا ڪريون. پراڻي جا ماڻهو پڙهيل ۽ سچا ڪوچي آهن. هو ڪا به ڳالهه پوري ڇڏڻ کان سواءِ نه مڃيندا آهن، ليڪن جيڪڏهن هڪ دفعو کين پوري سوچ ويچار کان پوءِ، ڪنهن ڳالهه لاءِ پڪ ٿي وڃي، ته پوءِ هو انهيءَ مطابق

پورو عمل ڪندا آهن. جڏهن سنت ڪل مالڪ پنهنجن جيون جي اُڌار لاءِ گروءَ جو روپ وٺي پرتويءَ تي اچي ٿو، ته پوءِ جڏهن گرو انهن جي سامهون ايندو، تڏهن هو هن کي خود خدا سمجهي تصور ڪندا.

لاس اينجلس ۾ حضور جن 45 ماڻهن کي نام ڏنو. اتان پوءِ موٽر رستي ديگوڪولا لاءِ روانا ٿيا. رستي ۾ سڀني ستسنگين سان گڏجندا وهائڻ وائر جي بستيءَ ۾ پهتا، جتي پام سپرنگ ۽ يوڪا وٺيءَ جي ڏهن ستسنگين هندستان جي ريشن وانگر اتي هڪ ايڪانت واري جڳهه ۾ ڪٽيا ٺاهي آهي، جتي سواءِ ڀڄن ۽ ستسنگ جي ٻيو دنيا جو ڪو به ڪم نه ڪندا آهن ۽ دنيا ڏانهن چڪڙ جي ڪا به شيءِ هنن وٽ نه آهي. حضور جن اهو ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا. تنهن کان پوءِ واپس لاس اينجلس ۾ آيا. هتان پوءِ هوائي جهاز ۾ 21 مئي جو سٽفرٽنسڪو روانا ٿيا. حضور جن جو پروگرام سڀ جڳهه ساڳيو رهيو ۽ نام به ڏيندا رهيا. هتي تي ڏينهن رهي پوءِ ڪئناڊا ۾ وينڪور هوائي جهاز رستي ويا، جتي به ڏينهن جيتندركنا ۽ دروپدي ڪنا (ڪنا بياس جي سيڪريٽريءَ جي پٽ ۽ ڪرشن ٻاٻاڻي بمبئيءَ ۾ سيڪريٽريءَ جي ڌيءَ) جي گهر رهيا. اتان پوءِ خشڪيءَ رستي، ڪرنل برگ جي شهر ميناپولس ۾ 26 مئي جو پهتا. 28 مئي تي جيڪا تقرير ڪرنل برگ يونيٽرين سوسائٽي ميناپولس ۾ ڪئي، تنهن جو ٿورو احوال هيٺ ڏجي ٿو.

”اسان جي زندگيءَ جي سفر ۾ ڪيترا ئي دفعا اهڙا واقعا ٿا ٿين جي اسان جي حياتيءَ جو رخ ئي بدلي، ٻئي پاسي ٿا ڪري ڇڏين. منهنجي زندگيءَ جا اهڙا ئي واقعا آهن جن منهنجي ڪاٺيا ئي پلتي ڇڏي آهي.

(1) پهريون اهڙو موقعو منهنجي سامهون انهيءَ وقت آيو جڏهن ڊاڪٽر جانسن جو لکيل ڪتاب پاٿ آف ماسٽرس (Path of masters) منهنجي هٿ آيو. ڊاڪٽر جانسن ڪيترا ئي سال هندستان ۾ هڪ ڪامل مرشد جي قدمن ۾ رهيو هو. اهو ڪتاب مون ڪيترائي دفعا پڙهيو ۽ آخر مان انهيءَ نتيجي تي پهتس ته مون کي انهيءَ جڳهه جي تلاش ڪرڻ گهرجي جتي ڪتاب جي لکندڙ، اها تعليم حاصل ڪئي آهي، جا هن پنهنجي ڪتاب ۾ لکي.

(2) ٻيو موقعو اهو هو، جڏهن نومبر 1959ع ۾ مان هندستان لاءِ روانو ٿيس ۽ مون کي اهو به پتو نه هو ته، اهو ننڍڙو ڳوٺ جنهن جو ذڪر ڪتاب ۾ ڪيل آهي، سو ڪٿي آهي؟ مان فوجي هوائي جهاز ۾ سفر ڪندو، اچي دهليءَ پهتس. جتان پوءِ بيازس ڏيري ۾ اچي پهتس. منهنجو نانگو سيڪريٽريءَ جي دروازي جي سامهون اچي بيٺو. سيڪريٽري مون کي ڏسي، وڏي آيو ۽ مون هن کي پنهنجونالو ٻڌايو. انهيءَ مون کي گرو مهاراج جن جي گهر موڪليو.

مون کي ڏسي مهاراج جن ٻاهر نڪري آيا ۽ مون کي پيار سان اندر وٺي ويا. مون کين ٻڌايو ته ڪيئن مون کي ڊاڪٽر جانسن جي ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ، هت اچڻ جو

شوق ٿيو آهي ۽ مان نام وٺڻ ٿو چاهيان. هنن مون کان پڇيو ته گوشت کي ڇڏي توکي گهڻو وقت ٿيو آهي؟ مون چيو ته اٽڪل ٻه ڪلاڪ، جنهن تي گرو جن فرمايو ته نام ملڻ لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ٽي مهينا ماس شراب پهرين ڇڏڻ ضروري آهي. مان ڏاڍو مايوس ٿيس ته هاڻي ڇا ڪريان؟ مهاراج جن ڏهن ڏينهن لاءِ ٻاهر وڃي رهيا هئا ۽ مون کي مهمان گهر ۾ رهايا ٿون ۽ چيائون ته واپس اچڻ کان پوءِ وري پاڻ ۾ گڏياسين.

حضور جن جي ٻاهر وڃڻ جي ٻئي ڏينهن، مان بيمار ٿي پيس ۽ بستري تي پيو هوس، کير کان سواءِ ٻيو ڪجهه به مون نه کائڻو. جڏهن مهاراج جن واپس آيا ته مان چڱو پلو ٿي پيس، مون سمجهيو ته اها بيماري منهنجي ڪرمن جي صاف ڪرڻ لاءِ بلڪل ضروري هئي.

(3) هاڻي مون فيصلو ڪيو ته مهاراج جن جي مڪان تي وري وڃان ۽ وڃي پنهنجي قسمت جو فيصلو ڪريان ته مون کي نام ملندو يا نه. انهيءَ منهنجي عرض ڪرڻ تي حضور جن مشڪي چيو ته اڄ شام جو توکي نام ڏنو ويندو. اهو پنهنجي زندگيءَ جو نئون واقعو هو، جنهن منهنجي زندگي بدلي ڇڏي. هن وڌيڪ چيو ته ”اسان جا موجوده ستگرو مهاراج چرن سنگهه جن، پنهنجن شش جي زندگيءَ ۾ تمام گهٽ دست اندازي ڪندا آهن. هنن جو اهو چوڻ آهي ته شش کي مالڪ جي رضا تي، هر حال ۾ راضي رهڻ گهرجي، جا ڳالهه روحاني ترقيءَ ۾ وڏي مدد ٿي ڪري. هو هن ڳالهه تي زور ٿا ڏين ته، دڪ سڪ، ڪاميابي ۽ ناڪاميابي، بيماري ۽ تندرستي، مان ايمان، رنج ۽ خوشي ۾، هڪ سمان هلندا رهو ۽ هر حالت ۾ ڀڄڻ سمرن کي سڀ کان وڌيڪ سمجهو. جيڪڏهن ماڻهو دولت ۽ طاقت جي وقت خوشي ۾ ڦولجي يا غريبي ۽ مصيبت ۾ تنگ ٿي ڀڄڻ ۽ بندوق وساري ڇڏيندو، ته پوءِ هو ڀڄڻ ڪهڙي وقت ڪندو؟ هندستان جا مهاڻا ٿون هن ڳالهه تي زور ٿا ڏين ته ڪامل گروڻي جيو کي ڌرم ڌام پهچائي سگهي ٿو، هنن جي تعليم موجب گرو ۽ پرماٽما هڪ ئي آهي پرماٽما جنهن ڪروڙن روحن کي هٿ مرٽ لوڪ ۾ موڪليو آهي. اهو خود ئي گرو بڻجي هنن کي هٿان ڪڍڻ لاءِ اچي ٿو.“

”مان آمريڪا ۾ پرچارڪ يا مذهبي پيشوا بڻجي ڪونه آيو آهيان، بلڪ پنهنجي ڪيترن ئي دوستن جي ڪيترن وقت کان خواهش تي، هن ملڪ ۾ آيو آهيان ۽ سنت مت جي اصولن کي توهان جي سامهون رکڻ لاءِ آيو آهيان، سنت مت ڪا نئين فيلسوفي نه آهي ۽ نه ڪي اها ڪنهن خاص ملڪ يا قوم جي جائداد آهي. سڀ انسان هڪ ئي پتا جو اولاد آهن ۽ سڀني مذهبن جي اصليت ساڳي آهي، پر اسين انهيءَ اصليت کان پري رهجي ويا آهيون، ڇاڪاڻ ته اسان جو سڄو خيال مادي دنيا (Material World) جي ترقيءَ ڏانهن وڃي رهيو آهي رڳو مادي ترقي يا دنيا جي دولت جمع ڪرڻ ۾ سڄي شائستي ۽ دلي خوشي ڪانهي. توهان جو ملڪ جنهن ۾ هر قسم جو دنيوي آرام ۽ مال آهي، تنهن جي ماڻهن جي دلين ۾ مون ڪنهن وڏي، اعليٰ ۽

روحاني آدرش جي کوچ جي خواهش ڏني آهي انهيءَ ڳالهه جي زندهه تائين اها آهي ته، سنت مت جي فيلسوفي ڪنهن خاص ملڪ يا قوم تائين محدود نه آهي، بلڪ اها عام ماڻهن جي ميراث آهي. سڀني مذهبن جي ته ۾ اها سچائي موجود آهي. جيڪڏهن اسين دل جي سچائيءَ سان ويچار ڪنداسين، ته باوجود دنبائي ترقي ۽ عيش آرام جي، اسين امن ۽ شانتيءَ جي بلڪل ويجهو نه پهتا آهيون، بلڪ رور دنيا ۾ اشانتي ۽ بي آمني وڌندي پيئي وڃي انهيءَ جو اهو ڪارڻ آهي ته اسين شانتيءَ جي تلاش هميشه ملڪي (Political) يا پنگتي (Social) پليٽفارم تي ٿا ڪريون. پر اسان دنيا جي شانتي، روحاني نقط نظر سان اصل نه ڪئي آهي. روحانيت ئي آهي جا سڀني جي دلين ۾ پريم پيار جا بچ پوکي سگهي ٿي. پر ماتما هڪ آهي ۽ اهو اسان سڀني اندر موجود آهي. اها اهڙي سچائي آهي، جنهن لاءِ ڪير به انڪار نٿو ڪري سگهي. جيترو گهڻو اسان جي دل ۾ مالڪ جو گهڻو پيار هوندو، اوترو وڌيڪ اسين هڪ ٻئي کي ويجهو محسوس ڪنداسين. جيترو اسين ڪل مالڪ کان ڊور وينداسين، اوترو زياده اسان جي دل ۾ قومي تفاوت وغيره وڌندا ويندا. جيترو گهڻو اسين دنيا ڏانهن ڊوڙون ٿا، اوترو وڌيڪ اسين ناڪام ۽ بيزار پاڻ کي محسوس ٿا ڪريون. اسين سچي راحت ۽ خوشي هن دنيا ۾ رهي به حاصل ڪري سگهون ٿا، ليڪن اهو سڀ ڪل مالڪ جي پڳتيءَ جي ذريعي ٿي سگهندو.

انهيءَ ڪري جيسين اسين پنهنجي اندر ۾ سک ۽ شانتيءَ جي تلاش نه ڪنداسين، تيس تائين ٻاهران ڪڏهن به اسان کي شانتي حاصل نه ٿيندي. سنت چون ٿا ته جيستائين اسان جي آتما پنهنجي نج ديش واپس نه پهتي آهي، اوستائين اسان جي شانتيءَ جي ڳولا ڪڏهن به پوري نه ٿيندي.....

ميناپولس کان پوءِ حضور جن شڪاگو، الي نويس، ڊيٽرايٽ، بسپرگ، واشنگٽن، نيويارڪ ۾ سٽسنگ فرمايو ۽ نام دان ڏنو. نيويارڪ مان حضور جن سامونڊي جهاز، ڪئٿين ميري (Queen Mary) جي رستي، انگلينڊ ۾ 30 جون تي پهتا. هڪ هفتو لنڊن ۾ سٽسنگ ڪري ۽ نام ڏيئي 14 جولاءِ دهليءَ ۾ اچي پهتا. هندستان کان ٻاهر ٽيون دفعو وري حضور جن سنه 1966ع جي مئي مهيني ۾ ڏکڻ آفريڪا ۾ ويا، جتي 18 ڏينهن رهيا. اتي ٽرانسوال، نٿال، ڪيپ يرونس، آرينج فري سٽيٽ ۽ سوازيلينڊ ۾ سٽسنگن کي گڏيا ۽ سٽسنگ ڪيائون. ڪل 88 مردن ۽ زالن کي نام بخشايون. انهيءَ وقت تائين اتي ڪل سٽسنگن جو تعداد 487 هو.

سٽسنگ ۾ اتي سوالن جي جواب ۾ حضور جن فرمايو، ”جڏهن توهين پيار ٿا ڪريو، تڏهن دنيا توهان لاءِ هڪ گيت (Melody) مثل آهي. توهان کي رڳو گروه جي ٻاهرين سرويپ سان محبت نه ڪرڻي آهي، پر پنهنجي اندر وڃي. سٽگروءَ جي نوريءَ سرويپ سان گڏجڻو آهي، جو ديه سرويپ کان به توهان کي ويجهو آهي. اهو نوري سرويپ، توهان کان ڪڏهن به جدا نه ٿيندو. گروه جي اچڻ وقت سٽسنگي، هڪ ٻئي سان

ڪيئن نه پيار ۽ محبت ڏيکارين ٿا، پر هو پنهنجي اندر ۾ گروءَ جو نوري سروپ ڏسن ته پوءِ هنن ۾ بائمرادو هڪ ٻئي لاءِ پيار ۽ محبت پيدا ٿيندي.“

اتي هڪ هنڌ حضور جن فرمايو ته، جي توهان پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان پيار ٿا ڪريو ته پوءِ ائين ڪرڻ سان توهان پاڻمرادو گروءَ جي ويجهو آهيو.

هڪ ستسنگيءَ مهاراج جن کان سوال ڪيو ته، ”توهان ڪيتريون ٻوليون ڄاڻندا آهيو؟ تنهن تي حضور مهاراج جن جواب ڏنو ته، ”مان فقط هڪ ٻولي ڄاڻان، جا آهي پيار جي ٻولي. سنت مت پيار جو مارگ آهي. توهان کي جي سچ پچ، سنگروءَ جي ويجهو وڃڻو آهي ته پوءِ، توهان سندس ٻولي ڳالهائو، جا آهي پيار جي ٻولي.“

هندستان کان ٻاهر چوٿون دفعو وري جيون جي اڏار ڪرڻ لاءِ حضور مهاراج جن، 6 مئي 1968ع سينگاپور، هانگ ڪانگ، جيان، انڊونيشيا، آسٽريليا ۽ نيوزيلينڊ ويا. تنهن کان پوءِ به هو ٻاهر ويندا رهيا آهن.

26 آڪٽوبر 1953ع کان وٺي 1982ع تائين حضور جن ڪيترن ئي لکن مردن توڙي زالن کي نام جي بخشيش ڪئي آهي، جنهن ۾ اٽڪل چار هزار کن غير هندستاني آهن.

جڏهن ڪڏهن، ستسنگين تي ڪشت يا ڪا آڀڏا ٿي اچي ته پوءِ، سنت پنهنجي ديا ۽ ڪرپا سان، انهن جي ڪرمن جو بوجو کڻي، انهن جي رکشا ڪندا آهن. هندستان جي ورهاڱي مهل 1947ع ۾، حضور مهاراج بابا سانوڻ سنگھ جن، پنهنجن ششن جي سنڀال ڪري، هنن کي سلامتيءَ جي جاءِ تي پهچايو ۽ انهن جي ڪرمن جو بار پنهنجي سر تي کڻي، پيماري کڻي سربر تياڳيو.

6 سيپٽمبر 1965ع ۾ جڏهن هندستان ۽ پاڪستان جي لڙائي لڳي، انهيءَ وقت حضور چرن سنگھ صاحب جن دلهاڻوسيءَ ۾ هئا. ريڊيو نان اها خبر ٻڌي، هو موٽر ۾ چڙهي بياس ڏيري اچي پهتا. اهو رستو لڙائيءَ جي ويجهو هو ۽ اتي ٻم گولن جا آواز پئي آيا، پر مهاراج جن خطري جي ڪابه پرواهه ڪانه ڪئي. ڏيري پهچڻ تي، اتي جي رهندرن جي دلين مان لڙائيءَ جو ڊپ ئي نڪري ويو.

امرتسر، پناٿ ڪوٽ، گرداس پور، بتالا، ڄمون وغيره مان ستسنگي ڀڄي ڏيري ۾ اچي پهتا. چوڌاري ڳوٺن جي ماڻهن ۾ گهمراهت ڪري سندن ساهه مٺ ۾ هو. پر ڏيري ۾ هميشه وانگي شائنتي ۽ بي فڪري هئي. روزانو ستسنگ ۽ شيوا ٿيندي هئي. جنهن ۾ حضرو مهاراج جن پوري وقت تي اچي وهندا هئا. ڪلئي ميدان تي ستسنگ ٿيندو هو. رات ڏينهن اتي ٻم گولن جي ڦاٽڻ جا زوردار آواز ٿيندا هئا ۽ گهرن جا در ۽ دريون پيا ڌڌندا هئا. رات جو اوندھ ۾ ڪاري ٻاٽ لڳي پيئي هوندي هئي. رات جو حضور مهاراج جن چپ چاپ اڪيلي سر، ڏيري ۾ چڪر لڳائي ڏسندا هئا ته بلنڪ آئوٽ جا نيم پورا ٿين ٿا يا نه. سنگروءَ جن سنگت کي ايترو ته حوصلو ڏنو، جو ڪنهن کي به گهمراهت ۽ فڪر جو نالو نشان ئي ڪين هو. ڪوبه زال يا ٻڍو ڏيري مان وڃڻ تي

راضي نه هو. هنن جو پنهنجي ستگروءَ ۾ پورن وشواس هئو ۽ هرڪو نت نيم سان ڀڄڻ سمرن پيو ڪندو هو.

هڪ ڀيري فوجي عملدارن صلاح ڏني ته ڏيرو خطري جي حد اندر آهي، تنهنڪري چڱو ٿيندو جو هتي جا رهواسي ۽ سنگت ڪنهن ٻئي هنڌ وڃي رهن ۽ ستسنگ جو بندوبست ڪن پر حضور مهاراج جن جي ديا سان هميشه وانگر اتي ستسنگ ٿيندو رهيو.

نومبر 1972ع جي پوئين هفتي ۾ حضور جن مهاراج جن اجمير ۾ ستسنگ ڪرڻ کان پوءِ دهليءَ آيا. جتي مهاراج جن کي سخت دل جو دورو (Heart attack) پيو. تنهن ڪري بمبئيءَ ۽ چنڊيگڙهه وڃڻ جو سندن پروگرام رد ڪيو ويو. 3 ڊسمبر تي جڏهن هندستان ۽ پاڪستان جي لڙائي لڳي، تڏهن حضور مهاراج جن دهليءَ ۾ اسپتال ۾ زير علاج هئا. ڊاڪٽرن کين پوري آرام ڪرڻ جي صلاح ڏني، ڊاڪٽرن جي صلاح سان، ڪنهن به ماڻهوءَ، مهاراج جن سان لڙائي لڳڻ جي ڳالهه نه ڪئي ۽ ڪي اخبار هنن کي پڙهڻ لاءِ ڏيندا هئا ۽ ڪمري مان ريڊيو پڻ هٽايو ويو.

پر 4 ڊسمبر صبح جو حضور جن ريڊيو گهرائي، سماچار ٻڌو، لڙائيءَ جي خبر ٻڌندي ئي، حضور مهاراج جن بياس ڏيري وڃڻ جو ارادو ڪيو. سڀني ڊاڪٽرن کين بستري ڇڏڻ ۽ چرپر کان منع ڪئي ۽ سڀني مٿن مائٽن ۽ دوستن، مهاراج جن کي عرض ڪيو ته هڙيءَ حالت ۾ توهين بياس نه وڃو. پر حضور جن فرمايو ته هن وقت سندن ڏيري ۾ سنگت وٽ رهڻ فرض آهي ۽ هو هاڻي دهليءَ ۾ نه ترسندا. هو موٽر ۾ 4 ڊسمبر جو بياس ڏيري ۾ پهچي ويا.

ڇمپ، نوشيرا، ماڌوپور، جمون، پناڻ ڪوٽ ۽ ٻين ڳوٺن ۾ ڪيترا ستسنگي رهندا هئا. اُتي لڙائيءَ جي ڪنن وقت تي جيڪا حضور جن ستسنگين جي رکشا ۽ سھائتا ڪئي، تنهنجا ڪئين مثال آهن ۽ انهن جو بار کين ڪٿو پيو.

هن لڙائيءَ جي وقت به ڏيري ۾ پورن شائتي ۽ بي فڪري هئي اُنهيءَ وقت ڏيري جي رهواسين کان سواءِ ٻاهرين ملڪن جا ستسنگي، جيڪي آمريڪا، يورپ، انگلينڊ، ڏکڻ آفريڪا وغيره ملڪن جا 60 - 50 ستسنگي به اتي رهيا هئا. جڏهن انهن کي ڪنهن ٻئي هنڌ سلامتيءَ جي جڳهه تي رهڻ لاءِ چيو ويو، تڏهن هو اتان وڃڻ لاءِ راضي نه ٿيا. انهن کي سندن مٿن مائٽن جون تارون به آيون ته لڙائيءَ وقت بياس ۾ نه رهو ۽ ڪنهن ٻئي شهر وڃي، واپس پنهنجي ملڪ هليا اچو، مگر هو اتان وڃڻ لاءِ تيار نه هئا.

شري دريائي لال ڪپور، ريتارڊ سيشن جج، پنهنجي هڪ ماٽ ۽ سندس ڌرمپٽيءَ جي گروءَ ۾ وشواس جي ڳالهه ٿو ڪري ته، هنن 5 ڊسمبر 1971ع حضور مهاراج جن کان ٽيليفون تي هنن جي صحت جي باري ۾ پڇيو ۽ بياس ڏيري ۾ اچڻ جي اجازت گھري. مهاراج جن کين چيو ته لڙائي پوري ٿيڻ تي توهين ڏيري هليا اچجو. تنهن

تي هنن چيو ته مهاراج جي توهين اسان کي تاريخ ٻڌايو ته انهيءَ تاريخ جي گاڏيءَ جي رزرويشن ڪرائي ڇڏيون جو هن وقت ڪيتريون ئي گاڏيون بند آهن ۽ رزرويشن بنا اچڻ مشڪل ٿيندو. حضور مهاراج جن فرمايو ته 17 ڊسمبر جي رزرويشن ڪرائي ڇڏيو ۽ هنن انهيءَ تاريخ جي رزرويشن ڪرائي ڇڏي.

جڏهن انهن جي ماءُ پيءُ ۽ ٻين گهر جي ڀاتين کي، انهن جي بياس ويڃڻ جي ڳالهه جو پتو پيو ته پوءِ هو چوڻ لڳا ته اهڙي خطري جي وقت بياس نه وڃو جو گاڏين تي بم بازي پيئي ٿئي ۽ هنن کي نه ويڃڻ لاءِ سمجهائڻ لڳا. پر هنن کي گرو مهاراج جن جي وچن تي وشواس هئو، تنهنڪري هنن ٽڪيٽ رد ڪا نه ڪرائي. تڏهن کين خبر پيئي ته لڙائي بند ٿي آهي.

شري دريائي لال صاحب وڌيڪ ڳالهه ٿو ڪري ته انهن ٻنهي پاڪستان وارين لڙاين جي وقت ۾ مون کي حضور مهاراج جن جي ويجهو رهڻ جو سوڀاڳي ۽ شرف مليو هو. مون هڪ ڏينهن به حضور مهاراج جن جي چمري تي، چنٽا ۽ فڪر جي ڪا به نشاني نه ڏني. مون سندن مڪ مان ڪنهن به ديش جي طرفداريءَ بابت ڪا به ننڍا نه ٻڌي. هو سدائين مالڪ جي موج تي خوش رهيا. جيڪڏهن ڪو به اهڙي ڳالهه ڪندو ته حضور مهاراج جن فرمائيندا هئا ته، جيڪي به ڪجهه ٿي رهيو آهي، سو سڀ ڪرمن جي حساب موجب ٿي رهيو آهي. اسان کي پنهنجي ديش ۽ سماج لاءِ پنهنجا فرض پاڙڻ گهرجن ۽ ڪنهن لاءِ به نفرت ۽ ڌڪار نه ڪرڻ گهرجي. ماڻهن، پرماڻها جي نالي تي، هڪ ٻئي سان دشمني ۽ دوش ڪرڻ ته سڳيو آهي پر، انهن بدران اسان کي ايشور جي نالي تي، هڪ ٻئي سان پريم پيار ٿي سگهڻ گهرجي.

بابا لال ديال ۽ دارا جي گفتگو

بابا لال ديال هڪ سٺو اڀياسِي مهاڻا پنجاب ۾ ٿي گذريو آهي. شاھ جھان بادشاھ جي پٽ دارا شڪوه جي، سنڌن ۽ قنبرن سان صحبت هوندي هئي. پنھنجي هڪ دفعي لاهور ۾ ملاقات ٿي هئي. جنھنجو اثر دارا تي ڏاڍو ٿيو. جيڪي سوال جواب پڇي جي وچ ۾ ٿيا. سي ڏاڍا اثرائين آھن، تن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿا.

سوال: ساڌوءَ جي آءِ ۽ انت ڇا آهي؟

جواب: آءِ فنا يعني نيسي آهي انت بقا يعني مريد آهي

سوال: ساڌوءَ جي سريلندي (وڏائي) ڪهڙيءَ ڳالھ ۾ آهي؟

جواب: سرجهڪاڻڻ ۾ يعني پاڻ کي هيٺ رکڻ ۾.

سوال: جڳياسوءَ جي عقلمندي ڪهڙيءَ ڳالھ ۾ آهي؟

جواب: مالڪ کان سواءِ ٻئي ڪنھن سان به دل نه لڳائڻ

سوال: جڳياسوءَ جو بل ڪهڙيءَ ڳالھ ۾ آهي؟

جواب: پنھنجو ٻل وساري، دين اڏين ٿي، مالڪ جي طاقت ۾ ڀروسو رکڻ

سوال: هر ڪنھن جي اڳيان ۽ پٺيان ڇا آهي؟

جواب: اڳيان رزق ۽ پٺيان موت آهي

سوال: مالڪ جو ملڪ ڪهڙو آهي؟

جواب: مالڪ جو نام مالڪ جو ملڪ آهي

سوال: جڳياسوءَ کي ڪهڙيءَ ڳالھ جو فڪر هوندو آهي؟

جواب: پنھنجي ستگروءَ جي شيوا جو.

سوال: جڳياسوءَ کي ڪهڙيءَ ڳالھ جو شڪ هوندو آهي؟

جواب: انهيءَ ڳالھ جو ته، جا عبادت (بندگي) مان ڪري رهيو آهيان، سا قبول پوندي يا نه.

سوال: جڳياسوءَ لاءِ ڪهڙي ڳالھ سٺي آهي؟

جواب: نند ۽ آلس کي نه اچڻ ڏئي

سوال: جڳياسو کي آلس يا سستي ڪهڙيءَ ڳالھ مان ٿي ٿئي؟

جواب: گهمڻي ڪاٽڻ مان.

سوال: ساڌوءَ جي وهڻ ۽ سمهڻ جي ڪهڙو هنڌ آهي؟

جواب: زمين.

سوال: جڳياسوءَ کي هميشه ڇا ڪرڻ گهرجي؟

جواب: دينت ۽ شڪر.

سوال: بي فائدي ڪهڙو ڪم آهي؟

جواب: گذريل ڳالھ تي افسوس ڪرڻ ۽ ايندڙ ڳالھ کان ڊڄڻ.

سوال: ڪهڙو نشو سٺو آهي؟

جواب: معرفت الاهي يعني نام جو.

سوال: من مارڻ ڪنھنکي چوندا آهن؟

جواب: من ڪي سڀني طرفن کان چڪي، هڪ هنڌ بهارڻ ۽ مالڪ جو ڌيان ڪرڻ.

سوال: جڳياسوءَ جي سلامتي ڪهڙيءَ ڳالهه ۾ آهي؟

جواب: ملامت يعني ننڍا ڪي دوست رکڻ ۾.

سوال: جڳياسوءَ جي ذلت ڪهڙيءَ ڳالهه ۾ آهي؟

جواب: دنيا جي پرينج ۾ ٻوڏ.

سوال: جڳياسوءَ کي ڪهڙي ڳالهه پسند آهي؟

جواب: اها ته هو دنيا جي پرينج ۾ نه ڦاسي ۽ انهيءَ ۾ تڪليف نه ڪري.

سوال: جڳياسوءَ جو علم ڇا آهي؟

جواب: گروهه جي آڳيا موجب هلڻ.

سوال: جڳياسوءَ جي چالاڪي ڪهڙي آهي؟

جواب: دنيا جي صحت کان بچي هلڻ.

سوال: ڪهڙيءَ ڳالهه ۾ ساڌوءَ جو پورو نقصان آهي؟

جواب: ڪپت سان ورتڻ ۾.

سوال: جڳياسوءَ جو شوق ڪهڙو آهي؟

جواب: هر ڪنهن کان ادب سکڻ.

سوال: جڳياسوءَ جو ڪهڙو ارادو هوندو آهي؟

جواب: پرمانما جي بندگي ڪرڻ.

سوال: رزق لاءِ تلاش ڪرڻ لازم آهي؟

جواب: تلاش ڪرڻ واجب آهي. دنيا جي هر شيءِ جو تعلق، ڪوشش ۽ تلاش ۾ آهي، پر ٿيندو

اهو، جو نصيب ۾ آهي. ڏيڻ وارو مالڪ آهي.

سوال: ساڌوءَ کي ڪنهن سان دوستي رکڻ گهرجي؟

جواب: پرمانما ۽ مالڪ جي پيارن سان.

سوال: ۽ دنيا دارن سان؟

جواب: دنيا دارن سان دوستي ۽ دشمني سڀئي نه آهي.

سوال: جڳياسوءَ لاءِ گوشت کائڻ منع آهي.

جواب: گوشت کائڻ سڀ لاءِ برو آهي.

سوال: فرض ڇا آهي؟

جواب: فرض کي ادا ڪرڻ.

سوال: جيڪڏهن فرض رهجي ۽ ڏيئي نه سگهجي ته پوءِ؟

جواب: آخر مرڻ وقت، اهو مرض ٿيو پوي.

سوال: سڀ کان پرو ڪم ڪهڙو آهي؟

جواب: ناحق ڪنهنجي دل ڊڪوٽڻ ۽ ڪنهنجو احسان برباد ڪرڻ.

انهيءَ گفتگو ڪرڻ مهل بابا لال ديال ۽ دارا، ٻئي هڪ وٽ هيٺ ويٺا هئا. اُتي زمين

تي هڪ ڪڪ پيل هو. دارا سوال ڪرڻ بند ڪري، اهو هٿ ۾ کڻي ٻه اڌ ڪيو. اهو وقت سوامي

جن اکيون بند ڪري ڌيان ۾ ويٺا رهيا. شهزادي وري سوال پڇڻ شروع ڪيا. باباجيءَ جواب

ڏنس ته پهريائين ڪل پيچ ۽ پوءِ گفتگو ڪر. ڇاڪاڻ ته وقت هر ڪنهن لاءِ خاص ڪري بادشاهن لاءِ تمام قيمتي ٿو ٿئي. جنهن کي اجايو وڃائڻ نه گهرجي ڪڪ پڇي وقت وڃائڻ مان ڇا ٿو حاصل ٿئي؟

دارا بلڪل ادب سان خاموش ٿي ويهي رهيو. تنهن تي باباجيءَ چيو ته، ٻرو نه سمجهج، طبيب جو قاعدو آهي ته، ڪنهن به دوا ڏيڻ ۾ گهٽتائي نه ڪري! دارا جواب ڏنو ته، مريض جا وڏا ڀاڱ آهن، جيڪو انهيءَ حڪيم کان شفا پائي. تنهن تي باباجيءَ چيو ته، مالڪ وٽ پهچڻ لاءِ مالڪ لاءِ پريم جي ضرورت آهي انهيءَ درجي جي پراپت هئڻ سان به توکي فقيرن جي صحبت هجي، ته پوءِ تنهنجي انهيءَ ڪٿ ڪري، توکي هو پريم جي درجي تي پهچائڻ جو خيال ڪري سگهن ٿا. مگر آڀي يعني هومءَ ناس ڪرڻ گهرجي ۽ ايمان نه ٿيڻ گهرجي ۽ مالڪ جي اپار موج جو طلبار ٿيڻ گهرجي.

تنهن کان پوءِ دارا هڪ گندستو پيش ڪيو ۽ چيائين ته صحبت جو اثر ضرور ٿيندو آهي. پراڻين جو آهي جو گلن جي پنن مان گلن جي خوشبوءِ نه ٿي اچي! انهيءَ جو ڪهڙو سبب آهي. باباجيءَ چيو ته، پنن ۽ گلن کي ڪجهه وقت گڏي، پاڻ ۾ ملائي رک. ائين ڪيو ويو ڪجهه دير کان پوءِ ڏٺو ويو ته، پن خوشبوءِ سان ڀريا پيا هئا. تنهن تي سوامي جن فرمايو ته، جڏهن ڪا به شيءِ گڏ ٿي ٿئي، تڏهن صحبت انهيءَ ۾ اثر ٿي ڪري. انهيءَ ڪري پرمارٽ جي واڌاري لاءِ سچن سننن ۽ فقيرن جو سنگ ضروري آهي.

لوچن سڀي لهن

1 - ڀرمي من مت تي متان، ڪو به ڀلي سنسار،
ستگر ملاح ملڻ بنا، ڀيرڙي لنگهي نه ڀار.

2 - ستگر دل ڊهلي ۾، رکيو مالڪ ڀاڻ،
هيرو اموالڪ رتن، گرو ڪري ڇاڻ.

3 - ستگر سوئي چڻجي، جو هجي شبد سروي،
تو ڌاري خود شبد ئي، ستگر مانڻ روپ.

4 - شبد گجي اندر ۾، ڪل مالڪ ظهور،
روم روم ستگر جي، شبد سان ڀرپور.

5 - گرو ميلي شبد سان، شبد ملائي يار،
ڪجي هٿ گروءَ جي، ڪولي بجر ڪپار.

6 - طالب جو نه واسطو، ڪنهن ديوَ ديويءَ سان،
هن جا ڪارج سڌ ٿيا، سارا گروءَ منجهان.

7 - تاجي پيتو شبد سڀي، شبد رهي ڀرپور،
شبد ڏسي ٻولي ٻڌي، گهٽ ان جي ٿور.

8 - ٻوڙا انڌا جيو جي، شبد نه سڻڻ ڏسن،
ٻاهر ستگر تان ٿيان، جو ڪولي اڪيون ڪن.

9 - موهت ٿيو معشوق، هڪ لعلون لعل گلزار،
اندران لڌو عاشقن، ٻاهر ڏوندي گنوار.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڀرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَنَ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پَڪَ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جھڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته پلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ ايارَ علمَ، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سٽَ، ڀُڪارَ سان
تَشبيهِه ڏيندي انهن سڀني کي بَمَن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابلَ بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيتَ به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرن ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهراڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
گيتَ به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيتَ آهي، هي بَمَ- گولو،

جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرْقُ نه آ، هي بيتَ به بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چمَ جو ساٿي آ -

ان حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رُڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)